

अध्याय-एक

१. शोध परिचय

१.१. पृष्ठभूमि

नेपाल एक बहुभाषी, बहुजाति, बहुसंस्कृति र बहुधर्मी जनता भएको एक सानो सुन्दर देश हो। त्यसैले यहाँ हिमाल, पहाड र तराईका साथमा भित्री मधेस-चुरे भावर जस्ता भौगोलिक वनावट रहेको नेपालमा पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म सयौंभन्दा बढी भाषाभाषीले बसोबास गरी यो भू-भागमा अनेकौं भाषा भाषीको समुदाय विभिन्न स्थानमा एकत्रित र छरिएर रहेका पाइन्छन्। यति सानो भौगोलिक परिवेशभित्र पनि संसारकै प्रमुख भाषा परिवारमध्ये द्रविड भाषा परिवार, आग्नेली भाषा परिवार, भारोपेली भाषा परिवार र भोट-चिनियाँ भाषा परिवारका वक्ताहरु रहेको तथ्य विभिन्न भाषाविद्हरुका भाषिक अध्ययन र सर्वेक्षणले पुष्टि गरेको छ, जुन भाषिक सम्पदाका दृष्टिले अत्यन्तै सवल मान्नु पर्छ र सो भाषिक अध्ययनलाई पनि महत्वपूर्ण मान्नु पर्छ। यी चार भाषा परिवार मध्ये 'द्रविड' भाषा परिवारको केवल एक भाषा 'भाँगड' मात्र नेपालको कोशी किनारमा बोलिन्छ भने आग्नेली भाषा परिवारको 'सतार' भाषाहरु मेची अञ्चलको भापा जिल्लामा अस्तित्व सङ्कट कै अवस्थामा रहेको छ। नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, अवधी, थारु, राजवंशी, दनुवार, कुमाले, दरै जस्ता नेपालका भाषाहरु भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गतका भाषाहरु हुन् भने लिम्बू, राई, थकाली, गुरुङ, तामाङ, हायु, सेर्पा, बाहिम, सुनुवारी, चेपाङ, नेवारी जस्ता नेपालभित्र बोलिने ५९ वटा भाषाहरु भोट-चिनियाँ भाषापरिवार अन्तर्गत पर्दछन्। यसरी अनेकौं जात-जातिहरुको संयुक्त क्रीडाभूमि रही व्यवहार गर्ने अनेकौं भाषाहरुको अस्तित्वले नेपाल साँच्चिकै नै "चार जात छत्तीस वर्णको साभा फूलवारी हो" भन्ने राजा पृथ्वीनारायण शाहको दिव्य कथनलाई चरितार्थ तुल्याएको छ।

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरुमध्ये नेपाली भाषा अन्तरिम संविधान २०६३ अनुसार नेपालको राष्ट्रभाषा तथा सरकारी कामकाजको भाषा हो भने भारतको संविधानको आठौँ अनुसूचीमा पनि यस भाषालाई त्यस राष्ट्रको राष्ट्रिय भाषाको सम्मान प्राप्त छ। नेपाल, भारत, बर्मा, हङकङ, सिक्किम लगायत विश्वका विभिन्न ठाउँमा लगभग तीन करोड वक्ताहरुले व्यवहार गर्ने यो एउटा ऊर्ध्वगामी योगात्मक भाषा हो। यो भाषाका विभिन्न शाखाहरूसँग धेरै-थोर निकट हुँदाहुँदै पनि मूलतः यो भाषा योगात्मक प्रशाखाभित्र पर्ने

अन्तर्गतको वियोगात्मक स्वरूपतर्फ अभिमुख भाषा हो । यस भाषाको भाषिकाहरुका निर्धारणका सम्बन्ध सबै भाषाविद्हरुको मतैक्य नभए पनि अध्ययनका दृष्टिले डा.बालकृष्ण पोखरेलको भाषाका निर्धारणलाई अधिकांश अध्येताले स्वीकारेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत मूलतः पाँच भाषिका (पूर्वेली, माभाली, ओरपच्छिमा, मभपच्छिमा र परपच्छिमा) र विभिन्न उपभाषिका छन् । विभिन्न विद्वान्का अनुसार अधिकांशतः देवनागरी लिपिमा लेखिने यस भाषाको उत्पत्तिकाल इसाको १००० वरपर भएको मानिन्छ । नेपालका कुल जनसङ्ख्या मध्ये ५० प्रतिशतभन्दा बढीले मातृभाषाको रूपमा बोलचाल गर्ने यो भाषा संसार कै एउटा सशक्त भाषापरिवार भारोपेलीको सतम् वर्गमा पर्ने भारत-इरानेली शाखाको तीन प्रशाखाहरु मध्ये भारतीय आर्य भाषाबाट अपभ्रंश भई विकसित संस्कृत हुँदै खस प्राकृत अथवा चुलिका पैशाचीबाट जन्मेको नव्य भारतीय आर्यभाषा हो । वरिष्ठ सर्जक लेखनाथ, देवकोटा, भिक्षु, गोठाले, सम, पारिजात, माधव घिमिरे जस्ता प्रतिभाहरुको स्पर्श पाएर विश्व साहित्यका गरिमामय साहित्य प्राप्त हाँक्न सक्ने नेपाली भाषा ज्ञान विज्ञानका प्रशस्त फाँटहरुलाई संवहन र संवरण गर्ने प्रयास एउटा जीवन्त भाषा हो ।

नेपाली भाषा जस्तै नेपालमा बोलिने सयौं भाषाहरुमध्ये लिम्बू भाषा पनि एउटा मुख्य राष्ट्र भाषा हो । अहिलेको अन्तरिम संविधान २०६३ ले नेपाली भू-भागमा बोलिने नेपाली भाषाबाहेक अन्य सबै मातृभाषाहरुलाई राष्ट्रभाषाको रूपमा मान्यता दिए अनुरूप पूर्वी नेपालको मेची र कोशी अञ्चलका पहाडी भू-भाग सङ्घीय लिम्बूवान क्षेत्रको वर्तमान भ्र्पा, मोरङ र सुनसरी जस्ता तराईका जिल्लाहरुमा समेत प्रशस्त बोलचाल गरिने लिम्बू भाषा एउटा राष्ट्र भाषा तथा लिम्बू जातिको मातृभाषा पनि हो । लिम्बू नेपालको एक प्रमुख मङ्गोल जनजाति हो र त्यही जातिले बोल्ने भाषालाई लिम्बू भाषा भन्दछन् । (सम्पा. काइँला, २०५९ : ९) लिम्बू किरातीहरु स्पष्टरूपमा आफ्नो छुट्टै पहिचान भएको जाति मानिन्छ । परम्परागत रूपमा सम्पूर्ण किरात क्षेत्रलाई वल्लो किरात, माभ किरात, पल्लो किरातमा विभाजन गर्ने चलन भएकोमा लिम्बूहरुको मूल थलो चाहिँ पल्लो किरात अन्तर्गत नेपालको पहाडी भाग तेह्रथुम, धनकुटा, सङ्खुवासभा, ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, भ्र्पा, सुनसरी, मोरङको उत्तरी भाग तथा भारतको दार्जिलिङ र सिक्किम लिम्बू क्षेत्र पर्दछन् । यसरी अरुण र टिस्टा नदीको पहाडी भाग नै लिम्बूहरुको मूल थलो मानिन्छ । बसाइँ सरेर हाल लिम्बूहरु नेपालको मोरङ, भ्र्पा, सुनसरी, काठमाडौँ, ललितपुर, भक्तपुर जिल्ला र नेपालबाहिर म्यानमार, भुटान र भारतका डुवर्स, आसाम, मेघालय, नागाल्याण्ड र मणिपुरमा पनि उल्लेखनीय सङ्ख्यामा बसोबास गर्छन् । राष्ट्रिय जनगणना (२०५८)को अनुसार नेपालमा कुल लिम्बूहरुको जनसङ्ख्या १.५८ प्रतिशत अर्थात् ३,५९,३७९ छ । लिम्बूहरु आफूलाई

याक्थुडबा वा याक्थुम्बा र लिम्बू भाषालाई याक्थुड पाःन वा याक्थुडबा पाःन भन्दछन् । इमानसिंह चेम्जोड (२०३१) ले चाहिँ लिम्बूवान शब्दको व्युत्पत्ति लि+आबु+वान =(धनुले जितेको देश) गरेका छन् । गोपालवंशी तथा महिषपालवंशी राजाहरुपछि लिच्छवीहरुको आगमन हुनु पूर्वसम्मको लागभग ७ सय वर्षको अवधिसम्म नेपाल उपत्याकाभिन्न शासन गर्ने किरात वंशीहरु ३३ पुस्तासम्म राजा यलम्बरदेखि जितेदस्ती कै सन्तानमध्ये कुनै एक जाति लिम्बू जाति हुन् तापनि किरात शब्दले उत्तरी उपमहाद्विपका सबै मङ्गोल समूहलाई समेट्न सक्ने (चटर्जी, १९७४: ३७३८) हुदाँ- हुँदै पनि केवल राई, लिम्बूलाई मात्र समेट्न सकेको छ । यी आदिवासी किरातीहरुको चर्चा वेद र पुराणहरुमा वर्णित भए अनुसार लडाकु धनुर्धारी किरातीहरु लिम्बूकै पुर्खा थिए भन्न सकिन्छ ।

लिम्बू भाषालाई भोट-चिनियाँ भाषा परिवारको भोटदेखि बर्मासम्म बोलिने भोट - बर्मेली शाखाभिन्नको भाषा मानिन्छ । भाषाको विकास हुने क्रममा चिनियाँ भोट अन्तर्गत भोटबर्मेली परिवारको पूर्वीय शाखाको उत्तरी बोदिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराती भाषाको दुई भाषा समूह मध्येको एक लिम्बू भाषा (सम्पा. काइँला, २०५९ : १०) हो । यस भाषाको आफ्नो छुट्टै लिपि छ जसलाई 'सिरिजङ्गा लिपि' भनिन्छ, तापनि यसको आलेखन देवनागरी र रोमन लिपिमा समेत गर्न सकिन्छ । यो भाषा मेची र कोशी अञ्चलका पहाडी भू-भागलाई मूल थलोको रूपमा अङ्गालेर बाँचेको यो भाषाका चार उपभाषिका पनि छन् । यस्ता भाषिका मध्ये पाँचथरे (पाँचथर, इलाम र यसका आसपासमा बोलिने भाषिका), फेदापे -फेदाप वा तेहथुम जिल्लामा बोलिने भाषिका), तमरखोले (ताप्लेजुङ्ग, तमरखोला, मेवा र मैया खोला आसपासमा बोलिने भाषिका) छथरे- धनकुटा जिल्लाका ताङ्खुवा, हात्तीदुङ्गे, भीरगाँउ, दाँगापा, छथरपोखरी, हमरजुङ्ग र ओखरबोटेतिर बोलिने भाषिका) गरी चार मुख्य भाषिकाहरु छन् (सम्पा. काइँला, २०५९ : १०) माथि उल्लिखित भाषिकाहरुमध्ये लेख्यसामग्रीहरु केही फेदापे भाषिकामा पाइए पनि भौगोलिक कारणबाट विकसित हुन पुगेको अधिकांश लेख्य सामग्री पाइने, पुस्तक, पत्रिका प्रकाशित हुने र पाठ्यपुस्तक निर्माण पाँचथरे भाषिकामा हुने भएकोले यसै भाषिकाले मानक भाषाको दर्जा पाएको छ ।

१.२ शोध शीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक “लिम्बू र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरुका तुलनात्मक अध्ययन” रहेको छ ।

१.३. शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, शिक्षाशास्त्र सङ्कायको नेपाली भाषा शिक्षा विभागको स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको विशिष्टीकरण विषय नेपाली शिक्षा ५९८ पत्रको प्रयोजनको निमित्त प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.४. समस्या कथन

प्रस्तुत शोधकार्य निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

- (क) लिम्बू जाति र भाषाको स्थिति के कस्तो छ ?
- (ख) नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाबीच के कस्ता समानता र भिन्नता पाइन्छ ?
- (ग) व्याकरणात्मक कोटिका दृष्टिले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषामा के कस्तो भिन्नता पाइन्छ ?

१.५. शोधको उद्देश्य

यस शोधपत्रका उद्देश्यहरूलाई निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) लिम्बू जाति र भाषाको परिचय दिनु
- (ख) लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु
- (ग) कारक, विभक्ति, करण, अकरण र आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

भाषाहरूको अध्ययन गर्ने क्रम सयौं वर्ष पहिलेदेखि हुँदै आइरहेको पाइए पनि भाषाहरूको बीच तुलना गर्ने भाषाविज्ञानको जन्म उन्नाइसौं शताब्दीतिर भएपछि एक अर्को भाषाबीच तुलनात्मक अध्ययन गर्ने परम्पराको विकास आएको पाइन्छ । त्यस पछि दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका बीच रहेका समानता तथा भिन्नता सम्बन्धी अध्ययन गर्ने व्यतिरेकी विश्लेषण बीसौं शताब्दीको मध्यतिर जन्मेको पाइन्छ । त्यसपछि नै भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिका सम्बन्धी अध्ययन फस्टाएको पाइन्छ । नेपाली भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिका

सम्बन्धी तुलनात्मक तथा व्यतिरेकी अध्ययन त्यति भएको पाइँदैन बरु विभिन्न भाषाविद्हरु पारसमणि प्रधान, सूर्यविक्रम ज्ञवाली, बाबुराम आचार्य, सोमनाथ सिग्दाल, योगी नरहरिनाथ, बालकृष्ण पोखरेल, चूडामणि बन्धु, वल्लभमणि दाहाल, पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' आदिले छुट्टै रूपमा विभिन्न सन्दर्भमा भाषाको अध्ययन गरेको पाइन्छ, तर हाल आएर अध्ययनका क्रममा एम.एड. नेपाली तथा अङ्ग्रेजी शिक्षाका विभिन्न शोधपत्रमा नेपाली भाषासँग नेपालकै अन्य विभिन्न भाषाका व्याकरणिक पक्षमा तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रम बढेको पाइन्छ ।

लिम्बू भाषा नेपाली भाषा जति विकसित नभएको तर विभिन्न समयमा विभिन्न विकट काल चक्रका बावजुद आफ्नो अस्तित्वलाई जोगाउँदै आफ्नै अस्तित्वमा रहँदै आएको लिम्बू भाषाको खोजी कार्य तथा अनुसन्धान कार्य एवम् र व्याकरण लेखन, शब्दकोश निर्माण जस्ता कार्यको परम्परा नेपाली भाषाको जति त छैन तापनि केही विदेशी विद्वान् तथा भाषाविद् र स्वदेशी-स्वभाषी विद्वान् भाषाविद्हरुको चासो तथा अनेकौं प्रयत्नका कारण पनि लिम्बू भाषा सम्बन्धी थोर बहुत अध्ययन भएकै पाइन्छ, लिम्बू भाषा सम्बन्धी अध्ययन शून्यकै स्थितिमा भने छैन ।

बेल्जामिन सुल्जी (१७४५ई.), कर्कप्याट्रिक (१८११ई.), क्याम्बेल (१८४०ई.), हड्सन (१८४४ई.), बाजवीर थलड (१९२८/३०ई.), चेम्जोड र पदमसिंह मुरिङ्गला (१९५०ई.), रनधोज नेम्वाङ (सं.२०१५) आदि व्यक्तिहरुले लिम्बू भाषा लिपिको अध्ययन अनुसन्धान र संरक्षण गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । त्यस्तै एच.डब्लु.आर. सिनियर 'ए भोकाबुलरी अफ द लिम्बू ल्याङ्गवेज अफ इस्टन नेपाल' : (१९०८ई.), जर्ज अब्राहम ग्रियर्सन 'लिङ्ग्विस्टिक सर्भे अफ इन्डिया : भोल्युम III'(१९०९ ई.), आर. के. स्प्रिग 'फोनोलोजिकल फर्मली फर द भर्व इन लिम्बू एज अ कन्ट्रिब्युसन टु टिबेटो-बर्मन कम्पेरिजन' (१९६६ई.) जस्ता खोज अनुसन्धानमूलक लेखबाट र ब्यावड माइकोलोबस्की (१९८५ई.) र अन्य आदि विद्वान्हरुको प्रयासलाई लिम्बू भाषा तथा व्याकरणको क्षेत्रमा उल्लेख्य प्राप्ति ठान्नु पर्दछ भने ए.वाइडर्ट, बि.सुब्बा 'कन्साइज लिम्बू ग्रामर एण्ड डिक्सनरी' (१९८५ई.) तथा जर्ज भ्यान ड्रिम 'अ ग्रामर अफ लिम्बू', (१९६६ई.) का प्रयासहरु पनि लिम्बू व्याकरणका क्षेत्रमा 'कोशे दुङ्गे' नै सावित हुन्छन् ।

यसरी लिम्बू भाषाको खोजी गर्ने र सङ्कलन गर्ने तथा तुलनात्मक छनौट गर्ने क्रममा विद्वान् कर्कप्याट्रिक (१८११ई.) ले नेपालको प्रतिनिधि भाषा भनेर आठओटा भाषाको गणना गर्दा लिम्बूलाई पनि त्यसमा समावेश गरेका छन् र केही शब्दहरुको सङ्कलन पनि गरेका छन् । यस्तै लिम्बू भाषामा शब्दकोश बनाउने दिशातिर पहिलो फड्को कर्कप्याट्रिकले

(१८११ई.)ले हालेको देखिन्छ । (शर्मा, २०५५ : ६-७) । त्यस पछि क्याम्बेल (१८४०ई.) ले ३२६ वटा शब्द सङ्कलन गरेका छन् । त्यसपछि हड्सन (१८४४ई.) ले ७१३ वटा शब्द, सिनियर (१९०८ ई.) ले ३२००शब्द, ग्रियर्सन (१९०९ई.) ले २४१ शब्द सङ्कलन गरे भने लिम्बू शब्दकोश बनाउने र प्रकाशित गर्ने दिशामा पहिलो पाइला हाले नेपाली विद्वान्मा चाहिँ काजीमान कन्दडुवा (२०१०) पर्दछन् । उनले तीन, चार सय शब्द सङ्कलन गरेका छन् । त्यस पछि रडसाड (रनधोज) नेम्बाड (२०१५) ले २४२ वटा पारिभाषिक शब्द सङ्कलन गरेका छन् । त्यसपछि हार (२९६०ई.) ले लिम्बू-अङ्ग्रेजी शब्दवाली लेखेपछि मात्र इमानसिंह चेम्जोड (२०१८) ले प्रकाशित गरेका लिम्बू-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश पाइन्छ ।

त्यस्तै शब्द सङ्ग्रहका दृष्टिले तीनहजार भन्दा बढी शब्द बटुल्ने सिनियर (१९०८ई.)को सबैभन्दा महत्वपूर्ण स्थान छ भने लिम्बू भाषामा त्रैमासिक शब्दकोश नै लेख्ने प्रथम विद्वान् चाहिँ चेम्जोड नै हुन् । चेम्जोडपछि लिम्बू भाषाको शब्दकोश लेख्ने बी.बी. सुब्बा (१९८०ई.), बज्रविहारी कुमार, पी.एस. सुब्बा र बी.बी. सुब्बा (१९८०ई.), मणिशङ्कर सेरेड चोडबाड (लिखित २०३६ अप्रकाशित), वाइडर्ट र विक्रम सुब्बा (१९८५ई.), भ्यान ड्रिम (१९८७ ई.), माइकोलोबस्की (अप्रकाशित), नरबहादुर यडहाड (२०४८), हस्तलाल सावदेन (२०४९), को नाम आउँछ भने थप शब्द सङ्कलन गर्ने ऋषिकुमार सड्वाहाडफे (१९९२ ई.), हरि चोडबाड (२०५०), बैरागी काइँला (२०४८, २०५१, २०५३) र विरही काइँला (२०५० क, २०५० ख), खेलराज योडहाड (२०५२) आदि पर्दछन् । यसरी शब्दद्वारा नै भाषा स्पष्ट खुल्ने भएकाले लिम्बू भाषाको खोज अध्ययन, सङ्कलनका क्रममा शब्दकोशको निर्माण गर्नु, शब्दहरु सङ्कलन गर्नु पनि भाषाको अध्ययनको क्रममा जग बसाल्ने कार्य हो भन्न सकिन्छ ।

त्यसै गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत अंग्रेजी केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरबाट सन् १९८६ मा गोविन्दबहादुर तुम्बाहाम्फेले 'नाउन फ्रेज इन स्ट्रक्चर इन लिम्बू' (१९८६ई.) शीर्षकमा स्नातकोत्तर मानविकी सङ्कायको अङ्ग्रेजी भाषाको शोधकार्य गरी लिम्बू भाषाको नामपदावली सम्बन्धी अध्ययन गरेका छन् भने तेजमान आड्देम्बे (सुब्बा) ले सोही सङ्कायमा 'लिम्बू सिम्पल पर्फेक्टिभ प्रिटरटाइ भर्ससेस चेन्ज अफ स्टेट पेरिफ्रेटिक पर्फेक्ट' (१९९४ई) शीर्षकमा काल सम्बन्धी शोधकार्य गरेका छन् भने जनक चेम्जोडले पनि 'प्रोनोमिलाइजेसन इन लिम्बू ल्याडवेज विथ स्पेशल रिफरेन्स टु थर्ड पर्सन सब्जेक्ट-भर्ब एग्रिमेन्ट' शीर्षकमा सालमा गरेको शोधकार्यमा पदसङ्गति बारेमा सामान्य कार्य गरेका छन् ।

त्यसै गरी सेन्ट्रल रिसर्च सेन्टर शिक्षा शास्त्र अंग्रेजी विभागको अङ्ग्रेजी विषयमा विभिन्न समयमा भएका लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित शोधकार्यहरु निम्नानुसार छन्-दिवा राईले 'अ कम्परेटिभ लिङ्ग्विस्टिक स्टडी अफ इङ्लिस,नेपाली एन्ड लिम्बू किन्सीप ट्रम्स'(२००१), शीर्षकमा शोध गरी अंग्रेजी नेपाली र लिम्बू भाषा बीच तुलनात्मक अध्ययन गरी यी भाषा बीचको सम्बन्ध देखाएका छन् । अमरजङ्ग लिम्बूले 'भर्वस अफ प्रि-कोडिड राइटिङ्ग एन्ड कन्जुमिड एक्टिभिटीज इन इङ्लिस लिम्बू,राई,वान्तवा,नेवारी एन्ड नेपाली ल्याङ्ग्वेज :ए सेमन्टिक कम्पेरिजन' (२००४), प्रेमबहादुर फियाकले 'लिम्बू एन्ड इङ्लिस प्रोनोमिनल : अ लिङ्ग्विस्टिक कम्परेटिभ स्टडी' (२००४), शीर्षकको शोधमा लिम्बू र अंग्रेजी भाषाको सार्वनामिक तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन् । त्यस्तै प्रेमबहादुर तुम्बापोले 'भर्वल एफिक्सन इन लिम्बू एन्ड इङ्लिस' (२००५), दुर्गाबहादुर पन्धाकले 'द ट्रम्स अफ एड्रेस अफ लिम्बू एन्ड इङ्लिस अफ कम्परेटिभ स्टडी' (२००७), विरेन्द्र कुमार लिम्बूले 'केज इन इङ्लिस एण्ड लिम्बू : अ कम्परेटिभ स्टडी'(२००७, भिमबहादुर पन्धाकले 'नेगेटिभ एन्ड इन्टरोगेटिभ ट्रान्सफरमेशन इन इङ्लिस एन्ड तमरखोले डाइलेक्ट अफ लिम्बू ल्याङ्ग्वेज अ कम्परेटिभ स्टडी' (२००७), हरिराज तेम्बेले 'अ कम्परेटिभ स्टडी अफ एप्लाइज विट्वीन इङ्लिस एन्ड लिम्बू' (२००७), युगमनि सम्बेहाङ्गले 'सब्जेक्ट-भर्व एग्रिमेन्ट एन लिम्बू एन्ड इङ्लिस अ कम्परेटिभ स्टडी' (२००७), गोविन्दप्रसाद लिम्बूले 'अ सेमान्टिक एनलाइसिस अफ इङ्लिस एन्ड लिम्बू भर्वस :अ कम्परेटिभ स्टडी' २००७, यसरी नै सकिन्द्रकुमार लिम्बूले 'सबार्डिनेसन इन लिम्बू एन्ड इङ्लिस-इङ्लिस अ कम्परेटिभ स्टडी' २००८, दिलमान सुब्बाले 'ग्रेटिङ्स एन्ड टकिङ्ग लिभ इन इङ्लिस एन्ड लिम्बू ल्याङ्ग्वेज:अ कम्परेटिभ स्टडी' २००८, सन्तोष कुमार लिम्बूले 'आस्किड फर परमिसन इन इङ्लिस एन्ड लिम्बू' (२००८) सन्तोष शेर्माले 'प्लुरलाइजेसन इन इङ्लिस इन्ड लिम्बू' (२००८), युवराज पौडेलले 'अ कम्परेटिभ स्टडी अन नेगेटिभ एन्ड इन्टरोगेटिभ ट्रान्सफरमेसन इङ्लिस एन्ड पाँचथर डाइलेक्ट अफ लिम्बू ल्याङ्ग्वेज' (२००२) । यसरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय शिक्षाशास्त्र सङ्कायको अंग्रेजी विभागमा थोरै समयमा धेरै शोध कार्यहरु भएका छन् । जसमा लिम्बू भाषासँग अन्य भाषा अंग्रेजी, नेपाली, नेवारी, राई आदि भाषासँग व्याकरणका विभिन्न क्षेत्रमा सम्बन्धित रहेर तुलनात्मक अध्ययन गरिएका छन् । यसरी सुरुमा नगन्य रूपमा अध्ययन हुँदै आएको लिम्बू भाषा सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन धीमा गतिमा भए पनि अध्ययनका प्रयासहरु बढेर गइरहेका छन् ।

जुन क्रममा नेपाली स्नातकोत्तर तह रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसबाट यस शोधकार्यलाई अगाडि बढाउने क्रममा मानविकी नेपाली सङ्कायबाट बेगेन्द्र सुब्बाले 'नेपाली भाषा र

लिम्बू भाषाबीच पदसङ्गतिको तुलनात्मक अध्ययन' (२०५५) गरेर लिम्बू भाषामा थप तुलनात्मक व्याकरण सम्बन्धी नयाँ कार्य गरेका छन् । उनले नामपद, सर्वनामपद बीचमा तुलनात्मक अध्ययन गरी नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणका विभिन्न पक्षमा तुलनात्मक अध्ययन गरेर लिम्बू भाषा बीच थप कार्य गरेका छन् । यसरी सो कार्य नैतिक र सामाजिक दृष्टिकोणले पनि वाञ्छनीय देखिन्छ । तसर्थ यस सङ्क्षिप्त कार्यको सामान्य चर्चाबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन देवनागरी लिपिमा त्यति नभएको अवस्थामा व्याकरणको यस्तो कार्य गर्नु अति आवश्यक ठानेर प्रस्तुत शोधपत्र 'नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन' अनुसन्धानको शीर्षकमा शोधकर्ताबाट यो पहिलो शोधकार्य गर्ने काम भएको छ र यसले अध्ययन अनुसन्धान गर्नेहरूका लागि थोरै भए पनि सहयोग गरी ज्ञानका अभिलाषीलाई पूरा गर्दै थप सहयोग दिन सक्ने आशा गरिएको छ ।

स्नातकोत्तर तहको शोध प्रयोजनको लागि शिक्षाशास्त्र सङ्काय, महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलको नेपाली विभागबाट रामकुमार राई (वि.स.२०५३) द्वारा 'नेपाली र दुमी भाषाका शब्द निर्माण र व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य भएको पाइन्छ । जसमा शोधार्थी रामकुमार राईले दुमी जाति र भाषाको परिचय, वर्तमान स्थिति बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या तथा धर्म, पेसा, शिक्षाका अध्ययन गर्नुका साथै प्रयोग क्षेत्र सीमा सामाजिक भेदहरूमा आधारित रही दुमी भाषाको नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरेको पाइन्छ । शोधार्थीले दुमी भाषाका शब्द निर्माण प्रक्रियामा उपसर्ग, प्रत्यय, समास, द्वित्व, मध्यसर्ग तथा व्याकरणात्मक कोटिमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भावको नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरेको पाइन्छ ।

यसरी नै शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रि.वि. केन्द्रीय नेपाली विभागबाट दामोदर सुवेदीले 'मेचे भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' (२०६३), बालु शेर्पाले 'ताप्लेजुङ जिल्लाको शेर्पा भाषा र नेपाली भाषा वाक्य गठनको व्यतिरेकी अध्ययन' (२०६३), छत्रिलाल सापकोटाको 'पश्चिमा थारु भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' (२०६३), गणेशकुमार दाहालले 'ताजपुरिया र नेपाली भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन' (२०६३), यादवकुमारी श्रेष्ठ (कसजू) ले 'दोलखाको नेवारी र नेपाली भाषा वाक्य रचनाको व्यतिरेकी अध्ययन' (२०५९), ऋषिकेश ढकाल 'अछामी भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' (२०६२) । यसरी नै मानबहादुर भण्डारीले 'मगर र नेपाली भाषाका वाक्य सङ्गतिका व्यतिरेकी अध्ययन' (२०६०), विप्रहरि

दाहालको 'नेपाली र भोजपुरी भाषाको वाक्य गठनको व्यतिरेकी विश्लेषण' आदि शोधकार्यमा विभिन्न भाषाको शोध अध्ययन भएका छन् ।

उपर्युक्त पूर्वकार्यतर्फ दृष्टिगत गर्दा लिम्बू भाषाका बारेमा केही सीमित अध्ययन अनुसन्धान भए पनि प्रस्तुत शोध अध्ययन शीर्षकमा कुनै पनि शोध अध्ययन भएको छैन । यस आधारमा प्रस्तुत शोधपत्र सम्पन्न भएपछि लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा अध्ययन गर्ने अध्येता, आमपाठकहरु, मातृभाषी शिक्षक वर्ग, लेखक अन्य विद्वान्, भाषा विशेषज्ञ र अन्य पक्षका भावी अनुसन्धानका निम्ति थोरै भए पनि थप सहयोग पुग्ने आशा गर्दै र लिम्बू मातृभाषा शिक्षणका निम्ति नेपाली भाषाको प्रयोगमा पर्ने समस्या समाधान गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गर्दै लिम्बू भाषाप्रति चासो राख्ने जो कोहीका लागि पनि उक्त अध्ययन फलदायी हुने विश्वास लिइएको छ । यसर्थ लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययनको सुरुवातलाई महत्वपूर्ण कदमको रूपमा लिन सकिन्छ ।

१.७ अध्ययनको औचित्य

दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरुका व्यवस्था र उपव्यवस्थाहरुको समानता र भिन्नता सम्बन्धी ठोस कुरा पत्ता लगाउन गरिने अध्ययनको प्रक्रिया नै तुलनात्मक अध्ययन हो । नेपाली भाषा नेपालीको समृद्ध र प्रतिष्ठित भाषा हो । बहुभाषी राष्ट्र नेपालमा विभिन्न भाषा परिवारका भाषाहरु बोलिन्छन् । नेपालमा अलग बोलिने जनजाति नै ५९ छन् । (पहाडी बोलीचाली, २०६३) । समग्रमा नेपालमा सयभन्दा बढी भाषा रहेको विभिन्न विद्वानहरुको राय छ । यसर्थ धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज, सञ्चार, भाषा आदि कुरा बुझ्नलाई भाषा कै माध्यमबाट मात्र सम्भव हुने भएकोले कुनै पनि भाषाको अध्ययन गर्नु भाषा वैज्ञानिक दृष्टिले औचित्यपूर्ण हुन्छ भन्ने ठानेर यहाँ विविध शैक्षणिक तथा प्रायोगिक, व्यवहारिक विविध प्रयोजनका हेतुले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरिनु औचित्यपूर्ण रहन्छ ।

खास गरी पूर्वी नेपालका मेची, कोशी अञ्चलका पहाडी जिल्लाहरु लिम्बू भाषा वक्ताको मूल थलो भएकोले यी दुई भाषाबीच व्यवहारिक रूपमा पनि गहिरो सम्बन्ध परापूर्व कालदेखि नै रहिआएको छ । यसर्थ लिम्बू भाषाको वक्ताले पनि माध्यम भाषाको रूपमा, शैक्षिक प्रयोजनका रूपमा, विभिन्न औपचारिकता बहन गर्ने क्रममा बढी प्रयोग गर्ने भाषा नै नेपाली भएकोले दोस्रो भाषाको रूपमा र भाषिक सञ्चारको लागि लिम्बू भाषीले नेपाली नै

बोल्नु पर्ने कारणले यी दुई भाषाबीचमा तुलना गर्नु पनि महत्वपूर्ण कार्य बन्ने अध्ययनको औचित्य पुष्टि हुन्छ । यसरी यी दुई भाषा परिवारका छुट्टै सदस्यका रूपमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको पहिचान रहे पनि समभौगोलिकताका कारण यिनीहरू बीच स्वभाविक रूपमा परिपूरकताको स्थिति सृजना भएको छ । यही कारणले यो अध्ययनले लिम्बू मातृभाषी, नेपाली मातृभाषी वा अन्य भाषा भएका सबै प्रकारका वक्ताहरूलाई, जिज्ञासुलाई, विभिन्न भाषाविद तथा विद्वान् र शिक्षक, विद्यार्थी एवम् लिम्बू भाषा सिक्न, त्यसको भाषिक प्रक्रिया बारे जानकारी राख्न र लिम्बू भाषालाई नै मातृभाषा मानी वा दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली बोल्ने वक्ताहरूलाई समेत पनि नेपाली भाषा व्यवस्था बारे र लिम्बू भाषाको व्यवस्थाबारे न्यूनतम रूपमा भएपनि केही थप जानकारी दिएर प्रस्तुत शोधकार्यले सहयोग पुऱ्याउने आशा गरिएको छ । विभिन्न भाषाविद तथा विद्वानहरूले पनि लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक आधार अन्य भाषा भन्दा फरक र विशिष्ट रहेको उल्लेख गरेका छन् । यसर्थ अन्त्यमा प्रस्तुत शोध अध्ययनले लिम्बू भाषाको भावी अन्य अध्ययन अनुसन्धानमा खड्किने अभावलाई समाधान गर्दै केही हदसम्म पूर्वाधार खडा गरी यी दुवै राष्ट्र भाषा अध्ययनले भावनात्मक तथा व्यवहारिक दृष्टिले पनि सौहार्दपूर्ण बनी अत्यन्तै महत्वपूर्ण कार्य ठहरिन गई फेरि भाषा सम्बन्धी तुलनात्मक यस्तो शीर्षकको अध्ययन कसैद्वारा नगरिकाले पनि प्रस्तुत शोध कार्य स्वयम् मै औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.८ सामग्रीको स्रोत र सङ्कलन पद्धति

प्रस्तुत शोधकार्य पूरा गर्नका लागि वैज्ञानिक तथा परम्परित पद्धति अनुसार सङ्कलित प्राथमिक तथा गौण सामग्रीको दुवै स्रोतलाई अङ्गीकार गर्दै सङ्कलित सामग्रीलाई वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधि अवलम्बन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

(क) प्राथमिक सामग्री

प्रस्तुत शोध शीर्षकमा आधारित भई शोधकार्य गर्नका लागि लिम्बू भाषाका सामग्री सङ्कलनमा मुख्य स्रोत शोधकर्ता स्वयम् लिम्बू मातृभाषाका वक्ता भएकोले आफैले आधारभूत शब्द र वाक्य सङ्कलन गरिएको छ । उक्त सङ्कलित सामग्रीलाई भरपर्दो र विश्वासनीय बनाउनका लागि सो क्षेत्रका भाषाविद, विभिन्न विद्वान्बाट अन्तर्वार्ता र प्रश्नावलीको प्रयोग गरिएको छ । यसरी सङ्कलित सामग्रीको शुद्धताको लागि ठहऱ्याइएको सामग्रीलाई सूचीबद्ध गरी तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

(ख) गौण सामग्री

प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीको अध्ययन विश्लेषणका लागि गौण सामग्रीको रूपमा पुस्तकालयीय विधिको अवलम्बन गरिएको छ । यसका साथै पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूका मिल्दा शीर्षक अनुसारको शोधपत्रको अध्ययन गरी उपयुक्त सामग्रीहरूलाई आवश्यकता अनुसार ग्रहण गरिएको छ । प्रस्तुत शोध अध्ययनलाई परिणाममुखी बनाउन सम्बन्धित विषय क्षेत्रका विशेषज्ञ, विद्वान्, महोदय, गुरुवर्ग तथा शोध निर्देशकको सल्लाह, परामर्श सुझाव, मार्गदर्शनलाई पनि उचितरूपमा अवलम्बन गरिएको छ ।

१.९ शोध विधि

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक नै 'लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' सँग सम्बद्ध रहेकाले आवश्यक सामग्री सङ्कलनपछि, यस अध्ययनमा पनि वैज्ञानिक विधि मध्ये तुलनात्मक पद्धतिलाई अङ्गालिएको छ । यी दुई भाषा बीचको व्याकरणात्मक कोटिका स्वरूपको तुलनात्मक अध्ययन गरी समानता-असमानतामा आधारित भई वस्तुगत तथ्यको प्राप्ति हुन सकोस् भन्ने हेतुले यस पद्धतिको उपयोग गरिएको छ ।

१.१० अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोध लिम्बू र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रलाई आठ अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । ती अध्यायहरूलाई विभिन्न शीर्षक-उपशीर्षकहरूमा आवश्यकता बमोजिम छुट्टयाइएको र प्रस्तुत शोधअध्ययनको अन्तिम रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ ।

१. अध्याय- एक: शोध परिचय
२. अध्याय- दुई: लिम्बू जाति र भाषाको परिचय
३. अध्याय- तीन: लिङ्ग, वचन, पुरुषका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन
४. अध्याय- चार: काल, पक्ष, भावका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन
५. अध्याय- पाँच: वाच्य, आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन
६. अध्याय- छ: करण, अकरणका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन
७. अध्याय- सात: कारक र विभक्तिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन
८. अध्याय- आठ: उपसंहार

अध्याय—दुई

लिम्बू जाति र भाषा

२.१. लिम्बू जातीय परिचय

नेपालको पूर्वी पहाडी क्षेत्रका आदिवासीहरु किरात हुन् र यी किरातहरु पनि समय चक्रका क्रममा विभिन्न परिवेशमा विभिन्न नामकरण गरिए तापनि हाल आएर राई, लिम्बू, सुनुवार, याख्खा नै किराती हुन् । यसरी सामान्यतया किरात भन्नाले नेपालको पूर्वी पहाडका आदिवासीहरु हुन् । यसको शब्दको परिधी व्यापक रहेको छ । इशापूर्व सातौँ शताब्दीको शुक्लयजुर्वेद अनुसार किरातहरु पर्वतीय प्रदेशका अनार्यहरु थिए अर्थात् हिमाली क्षेत्रको पुराना बासिन्दाका रुपमा किरात र मंगोल पर्यायवाचक शब्द हुन् । यसै व्यापक परिभाषा अनुसार इमानसिंह चेम्जोडले (१९६६) सुनुवार, तामाङ, गुरुङ तथा मगरहरुलाई किरातका बगालमा समेत गरेका छन् । नेपालका इतिहासमा दूध कोशी पूर्वबाट आएका किरातहरुले काठमाडौँ खाल्डोमा २७ पुस्ताले राज्य गरेको उल्लेख छ । तिनीहरु इ.स. २५० ताका लिच्छवी जयदेव प्रथमबाट विस्थापित भए । (डा. हर्क गुरुङ, १ मइ २००६ : भूमिका)

नेपालको पूर्वी पहाडको परम्परा अनुसार अरुण खोलालाई साँघ मानेर पश्चिमलाई खम्बुवान र पूर्वलाई लिम्बूवान नामले पहिचान गर्ने चलन छ । परम्परागत रुपमा सम्पूर्ण किरात क्षेत्रलाई वल्लो किरात, पल्लो किरात र माझ किरातमा विभाजित गर्ने चलन अनुसार किरात अन्तर्गत कै लिम्बूहरुको मूल थलो चाहिँ पल्लो किरात हो । हुनत केही कथनमा लिम्बूहरुलाई ल्हासा गोत्र र काशी गोत्रमा विभाजन गरिएता पनि वास्तवमा लिम्बूहरु दक्षिण र उत्तरबाट नआई पूर्वतर्फबाट आएका पूर्वी किराती एक जाति हुन् । त्यसैले तिनीहरुको मुन्धुम संस्कार पूर्वी हिमालको व्यापक शमानी धर्मसित सम्बन्धित रहेको छ । (मन्तव्य लिम्बूवान) जे होस लिम्बू नेपालको एक प्रमुख मंगोल जनजाति हो र यो भाषाको प्राचीन कालदेखि नै आफ्नै लिपि र भाषाको अस्तित्व कायमै छ । यो भाषालाई लिम्बू भाषा र लिपिलाई शिरिजङ्गा लिपि भनिन्छ । लिम्बू किरातीहरुलाई स्पष्ट रुपमा आफ्नो छुट्टै पहिचान भएको जाति मानिन्छ । लिम्बू शब्दको व्युत्पत्ति लिम्बू भाषाका आधारमा किरात गर्न सकिएको छैन तर इमानसिंह चेम्जोडले लिम्बूवान शब्दको व्युत्पत्ति लि + आवु + वान् = (धनुले जितेको देश) गरेका छन् । (सम्पा.काइँला, २०५९ : १)

यसरी किरात लिम्बूहरु जातीय विभेद नभएको र प्राचीन काल आदिम कालदेखि हिमाली भागमा बसोबास गरी आएको धनुर्धारी आदिवासी हुन् । प्रारम्भमा कैलाश भूमि

कैराते उपनामले विभूषित भएता पनि किरात नाम नै वर्तमानमा प्रचलित रही उत्तर हिमाली भूभागदेखि दक्षिण तराई तथा पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मको (१,४७,१८१ वर्ग कि.मि.) यो विशाल नेपाल अधिराज्यको पूर्वी भूभाग जसलाई अरुण पूर्व पल्लो किरात वा लिम्बूवान क्षेत्र भनिन्छ। जसमा मेची र कोशी अञ्चलका पाँचथर, ताप्लेजुङ्ग, इलाम, भापा, मोरङ, धनकुटा, सुनसरी, तेह्रथुम र सङ्खुवासभा पर्दछन्। इतिहासमा पल्लो किरात भनिएर स्पष्ट नामकरण भएको सो क्षेत्रमा वि.सं. १८३१ को ऐतिहासिक सन्धी पत्र “लालमोहर” श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहबाट जारी हुनु अधिसम्म लिम्बूवान स्वायत्त शासनको रूपमा रहेको र यो थिति कायम नै राखिने सर्त बमोजिम किरातहरूले राज्य गरेका थिए। लिम्बूवान स्वायत्त शासन बिस्तारै रणबहादुर शाहद्वारा जारी गरिएको विभिन्न सनद, सवाल, इस्तिहार, रुक्का लालमोहरद्वारा समाप्त गर्दै लिएको हो। यी त्यस्ता लालमोहर जारी गर्दै लिम्बूवानको कानुनी थितिलाई “अमाल” प्रथाबाट हेर्नु पर्ने व्यवस्था गरियो।

लिम्बूहरू आफूलाई याक्थुडबा वा याक्थुम्बा र लिम्बू भाषालाई याक्थुड पाःन र याक्थुडबा पाःन भन्दछन्। (सम्पा.काईला, २०५९ : ९) लिम्बूजातिका विभिन्न नामकरण कसरी रहन गयो त भनी अध्ययन गर्ने तथा सोध खोज गर्ने सन्दर्भमा यहाँ यी कुरा प्रस्तुत गरिन्छ। खास मूलथलो पूर्वी नेपालको मेची र कोशी अञ्चलका पहाडी भाग तथा हाल तराईको जिल्ला तथा काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर लगायत भारतको दार्जिलिङ, सिक्किम, आसाम, मेघालय, नागाल्याण्ड र मणीपुरमा पनि उल्लेखनीय रूपमा बसोबास गर्ने भए पनि लिम्बूहरूले आफूलाई लिम्बू, सुब्बा, याक्थुडबा, याक्थुम्बा त्यस्तै लुडबोडबा, खाम्बोड साः र सुऽवेडलाऽ लाबेड अथवा सुऽसुवाली ऽ लिम याक्थुम्हाडको सन्तान भनेर चिनाउँछन्। मेन्छामगेन् नाम् याप्मी कुबोक्मा (मानिसको उत्पत्ती) मुन्धुम अनुसार लिम्बूहरू मुजिङना खेयङनाका छोरा सुऽ सुवेडलाऽ लाबेडका वा सुऽसुवालीऽलिम याक्थुडहाडका सन्तान हुन्। मुजिङना खेयाङना हावाबाट गर्भवती भएकीले उनले आफ्नो छोरोलाई हावा-वतासको छोरा भनेर ‘सुऽसुवेडला ऽलाबेड’ वा ‘सुऽसुवालीऽ लिम भनेर न्वारन गरिदिइन्। सुऽसुवेडला ऽलाबेड वा सुऽ सुवालीऽलिम को अर्थ ‘सुस्तरी चल्ने वतास’ लाग्न जान्छ। जसरी मुजिङना खेयङनाले आफ्नो दौतारीहरू नभेटी गलेर रुखमाथि चढी टाड फारेर ‘लिऽखुरीऽऽऽलिऽ खुरी ऽऽऽ’ भन्दै मीठो हावा बोलाएर दौतारीहरूको तृष्णा मेटिन्। आज पनि लिम्बूहरूलाई थकाई लागेको बेला वा गर्मी भएमा रुक्का फेदमा बसेर लिम्बूहरूले यसरी नै मीठो हावा ‘लिऽखुरीऽऽऽलिऽ खुरी ऽऽऽ’ गरेर बोलाउँछन्। आज लुडबोडबा खाम्बोडबा साऽ सुऽसुवेडला ऽ लाबेड वा सुऽ सुवाली ऽ ली याक्थुम हाडको अर्थ हुडगा माटोसँगै जन्मिएका मूलबासी हावा वतासको छोरा भिर पहरामा राज गर्ने हुन जान्छ। पेलीफाइहाङ् (नौ लिम्बू पुरोहित) र

सावायेतहाड (आठ राजाहरु)-द्वारा लिम्बूहरुको सामाजिक, प्रशासनिक मूल्य मान्यताहरु सन्चालित हुन्थे । त्यस बेला यहाँका भूमिपुत्र सुऽसुवालीऽलिम याक्थुमहरुलाई नै राजपुतहरुले जो यहाँका शासक सेन र शाहहरुले 'लि ऽ लिम' भन्दाभन्दै 'लिम्बू' भनेर सम्बोधन गरेको पुष्टि हुन जान्छ । पृथ्वीनारायण शाहले वि.स. १८३० वैशाख ३० मा र श्रावण २२ गते याक्थुमहरुलाई 'तिमी तुंतुंत्तंमांहां यंहां सन्तान'(तुतुम्याड याक्थुमहाडका सन्तान) 'लिम्बू कुल भाइलाई दिव्यु' भनेर भैयाद बनाउँदै जंगराय, फुडराय, जमुनराय, सुनराय, कुमरायलाई लालमोहर गरिदिएका थिए । उक्त कागजहरुमा 'लिम्बू' शब्द राजनैतिक तवरले पहिलो पटक सम्बोधित भएको देखिन्छ । यसरी याक्थुमहरुलाई सेन र शाहहरुले राजनैतिक रूपमा राय, लिम्बू, किरात, सुब्बा र उनीहरुको माटोलाई लिम्बूवान, दशलिम्बूवान र पल्लो किरात लिम्बूवान भनेर सम्बोधन गरेको देखिन्छ ।

जेहोस् माथि चर्चा गरिएका किरात लिम्बूहरुको मुन्धुममा 'सावायेतहाड'को चर्चा छ । यिनै आठ किराती राजाहरुका कुनै एक सन्तान यलम्बर हुन् । यिनै यलम्बर (अलम्बुष, इलम्ब, येलुड)-हाडले चलाएको संम्वत नै ५०६६ हालका किराती पात्रोमा येले संम्वत् भनेर कलिगत संवत (३००४+२०६५) महाभारतकाल यता र नेपाल खाल्डोका प्रथम किराती संथापक राजा यलम्बरको शासनकाललाई आधार मानेर यिनै सरदार यलम्बरका नामको सम्भनामा छापिएका छन् ।

'लिम्बू' नामकरण कसरी भयो भन्ने विषयमा एउटा यस्तो तर्क छ - हिन्दूस्थान मूलमा प्रवेश गरेका चिनियाँ मूलका "हुण" जातिहरु 'हिन्दू' धर्मलाई मान्न नमानेकाले देश छोडी उत्तरपूर्वतर्फ लागी "मोकवान" भन्ने स्थानमा बसे । ख्रीष्टाब्दको छैठौँ शताब्दीमा काचिन भन्ने शक्तिशाली राजाद्वारा आक्रमणमा परी हजारौँ सेना गुमाई मध्य वर्मतर्फ सरे र आसाममा प्रवेश गरी वर्तमान नेपालका पूर्वी भू-भाग"फेदाप" राज्यमा स्थापित भएको किरातीहरुले आफूलाई "शान-मोकवान" भने । यिनै "शान-मकवान"-हरुले फेदाव राजाहरुको अन्यायको विरुद्धमा लडेर पुनः लि-(धनु)को वलले फेदाव राजाहरुको नाश गरी आफ्नो राज्य स्थापित गरे र लि-धनु-वाणको सहायताले राज्य स्थापना गर्ने उनीहरुले शान मकवानबाट "किराती लिम्बूमा" जात परिवर्तन गरे ।(इमानसिंह चेम्जोड - किरात इतिहास)

यस्तै लिम्बू जातिलाई सुब्बा पनि भन्ने चलन छ ; सो सुब्बा नामकरण पनि कसरी हुन गयो ? भन्ने सन्दर्भमा पनि विभिन्न विद्वानका पुस्तक तथा इतिहासकारका इतिहासमा यस्तो उल्लेख भएको पाइन्छ । रेग्मीका अनुसार लिम्बूहरु पूर्वी नेपालका आदिवासी मूल जाति भएका कारणले लिम्बूहरुको किपट प्रथा शाहहरुको निगाह नभएर परापूर्वकालदेखि लिम्बूहरुले आफ्नो माटो गुल्जार गरी खाने जन्मजात अधिकार उनीहरुको हो, भनिएको छ र

लिम्बूहरूको प्रशासन आफ्नो माटोमा निर्माण गरेको सभ्यतालाई स्वीकार्दै लिम्बूहरूको परम्परालाई कायम राख्दै परम्परागत अधिकार पेलिफाइहाड र सावायेतहाड थिम् वा रीतिकै आधारमा केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्म सञ्चालन भएको थियो । त्यही समयमा त्यही अधिकारको निरन्तरताको रूपमा शाहकालमा आएर शाहहरूले लिम्बूहरूलाई उनीहरूको आफ्नो माटोमाथि लिम्बूहरूले नै प्रशासन सञ्चालन गर्ने गरी दिइएको अधिकारको रूपमा बुझिन्छ । त्यही समयको वि.सं.१८३९ माघ ६ गतेमा दिइएको किपटमा 'सुब्बा' शब्दको प्रयोग गरी लिम्बूलाई सम्बोधन गरिएको छ । यसरी वि.सं.१८३९ माघ ६ गतेबाट सुरु भएको (सो शब्द वि.सं.१८४५ फाल्गुण १) सो शब्दको प्रयोग गरी वि.सं.१८६३ देखि वि.सं.१८९१, वि.सं. १८९३, वि.सं.१८९८, वि.सं.१९०१, वि.सं.१९०५, वि.सं.१९१०, वि.सं.१९१६, वि.सं.१९२५ सम्म आइपुग्दा लिम्बूहरूलाई अधिकार, सुभाङ्गी(अमाल गर्ने), र 'किपट' तथा लालमोहर दिँदा कहीं तालुकदार, कहीं सुब्बा भनियो, तर लिम्बूवान : पेज - ४४ माबोहाडका अनुसार वि.सं. १९२५ मा टेकवीर जाँच आयो रु. तीस उठ्ती हुने साठ्ठी मुरीको खेत बुझाउने सुब्बालाई सुब्बाको दर्जा दिइयो । यसरी जग्गाको जाँच सालिन्दा हुँदा र वि.सं. १८९१ देखि दश-दश वर्षमा आउँदा लिम्बूको जेठोपाकोलाई स्थानीय तहमा रेखदेख गर्न प्रशासन चलाउन दिँदा र कर तिरो सरकारलाई बुझाउनु पर्ने नियमले लिम्बूहरूको अधिकारमा दिनदिनै कटौती गर्दै लगेको देखिन्छ । यसरी प्रत्येक घरधुरीबाट तिरो रकम उठाएर बुझाउनु पर्ने जिम्मा जेठो लिम्बूलाई काम दिएर सुब्बा पद र सुबाङ्गी पगरी दिएपछि नै लिम्बूहरूलाई सुब्बा भन्न थालियो । (माबोहाड, २०६३, वैशाख : ४४)

२.१.१.लिम्बू वर्तमान स्थिति

किरात कै एक जातिका रूपमा वर्तमान पूर्वी नेपालको पहाडी इलाकामा बसोबास गर्दै आएका लिम्बू जाति विभिन्न स्थानमा छरिएर बसेका छन् । यो जातिको चार भाषिका भए पनि प्रायः सञ्चारको भाषामा वा बोलीचाली आदनप्रदानको क्रममा एउटै लिम्बू भाषाको प्रयोग गर्ने गरेका यी जातिका विभिन्न नामकरण गरिएका धेरै थरहरू छन् । ती विभिन्न लिम्बूका थरहरू निम्नप्रकारले यहाँ प्रस्तुत गरी देखाउन सकिन्छ :- आङ्देम्बे, आङ्बो, आङ्बुहाङ, अन्छङ्बो, इङ्नाम, इधिङ्गो, खजुम, लावती, सेर्मा, सम्बाहाङ्फे, साँवा, तुम्रोक, तुम्बापो, तुम्बाहाम्फे, तुम्बेवा, खेवा, फागो, केरुङ, यङ्ग्या, योङ्हाङ, चेम्जोङ, जवेगु, मेन्याङ्बो, सामेक्खाङ, पयाङ्गु, कुरुम्बाङ, निङ्लेकु, पन्दाक, ताम्लिङ, लोवा, थोक्लिहाङ, चेलिफुङ, पाहिम, फेउदिन, माबो, मादेन, सिङ्गक, हाङ्स्रम, तिगेला, नेम्बाङ, थोप्रा, तुम्बापो,

पालुडवा, लिङ्देन, लक्सम, थेगिम, कन्दङ्वा, चवेगु, खापुड, कुरुम्बाड, माखिम, कुगेनाम, काम्बाड, फेम्बू, सेलिङ, पोम्, थाङ्देन, थाम्सुहाड, फोम्बो, इम्सुहाड यी यस्ता नामकरण गरिएका थरहरू कोही लासा गोत्र र कोही काशी गोत्र भनेर आफूलाई चिनाउँछन् । यी जातिहरू पहिलेदेखि नै पल्लोकिरात क्षेत्रमा बसोबास गरेपनि एकै ठाउँमा नबसी विभिन्न ठाउँमा, विभिन्न थुममा छरिएर बसेकाले यिनीहरूको भाषिकामा पनि केही भेद भने पाइन्छ । ती पाँचथरे, छथरे, फेदापे, तमरखोले भाषिका नामकरण गरेर विभाजन गरिए पनि यी चारै भाषिकाको बोलचालमा भने खासै भिन्नता भने पाइदैन तर यी मध्ये खास भिन्नता पाइने भाषिका चाहिँ छथरे हो किनभने यो भाषिका बोल्न र बुझ्न लिम्बू भाषाका अन्य भाषिकालाई गाढो हुन्छ, तर पढेलेखेका र शिक्षित लिम्बू व्यक्तिहरूले भने चलनचल्तीको पाँचथरे भाषिका मज्जाले बुझ्छन् र प्रयोग गर्न सक्छन् । यी लिम्बू भाषाका चार भाषिकामा पाइने भिन्नतालाई यहाँ यसरी प्रस्तुत गरिन्छ ।

लिम्बू भाषाका भौगोलिक उपभाषिकाको केही शब्दको तुलना-

तालिका

पाँचथरे	फेदापे	छथरे	तमरखोले	नेपाली
हिम्, सिङ्खिम	हिम्	पाङ्	हिम्	घर
चुम्, तेङ	चुम्	ताक्, सेबा	चुम्	साथी
याःन	याःन	सुङ्	याःन	भार
च्वाः, च्वा, चभत	च्वा	च्वा	च्वा	पानी
पित्मा	पित्मा	पित्मा	पित्मा	गाई
नाप्मी, मना, याप्मी	याप्मि, मना	मना	याप्मि, मना	मान्छे
फाक्	फाक्	फाक्	फाक्	सुँगुर
साँवेतिन, साँवेत	साँवेत	साँवेत	साँवेत	भैँसी
आङ्गा	इङ्गा	आ	इङ्गा, आङ्गा	म
आन्छि	आन्छि	आन्छि	आन्छि	हामी (म र तँ)
आन्छिगे	आन्छिगे	आन्छिगे	आन्छिगे	हामी (म र ऊ)
खेने, हेने	खेने, हेने	खाने	खेने, हेने	तिमी
खेने, हेने	खेने, हेने	खाने	खेने, हेने	तपाईँ
खेने, हेने	खेने, हेने	खाने	खेने, हेने	तँ
खाम्बेक, खाम	खाम	खाम	खाम	माटो
मी, मुक्कुम,	मी	मी	मी, मुक्कुम,	आगो

सेमी	सेमी	सेमी	सेमी	बत्ती
साम्माड	साम्माड	साम्माड	साम्माड	देवता
तुतुम्मा	तुम्मा	तुतुम्मा	तुम्मा	बडीआमा
तुतुम्बा	थुबा,थेबा	तुबा	तुम्बा	बडाबा
आन्धवा	आन्धवा	आतुबा	थबा,थेबा	बाजे
आइमा,युमा	माए	थेथे	युमा	बजू
सुमा,आन्धमा	सुमा	छुमा	सुमा	काकी
फुडा	फुडा	पुडा,फाफाडा	फुडा	काका
माम्मा	माम्मा	माम्मा	माम्मा	आमा
पाप्पा	पाप्पा	पाप्पा	पाप्पा	बाबा
आन्धमा	आसुमा	आछीमा	आसुमा	सानीमा
युम	युम	युम	युम	नुन
च्यधिक	चुची,चिजी	च्य	चुची	थोरै
थेमान्	हेन्	हिर,थेर	थे	के
मिमा	आन्धेन्	तेन्दान्	आसेन	हिजो
नेखोबा	नेखो,नेभाक्	नेखा	नेभाक्	कान
नेबोबा	नेबो	नाबो	नेबो	नाक
आखो	आन्दो	आन्दो	आन्दो	भरै
कोत्छे	हड्से	कोत्ले	हड्से	खोज्ज
मेम्बी	मेम्बी	एखान्	मेम्बी	होइन
सेक्खाबी,निसेवी	कुच्चा	कुच्चा	सेक्खा	साँच्चै
कोक्मा	थेगु	कोक्मा	थेगु	डाँडा
चेथ्या	चेथ्या	चेथ्या	चेथ्या	थाल
निड्मा	सि:ला	सि:ला	निड्मान्	घाँटी

यसरी यी माथिका तालिकालाई हेर्दा लिम्बू भाषाका चार भाषिकामध्ये छथरे भाषिकाका केही शब्दका भेद फरक पाइन्छ ।

यसरी भौगोलिक हिसाबले छरिएर बसेपछि भाषामा भेद अवस्य नै देखापर्दछ । त्यसैले नै लिम्बू भाषालाई स्वयम् लिम्बू वक्ताहरूले खोला-खोल्सा , डाँडा- पाखा अथवा थुम क्षेत्रका आधारमा छुट्टयाएर पहिलेदेखि नै आफैले फेदापे, छथरे, मेवाखोले, मैवाखोले, तमरखोले, याङ्गोक्के वा याङ्गुपे, चौबिसे तथा पान्थरे, इलामे भाषा भनेर छुट्टयाएका पाइन्छन् । यस्तो अवस्थामा रहेको लिम्बू भाषालाई आधुनिक कालमा अध्ययन गर्ने स्वदेशी तथा विदेशी भाषाविद र सम्बन्धित विज्ञहरूले पनि अध्ययन गरी स्थलगत रूपमा लिम्बू भाषाको भाषिकाहरूमा अध्ययन गर्ने डिग्री १९८७, वाइडर्ट र सुब्बा, १९८५, ७ का अनुसार पाँचथरे, फेदापे, तमरखोले, छथरे तथा सिक्किमे भनेर तिनैको पुष्टि गरेका छन् । यसरी धेरै विद्वान्हरूको साझा मतलाई निष्कर्षमा भन्नुपर्दा मोटामोटी रूपमा लिम्बूभाषाका भाषिकाहरू फेदापे, तमरखोले, पाँचथरे, छथरे र सिक्किमे हुन् (वैरागी, २००५ : २०) । यसरी यी माथिका भनाइलाई मनन् गर्दा नेपालमा मात्र बोलिने लिम्बू भाषा चाहिँ सिक्किमे बाहेक पाँचथरे, छथरे, फेदापे र तमरखोले गरी चारवटा भाषिका हुन् ।

२.१.२. बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या

वर्तमान नेपालको पूर्वी पहाडी तथा तराईका केही जिल्लाका भू-भागमा बसोबास गर्ने लिम्बूहरू संसारमा बोलिने विभिन्न मूलका भाषा परिवार मध्ये भोट-बर्मेली मूलका परिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गत बोडिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराती भाषाको एउटा प्रमुख भाषा हो लिम्बू भाषा । यी लिम्बू भाषीहरू बस्ने वर्तमान नेपालको पूर्वी क्षेत्रको अरुण नदीदेखि पूर्व र मेची नदीदेखि पश्चिमको क्षेत्रलाई पल्लो किरात भनिन्छ । पल्लो किरातलाई लिम्बूवान क्षेत्र पनि भनिन्छ । खास गरी पल्लोकिरात अर्थात् लिम्बूवानको पहाडी भू-भाग नै लिम्बू जातिको बसोबासको थाकथलो हो । हाल कोशी र मेची गरेर दुई अञ्चलमा विभाजित पल्लो किरात हो । यी जाति तेह्रथुम, धनकुटा, चैनपुर (सङ्खुवासभा), ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम तथा भापा, मोरङ, सुनसरी आदि तराई क्षेत्र गरी नौ जिल्लामा बसोबास गर्दछन् । यी लिम्बू जातिहरू हाल साल भने जनसङ्ख्या बढेर गएपछि यिनीहरू बसाई सरेर, फडानी गरेर कोशी अञ्चलको सुनसरी, मोरङ जिल्लामा मेची अञ्चलको भापाको तराईमा, वागमती अञ्चलको काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर जिल्लासमेतमा बसोबास गरेका छन् । यसबाहेक भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ, आसाम, डुवर्स, मेघालय, मणिपुर तथा अन्य देशहरूमा चीन(हङ्कङ), भुटान, वर्मा, युकेमा पनि लिम्बूहरू पुगेका छन् ।

यी लिम्बूहरूका खास बसोवासको थातथलो र वर्तमान क्षेत्र पनि मेची अञ्चलका ताप्लेजुङ, पाँचथरका अधिकांश गा.वि.स.का क्षेत्रमा तथा कोशी अञ्चलका धनकुटा, तेह्रथुम जिल्लाका अधिकांश गा.वि.स.का क्षेत्रहरूमा घनाबस्तीका रूपमा नै बसोवास गरेर रहेका छन् । यसका अलवा भूपा, मोरङ, सुनसरीमा प्रचुरमात्रामा बसेका र सङ्खुवासभामा पनि लिम्बू बस्ती छिटफुट रूपमा रहेको पाइन्छ । पछाडि परिशिष्टमा यी जिल्लाका नक्सा र जनसङ्ख्या राखिएको छ ।

यसरी लिम्बू जातिहरू धेरै स्थानहरूमा छरिएर रहेपनि आफ्नो बसोवास क्षेत्र 'पल्लोकिरात' वा लिम्बूवान क्षेत्रभन्दा बाहेकमा विभिन्न सिलसिलामा अध्ययनको क्रममा, जागिरको सिलसिलामा, रोजगारको क्रममा, नेतृत्वको क्रममा, समाजसेवाको क्रममा, सुरक्षा स्थापनाको क्रममा, उद्योग-धन्दा व्यापार व्यवसाय सञ्चालनको क्रममा एवम् प्रकारले विभिन्न क्षेत्रमा तल्लो तप्कादेखि माथिल्लो ओहोदाका लिम्बू व्यक्तिहरू एकल वा परिवारसहित यी माथि उल्लिखित क्षेत्रबाहेकमा अस्थायी रूपमा बसाइँ सरेर बसोवास गरेका छन् । यसै आधारमा हेर्नुपर्दा किरात राईभन्दा केही कम यी किरात लिम्बू जातिको जनसङ्ख्या निम्नप्रकारमा देखाउन सकिन्छ ।

साल	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	पूरा जनसङ्ख्या	
२०२८	१,७०,३८१	१.४८		
२०३८	१,२६,२३४	०.८६		
२०४८	२,९७,१८६	१.६	१,८४,९१,०९७	
२०५८	३,५९,३७९	१.५८	२,३१,५१,४२३	

लिम्बू मातृभाषा बोल्ने लिम्बूहरू

२०४८	२,५४,०८८	१.३७	महिला	पुरुष
२०५८	३,३३,६३३	१.४७	१,६१,६३	१,१९,९९९

किराती जनसङ्ख्या

२०४८	३,१८,३८९	१.७२
२०५८	८,१८,१०६	३.६०

लिम्बू	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
ताप्लेजुङ	२७३३०	४१.३	२८९०४	४२.२	५६२३४	४१.७
पाँचथर	३९४४५	३९.८	४२०४३	४०.८	८१४८८	४०.३
इलाम	२०१४४	१४.१	२०३८०	१४.५	४०५२४	१४.३
भूपा	१८३२८	५.८	१९३१८	६.१	३७६४६	५.९

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २०५८

२.१.३. धर्म

किरात लिम्बूहरूको धर्म 'किरात' हो र यिनीहरूले धार्मिक संस्कार "मुन्धुम" वेद अनुसार धार्मिक संस्कार विधिगत रूपमा मान्दछन् । विभिन्न धार्मिक संस्कार अनुष्ठानको पूजा-आजामा फेदाङ्मा, येबा, येमा, साम्बा तथा मुन्धुमसावा बूढापाकाबाट स्वस्फूर्त रूपमा मुखैबाट मुन्धुम वाचन गर्ने भएकोले यो वेदलाई 'थुथुरवेद' पनि भन्ने चलन छ । यिनीहरूले अगाडि उपस्थित भएका तुम्मेहाडहरूका अगाडि विना पुस्तक मुखैले मुन्धुम अनुसारका पुरानो पौराणिक, ऐतिहासिक, सृष्टिवर्णन, मानव उत्पत्ति आदि विषयका लोककथाहरू भन्दछन् । वि.स. २००७ सालको राणा शासनको अन्त्यपछिको र पञ्चायती व्यवस्था वि.स. २०१७ सालदेखि पछिको बीचमा केही स्वतन्त्रता पाएको यस जाति र धर्मले पुनः २०१७ साल पछिका २०४६ साल पूर्वका समयमा तत्कालिन राज्य व्यवस्थाले विभिन्न भाषी, धर्मात्मकी, जातजाति तथा विभिन्न भाषाहरूलाई राष्ट्रिय एकताको नाममा हिन्दूकरण गर्न गरिएको प्रयास अन्य जातिहरू भन्ने किरात लिम्बूहरूमा पच्यो र लिम्बूहरूले पनि धेरै प्रतिशतले अशिक्षाले, करकापले आफूलाई हिन्दू धर्म लेख्न बाध्य भए । विभिन्न जनगणना तथा विभिन्न प्रयोजनका लागि नामवली सङ्कलन गर्ने क्रममा (निर्वाचन नामवली, घरधुरी सङ्कलन) आफूलाई हिन्दू धर्म लेखाए र प्राय टिपोटकर्ताहरू ब्राह्मण समुदायका हुने भएकाले अनपठ समाजको आँखा छलेर तथा उसको नालीवेली खोज्ने चेष्टा नगरेर पनि धर्ममा हिन्दू र जातमा लिम्बू लेखेर कत्रो ठूलो विभेद गरे । किरात लिम्बूहरूले पनि आफूलाई यस व्यवस्थाबाट अलग राख्न सकेनन् । त्यस्तो शासकीय दबावका कारण पनि विभिन्न किराती धर्मगुरुहरूले, विभिन्न विद्वान् महोदयदवर्गले तथा धर्मगुरुहरूका अनुयायी चेला र अन्य इच्छुक जिज्ञासु व्यक्तिहरूले तत्कालिन कठिन परिस्थितिमा लिम्बू लिपि सिरिजङ्गालाई ज्यानको बाजी लगाएर पनि बचाएको पाइन्छ । तत्कालिन समयमा महागुरु फाल्गुनन्द लिङ्देन, रनधोज नेम्बाङ, इमानसिंह चेम्जोङ, बट्टी तुम्बापो, वर्तमान गुरु आत्मानन्द लिङ्देन जस्ता व्यक्तिले यसको बचाउ, संरक्षण तथा विकास गरे । त्यस समयमा यो लिपि साधु लिपि हो र यो लिपि सत्यहाङ्मा धर्म लिने साधुहरूले मात्र पढ्नुपर्छ भन्ने धारणा राखी घरैमा राख्थे र पढ्थे । यसरी कतिपय लिम्बूहरूले कुरो नबुझेर पनि आफ्नो भाषा लिपिको वास्ता गरेनन् ।

हाल आएर वि.स.२०४६ सालको प्रजातन्त्रको बहाली पश्चात यस खुल्ला वातावरणमा सबै जात- जातिसरह लिम्बूहरूले पनि आफ्नै भाषा, धर्म, लिपि र संस्कृतिको पहिचान गरी यसको विकास गरेकोले अहिले खुल्ला रूपले हामी किराती लिम्बू हौं र हाम्रो

धर्म किरात हो भनेर किराती लिम्बूहरूले आफूलाई चिनाउँदै आएका छन् । अतः किरात लिम्बूहरू “किरात धर्म” मान्दछन् र उनीहरूको वेदलाई ‘मुन्धुम’ भनिन्छ ।

यसरी नेपालमा हिन्दू र बौद्ध धर्मको बढ्दो प्रभावबाट आफ्नो परम्परा, संस्कृति र धर्म जोगाएर राख्ने जातिहरूमा लिम्बू जाति पनि अग्रणी मानिन्छ । हुनत केही कथनमा लिम्बूहरूलाई ल्हासागोत्र र काशीगोत्रमा विभाजित गरिएको पाइन्छ । त्यसो भए ल्हासागोत्रे लिम्बू बौद्ध र काशीगोत्रे लिम्बू हिन्दू हुने थिए तर वास्तवमा लिम्बूहरू दक्षिण र उत्तरबाट आएका नभई पूर्वबाट आएका जाति हुन् । त्यसैले तिनीहरूको मुन्धुम संस्कार पूर्वी हिमालको व्यापक शमानी धर्मसित सम्बन्ध रहेको छ ।

आफूलाई ‘हिन्दूपति’ भन्न मन पराउने सेन राजाहरूको पालादेखि लिम्बूवानमा मुन्धुम संस्कारमा दखल सुरु भयो र ई.१७७३ मा विजयपुरमाथि गोर्खालीको विजयपछि हिन्दूकरणको अभियान चलियो तर त्यसको २२८ वर्षपछि ई.२००१ को जनगणना अनुसार ८६.३ प्रतिशत लिम्बूले सचेत भई आफ्नो धर्म किराती जनाएका छन् । (‘लिम्बूवान’ भन्ने पुस्तकमा भूमिका लेख्ने क्रममा डा.हर्क गुरुङले यस सम्बन्धमा यस्तो विचार व्यक्त गरेका छन् ।) त्यही लिम्बूवान पुस्तकका अनुसार आफ्नो संस्कृति, धर्म, भाषा र भूमिको लागि लिम्बूहरूले क्रमशः ई.१७७०, ई.१७७८, ई.१८६७, ई.१८७०, ई.१९५०, ई.१९६४ आदिका वर्षहरूमा विद्रोह गरेका थिए । त्यसैले यस आधारमा स्पष्ट रूपमा किराती लिम्बूहरू ‘किराती’ धर्म मान्दछन् भन्न सकिन्छ ।

२.१.४. पेसा

अन्य किराती जातिहरू भैं किराती लिम्बूहरूको प्रमुख पेसा नै खेतीपाती हो र पूर्वी पहाडी इलाकामा बसोवास गर्ने भएकोले बाँसको चोयाबाट बन्ने घरेलु सामग्री डोको, नाम्लो, घुम, डोरी, नाङ्लो, चाल्नो तथा अन्य कृषि सामग्री हलो, जुवा र घर गोठ आफैं निर्माण गर्दछन् । त्यस्तै सानातिना व्यापार-व्यवसाय पनि गर्दछन् । यसका साथ-साथमा यिनीहरू धनुर्धारी पूर्खाका सन्तान भएकाले यी जातिमा कोही-कोही सिकार पनि खेल्ने गर्दछन् । महिलाहरू फुर्सदको समयमा खोस्टा र परालबाट गुन्द्री, पिरा बुन्छन् भने अरु समय खेतीपातीमा सहयोग र घरको काम गर्दछन् । यी जातिमा मदपान गर्ने चलन र पूजाआजामा, विहे-भत्तेरमा, भोजमा समेत जाँड-रक्सी चलाउनु तथा चढाउनु पर्ने भएकोले यो समाजका महिलाले जाँड-रक्सी पनि प्रशस्तै बनाउने चलन छ । पहिला-पहिला अशिक्षा र जनचेतनाको अभावको कारणले पहाडी गाँउका वाल-वच्चाहरूलाई स्कूलमा नपठाइने तथा

पठाइहालेमा पनि धेरै कक्षासम्म नपढाइने चलन थियो भने छोरीलाई त भन् कम पढाउने प्रचलन थियो तर हाल आएर यस जाति केही शिक्षित बनेका छन् र हाल उनीहरू व्यापार, उद्योग-धन्दा र सरकारी नोकरीतर्फ पनि हात हालेर अगाडि बढेका देखिन्छन् । यस जातिका व्यक्ति बहादुरी भएकाले ब्रिटिश तथा इन्डिया आर्मीमा धेरै गएका छन् र हाल आएर रोजगारीको लागि राहदानी बनाएर विभिन्न देशमा जानेको लहर बढेको पाइन्छ ।

२.२ लिम्बूभाषाको परिचय

किराती लिम्बूहरूले बोल्ने भाषालाई लिम्बू भाषा भनिन्छ । विभिन्न विकराल समय कालचक्रका बावजुद आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृतिलाई बचाउने नेपालका अन्य जनजाति आदिवासीमध्ये लिम्बू जाति पनि पर्दछ । यस भाषाको आफ्नै भाषा र अक्षर लिपि रहेको छ जसलाई 'लिम्बू भाषा' र 'सिरिजङ्गा लिपि' भनिन्छ । नेपालमा बोलिने भोट-बर्मेली भाषा परिवारका नेवारी भाषापछिको यो भाषा विकसित भाषाका रूपमा पाइन्छ । सिरिजङ्गा (ई. ८८०-९१५)ले सर्वप्रथम स्वरूप दिएको सो लिपि नेवारीको (ई. १०-११ शताब्दी) भन्दा पुरानो छ । ('लिम्बूवान', २०६३ भन्ने पुस्तकमा डा.हर्क गुरुङले भूमिकामा उल्लेख गरेका अनुसार) किरातहरूको आफ्नै समुदाय भएकाले समुदायबीच वातचित, सम्पर्क र आफ्नो विचार एक आपसमा आदानप्रदान गर्ने शैली आफ्नै प्रकारको भएर पनि यस भाषाको विकास भएको पाइन्छ । यस भाषाको विकास हुनको लागि पौराणिक कालदेखि नै लिम्बू वक्ताबाट प्रशस्त अभ्यास भएको पाइन्छ । लिम्बू भाषाका कथन र लेखनमा वर्तमान समयमा प्रचलनमा रहेको विभिन्न विषयका मुन्धुमका लोक कथा, सृष्टि वर्णनका कथा इत्यादि पौराणिक कालमा नै परम्परागत रूपमा मौखिक रूपमा भनिदै आएको किरात लिम्बूहरूमा भाषा धेरै अघिदेखि नै रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यस सम्बन्धमा विभिन्न विद्वान्हरूको भनाइ र तर्क यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ ।

लिम्बूभाषा सम्बन्धी इतिहास यस्तो छ –

– किरात लिम्बूहरूमा सृष्टिकालदेखि नै “याक्थुङ पाःन्” प्रचलनमा रहेको छ । किरातहरूलाई लेख्न, पढ्न सिकाउने, ज्ञान दिने, निर्देशन दिने पहिलो व्यक्ति “येहाङ”(किरात विद्वान्) हुन् । (हिरण्यलाल श्रेष्ठ, नेपाल परिचय)

– किरात लिम्बू राजा सिरिजङ्गाहाङ तिब्बत गई सतसँगत गरी सन्त-विद्वान्हरूबाट विद्या प्राप्त गरी आफ्नो देशमा फर्की आएको कथा तत्कालिन किरात विद्वान्हरूले आध्यात्मिक रूपमा उल्ला गरी “सिरिजङ्गा मुन्धुम-साप्ला” नामक पुस्तक तयार पारे । त्यसमा राजाले

ईश्वरोपासना, सरस्वती देवीको दर्शन, हिमालको पहाडभित्र प्राचीन शिलालेख देखाई उक्त शिलालेखको लिपि सरस्वती देवीले पढाएको र तीन महिनामा अध्ययन पूरा गरी फर्केका हुन् । (चेम्जोड, इमानसिंह - किरातको इतिहास)

– राजा उवाहाड र सिरिजङ्गाहाडद्वारा लागू गरिएका लिपिलाई “चन्द्र - पुलिङ” भनिन्थ्यो, पछि सिरिजङ्गा लिपि भनियो । त्यस समयमा किरात भाषा राजकीय भाषा र लोक-भाषाको रूपमा प्रसिद्ध थियो । (यक्सो, २०६२ :१७)

– वि.स.१८७५ मा पान्थर निवासी किरात विद्वान् नवावासिं लिम्बूले तिब्बती र देवनागरी मिश्रित लिपि चलाउने प्रयास गरे तर किरात लिम्बूहरूले सो कुरा अस्वीकार गरी भारत काम्पोजका किरातहरूले संवत् १९८१ (सन् १९२५) मा किरात सिरिजङ्गा लिपिलाई आधिकारिक माने । तसर्थ सन् १९८२ देखि नै किरात लिम्बू भाषामा विभिन्न पुस्तकहरू प्रकाशित भयो । (यक्सो, २०६२ :१८)

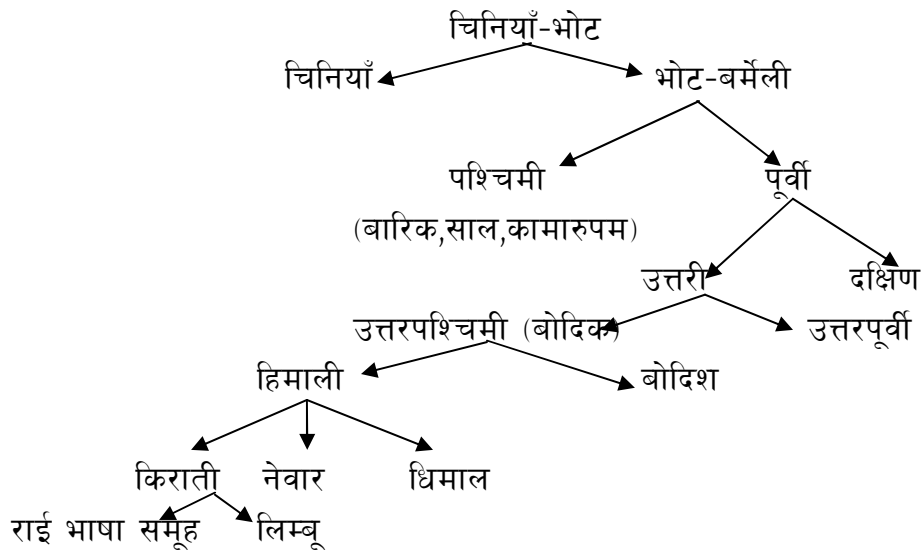
– यस सिरिजङ्गा लिपिलाई बचाउन र विकास गर्न विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूले ठूलो भूमिका खेलेका छन् । विदेशी लेखकमा हड्सन, जर्ज भ्यान डिम, सुल्जी, कर्कपेट्रिक, वाइडर्ट आदि हुन् भने नेपाली विद्वान् लिम्बू लेखकहरूमा बाजवीर थलड, रनधोज नेम्बाड, महागुरु फाल्गुनन्द लिङ्देन, इमानसिंह चेम्जोड, लक्ष्मण लावती, काजीमान कन्दडवा, वैरागी काइँला, आत्मनन्द लिङ्देन, चन्द्रकुमार शेर्मा, लछामी शेर्मा, पुष्प थाम्सुहाड, सेसेमी सेरेड, अमर तुम्याहाड, सनमान चेम्जोड, राज माडलाक, नविनकला आडदेम्बे लगायतका अन्य थुप्रै लेखक तथा स्रष्टाहरूले ठूलो योगदान दिएका छन् । यसका अलवा पुस्तक पत्रिका प्रकाशन उपशीर्षकमा पनि लिम्बू भाषा योगदानकर्ताका नाम उल्लेख छ । त्यस्तै सिक्किमका विद्वान् लिम्बू लेखक तथा सम्पादकहरूमा वी.वी. मुरिडला, एस.वी. माङ्मू, पी.एस. सुब्बा आदिको नाम उल्लेखनीय रूपमा लिम्बू भाषा र लिपिसँग सम्बन्धित भएर आउँछ ।

अन्त्यमा के भन्न सकिन्छ भने यो लिम्बू भाषा लिम्बू मातृभाषा भएका जातिले बोल्ने भाषा हो । लिम्बू भाषाको आफ्नै धार्मिक ग्रन्थ मुन्धुम छ । यस जातिको आफ्नै सिरिजङ्गा लिपि छ । जुन लिपि अनुसार हाल पुस्तक, पत्रपत्रिका प्रकाशन हुनका साथै लिम्बूभाषामा प्राथमिक तहको पाठ्यपुस्तक प्रकाशन गरी पठनपाठनको कार्य पनि भएको पाइन्छ । सिक्किममा स्नातकसम्मको पुस्तक प्रकाशन गरी पठनपाठन कार्य भइरहेको छ । वि.स.२०५८ को जनगणना अनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्यामा लिम्बू भाषीको जनसङ्ख्या ३,५९,३६९ अर्थात् १.५८ प्रतिशत रहेको छ । यो भाषा नेपालमा बोलिने भोट-वर्मेली भाषामध्ये एक सशक्त भाषा हो भन्ने कुरा यसको साहित्य र संस्कृति बारे उक्त भाषाका विभिन्न विद्वान् तथा विदुषीबाट तयार गरिएका पुस्तक, पत्र-पत्रिकाबाट स्पष्ट हुन्छ । लिम्बू

भाषाको आफ्नै स्वतन्त्र लिपि छ र यो भाषा यसको उच्चारण र लेखनको उपयोगिताले आफ्नो भाषामा आफ्नो बोलीचालीबाट परिवारमा र समाजमा व्यवहृत तथा परिचित पनि छ । यसै सिलसिलामा स्व.इमानसिंह चेम्जोङकृत लिम्बू, नेपाली, अङ्ग्रेजी (वि.स.२०१८) शब्दकोशको परिवर्द्धित र परिमार्जित संस्करण प्रधान सम्पादक वैरागी काइँला रहेको र अन्य विभिन्न विद्वान् व्यक्ति सम्पादन मण्डलमा बसेर वि.स.२०५९ मा नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानले पहिलो बृहत् लिम्बू त्रैभाषिक लिम्बू, नेपाली, अङ्ग्रेजी (२०५९) शब्दकोश निकाल्न सफल भएको छ ।

२.२.१. भाषा

लिम्बू किराती जातिले बोल्ने भाषालाई 'लिम्बू भाषा' वा याक्थुङ पाःन भनिन्छ । लिम्बूहरू आफूलाई याक्थुङ्वा वा याक्थुम्बा भन्दछन् भने लिम्बू भाषालाई याक्थुङ् पाःन् वा याक्थुङ्वा पाःन् भन्दछन् । संसारमा बोलिने धेरै भाषा परिवार छन् । ती मध्ये नेपालभित्र बोलिने चारवटा भाषा परिवार-भारोपेली, भोटबर्मेली, आग्नेली र द्रविडेली भाषा परिवार मध्येको नेपालमा बोलिने बढी सङ्ख्यामा बोलिने भाषाभित्रको लिम्बू भाषा भोटबर्मेली भाषा परिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गतको बोदिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराती भाषा हो । (सम्पा. काइँला, २०५९ : १०) लिम्बू भाषाको उत्पत्ति र शाखाको चित्र यहाँ देखाइन्छ । चित्र १:चिनियाँ-भोट भाषा परिवार

यसर्थ लिम्बू भाषा चाहिँ भोट-बर्मेली परिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गत उत्तरी बोडिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराती भाषा हो ।

लिम्बू आफ्नै(जात) भाषा, लिपि, धर्म, संस्कृति, संस्कार, भेषभूषा भएको जाति हो । लिम्बू भाषाको आफ्नै लिपि छ । जसलाई 'सिरिजङ्गा' लिपि भन्दछन् । (चेम्जोड, २०१३) का अनुसार ऐतिहासिक राजा सिरिजङ्गाले नवौँ शताब्दीले यो लिपि विकास गरेका हुन् । उनकै नामबाट यस लिपिको नाम रहेको छ । यस लिपिको पुनरुत्थान चाहिँ राजा सिरिजङ्गाले अवसानको भन्डै एकहजार वर्षपछि (बाजवीर थलड १९२८ ई.) वर्तमान ताप्लेजुङ जिल्लाको सिनाम थुममा जन्मेका राजा सिरिजङ्गाका अवतार (तेअङ्सी) मानिएका थेवे थरका लिम्बू (दोस्रा सिरिजङ्गा १७०४-४१ ई.) ले गरेका हुन् । यी दुई सिरिजङ्गाको बीचको अवधिमा लेखिएको कुनै पनि अभिलेख अहिलेसम्म पाइएको छैन, तर दोस्रा सिरिजङ्गाको कार्यपछि प्रचुरमात्रामा यस लिपिमा लेखिएका कागचपत्र, पान्डुलिपि तथा साहित्यका अभिलेख पाइएका छन् । (सम्पा. काइँला, २०५९ :१२)

लिम्बूहरू याक्थुड्वा वा याक्थुम्बा हुन् भने उनीहरूको भाषालाई चाहिँ याक्थुड पाःन वा याक्थुड पाःन भनिन्छ, तर लेख्य लिपिलाई चाहिँ सिरिजङ्गा लिपि भनिन्छ । यही लिपि अनुसार नै लिम्बूहरूको लेखन परम्पराको विकास भएको पाइन्छ । यस भाषाको लिपिको विकास गर्ने क्रममा सिरिजङ्गा पछि बेन्जामिनी सुल्जी (१७४५ई.), हज्सन (१९०३ /१८४४ ई.), क्याम्बेल (१८५५ई.), बाजवीर थलड (१९२८-३० ई.), चेम्जोड, पदमसिंह मुरिङ्ला (१९५० ई.), रनधोज नेम्बाङ (रनसाङ-२०१५), वी. वी. सुब्बा (१९७६ ई., १९८९ ई.) आदि विद्वान्हरूले गरे ।

यसर्थ लिम्बू भाषाको संरक्षण र विकासको अवश्यामा बेन्जामिनी सुल्जीले आफ्नो पुस्तक ग्रामाटिका हिन्दूस्तानिकाको भूमिकामा देवनागरी लिपिको व्यञ्जनवर्णको नमुना प्रस्तुत गर्दा लिम्बू लिपिका “क ड म ग प य स” अक्षरहरू प्रकाशित गरेका छन् भन्दै विरही काइँला (२०४९ : ५५-६६) यसैलाई लिम्बू लिपिको पहिलो लिम्बू भाषाको मुद्रित रूप मानेका छन् । त्यस्तै हज्सनले लन्डनको ब्रिटिस इन्डिया अफिसको लाइब्रेरीमा सुरक्षित गराएको “श्री सम्बत् १९०३ साल मिति मार्ग शीर शदि १ रोज ३ मा लेखियाको लिम्बूहरूको पढ्न्याक्रमको अक्षर सुखिमको कुहि(या) को पुस्तक बमोजिम लेख्याको”(वस्ता लम्बर १ हज्सन पेपर्स, भो. ८४, पृ. २३) भनेर वर्णमाला लेखाइको अभ्यास पुस्तिका भैँ तयार गरेको (जसमा व्यञ्जन १९ र स्वर १ छन्) पाण्डुलिपि तथा अन्य पान्डुलिपि त्यहाँ सुरक्षित गराएका थिए । अन्य पाण्डुलिपिमध्ये “मुन्धुम साप्ला” भन्ने एउटा पान्डुलिपि चाहिँ सिरिजङ्गा थेवे १७०४-४१ ई.) आफैँले लेखेका हुन् भन्ने अड्कल गरिएको छ । त्यो परिशिष्टमा देखाइएको छ ।

लिम्बू, नेपाली, अङ्ग्रेजी शब्दकोशका अनुसार (पेज-१३) जेभए पनि सुल्जी, क्याम्बेल, हड्सन, बाजवीर थलड, चेम्जोड, बी.बी. सुब्बाका प्रयासले लिम्बू लिपिमा उत्तरउत्तर विकास भएको देखिन्छ। (सम्पा. काइँला, २०५९ : १३)

कुनै पनि भाषाको विकास हुनलाई शब्दकोशको विकास हुन पनि जरुरी हुन्छ र यसतर्फ पनि लिम्बू भाषा अन्य आदिवासी भाषाभन्दा अगाडि बढेको देखिन्छ। यस्ता कार्य गर्ने विद्वानहरूका नाम लिनुपर्दा शब्दकोश लेखन कार्यमा पहिलो फड्को मार्ने कर्कप्याटिक(१८०१ ई.) त्यसपछि क्रमशः क्याम्बेल (१८४० ई.), हड्सन(१८४४ ई.), सिनियर(१९०८ई.), ग्रियर्सन (१९०९ई.), काजीमान कन्दड्वा(२०१०), रनधोज नेम्बाङ (रडसाङ, २०१५), हार (१९६० ई.), इमानसिंह चेम्जोड (२०१८), बी.बी. सुब्बा (१९८० ई.), बज्रविहारी कुमार, पी.एस. सुब्बा र बी.बी. सुब्बा (१९८० ई.), मणिशङ्कर सेरेङ चोङ्बाङ, (२०३६), वाइडर्ट र विक्रम सुब्बा(१९८५ ई.), भान डिम (१९८७ ई.), माइकोलबस्की, नरबहादुर यड्याङ(२०४८), हस्तलाल सावदेन (२०४९), ऋषिकुमार साड्बाहाम्फे (१९९२ ई.), हरि चड्बाङ (२०५०), बैरागी काइँला (२०४८, २०५१, २०५३), विरही काइँला (२०५०क, २०५०ख), खेलराज यड्हाङ (२०५२) आदि विद्वानहरू लिम्बू भाषामा शब्दकोश बनाउने दिशातिर अग्रसर देखिन्छन्।(सम्पा. काइँला, २०५९ : ११)

यस भाषामा पुस्तक-पत्रपत्रिका प्रकाशनको क्रम पनि तीव्र रूपमा नै वर्तमान समयमा हुँदै आएको पाइन्छ। यसको इतिहासलाई हेर्दा सन् १९५२ मा तुम याक्थुङ निड्वाभू साप्ला, याक्थुङ निसिगेक साप्ला नै पहिलो पठन-पाठनको पहिलो आधिकारिक पुस्तक हो। (चेम्जोड, शतवार्षिकी)। विद्वान् इमानसिंह चेम्जोडद्वारा नै यी दुई पुस्तक तयार पारिएको थियो। यसैलाई नै लिम्बू लिपिमा पठन-पाठनको पहिलो पुस्तक मान्न सकिन्छ। त्यस्तै प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ ले कक्षा-१ देखि कक्षा-५ सम्मको पाठ्यपुस्तक ऐच्छिक विषयको रूपमा प्राथमिक पाठ्यक्रम विकास एकाइ सानोठिमी, भक्तपुरले प्रकाशन गरेको आनी पाःन भन्ने सिरिजङ्गा लिपिको पुस्तक प्रकाशन गरी विभिन्न लिम्बूवान क्षेत्रमा पठन-पाठन गर्दै आएको पाइन्छ। (पा.वि.के. प्रथम संकरण-२०५५)। प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ अनुसार प्राथमिक तहको कक्षा-१ देखि नै निर्धारित कुल समयको लगभग ९ प्रतिशत समय इच्छाधिन विषयको लागि छुट्याएको छ। यसका अलवा मातृभाषाप्रति माया गर्दै अन्य लेखक, बुद्धिजीवी, विद्वान् आदिबाट प्रशस्त मात्रामा लिम्बू भाषालाई देवनागरी र सिरिजङ्गा लिपिमा वर्णमाला, शब्दकोश, साहित्य, इतिहास तथा अन्य पुस्तक, पत्रिकाहरू विभिन्न प्रकाशनबाट प्रकाशन गरिँदै आएको पाइन्छ। त्यस्तै क्यासेट, एलबम, भिजल,

सी.डी., भी.सी.डी., चलचित्र, नाटक, वृत्तचित्र पनि आफ्नै भाषामा र आफ्नै संस्कृतिको तथा सारा समाजको प्रतिनिधित्व गर्ने खालको बनेको पाइन्छ। ती केहीको नाम यसप्रकार उल्लेख गरिन्छ। नुमाफुड, चिसुड, थक्यामा, तरेबा, निडवासो, याक्थुड फुड, सिडजाडगो फुड, याडघिक आदिको नाम लिन सकिन्छ।

यो त भयो नेपालभित्रको भाषा विकास सम्बन्धी गतिविधि तर यस लिम्बू भाषीहरूले कहिल्यै विर्सन नहुने पूर्वी नेपालको छिमेकी ठाउँ सिक्किम हो किनकि सिक्किम बासिन्दाले लिम्बू भाषा, लिपि र यसको विकासमा प्रचुर मात्रामा योगदान दिएको पाइन्छ। सिक्किममा हाल प्राथमिक तहदेखि नै निम्न माध्यमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक र स्नातक गरी जम्मा १५ वटा इच्छाधिन १०० पूर्णाङ्कको विषयको पढाइ लिम्बू सिरिजङ्गा लिपिमा भइरहेको छ। थप एक वर्षे स्नातकको लागि पनि ऐच्छिक १०० पूर्णाङ्कको विषय पनि यही भाषा, लिपिमा पढाइ सुरु हुँदैछ। यी लगायत विभिन्न साहित्य, इतिहास, शब्दकोश, व्याकरण जस्ता पुस्तक तथा विभिन्न अन्य पत्र-पत्रिकाहरू प्रचुर मात्रामा प्रकाशन हुनाले र विभिन्न चलचित्र निर्माण, गीत-एल्बम, नाटक महत्सव, सी.डी., भी.सी.डी. आदिको निर्माणले पनि लिम्बू भाषा र लिपिको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासमा ठूलो टेवा दिइरहेको पाइन्छ। नेपालको लिम्बू भाषा र सिक्किममा लिम्बू भाषा एउटै हुन्। सिक्किमका लिम्बू भाषाका पाठ्यक्रम विकासका डिपिटी डइरेक्टर एस.बी. सुब्बा (माङ्मुका) अनुसार यस भाषालाई लिम्बू भाषा र लिपिलाई सिरिजङ्गा भन्न सकिन्छ किनभने भारतको सभाको कानुनले २२ औं राज्य सिक्किममा प्रयोग गरिने भाषा र लिपि लिम्बूहरूकै हो भनेर मान्यता दिई उल्लेख गरेको छ। त्यस्तै सिक्किमका विद्वान् बी.बी. मुरिडलाले पनि लिम्बूका सबै भाषिकाहरूलाई मिलाएर लैजानका लागि ती शब्दहरूलाई पनि पर्यावाचीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने कुरा बताउँदै समय अनुरूप सुहाउँदो आगन्तुक शब्दलाई पनि समावेश गर्दै लाने र हाम्रो यस भाषामा प्रायः सबै क्षेत्रका प्राविधिक शब्दहरू भएको कुरा कियान्चु २०६५ को भेटमा व्यक्त गर्नुभयो।

अन्त्यमा भाषा खोज, संरक्षण, संवर्द्धन र विकासको लागि लिम्बू सत्यहाडमा पन्थहरूले पनि आफ्नो धर्मको रक्षा र प्रचारको लागि खुबै सहयोग गरेको पाइन्छ। किनकि त्यसताका निरङ्कुश पञ्चायती सरकारको दवाव, मृत्युदण्ड, देशनिकाला जस्ता अन्याय र शोषणले गर्दा लिम्बू साधुहरूले आफ्नो वेदको रूपमा वा पूजापाठको भजनको रूपमा चाहिने भाषा लिपिलाई जोगाएर, लुकाएर राखे तथा विभिन्न समयमा विभिन्न गुरुहरूबाट थप पूजापाठका मुन्धुम लेख्दा, देवी-देवताको आरधना गर्दा उल्लेख गर्न, धर्म प्रचार गर्न, ज्ञान बाँड्दै हिँड्दा पनि यस लिपिको प्रयोग भएकोले पनि यो लिम्बू भाषा र लिपिको संरक्षण,

विकास हुन सकेको हो । श्रद्धेय गुरुहरू महागुरु फाल्गुनन्द लिङ्देन, आत्मानन्द लिङ्देनहरूलाई पनि भाषा संरक्षण, संवर्द्धन र विकासको श्रेय दिनैपर्छ ।

२.२.२. पुस्तक पत्रिका प्रकाशन

कुनै पनि भाषाको विकास हुनमा बोलचाल तथा लेखपढको भाषाको रूपमा प्रयोग हुन निःतान्त जरुरी छ । तसर्थ भाषाको प्रयोग गर्ने माध्यम वा अन्य व्यक्तिसँग व्यवहार गर्नको लागि मुख्य रूपमा कथ्य र लेख्य भाषाकै आवश्यक पर्ने भएकोले लिम्बू भाषाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासको लागि हाल यी भाषाका वक्ताहरूमा पनि जनचेतना आई आफ्नो मातृभाषाको रक्षाको लागि लिम्बू भाषीहरू जागरुक र एकजुट भई लागिपरेका छन् । त्यस्तै गैर लिम्बू भाषीका विद्वान् व्यक्तिहरूले पनि सशक्त रूपमा सोच, खोज, र अध्ययन गरी यसको विकासमा सहयोग गरेको पाइन्छ । त्यसैले यो भाषा अन्य आदिभाषी नेवार जाति पछिको दोस्रो समृद्धशाली आफ्नै भाषा, लिपि भएको एक जागरुक र सशक्त भाषा हो भन्न सकिन्छ । यो लिम्बू भाषा र सिरिजङ्गा लिपि जुन देशभित्र तथा देशबाहिर प्रकाशन भएको र प्रकाशन हुने लिम्बू भाषा र सिरिजङ्गा लिपि जुन देशभित्र तथा देशबाहिरका केही पुस्तक-पत्रिकाहरूको नामवली यहाँ निम्नानुसारमा प्रस्तुत गरिन्छ । लिम्बू भाषालाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने पुस्तक तथा पत्रिकाहरु :-

पत्रिकाको नाम	सम्पादक	संवत्
नाम्साङ	विरही काइँला	
कोम	विरही काइँला	१९६७ ई.
स्रिजङ्गा	थाम्सुहाङ पुष्प सुब्बा	१९७२ ई.
याक्थुङ साक्थिम नु साप्सक्	वैरागी काइँला	२०४९सं.
तान्छोप्पा	गणेश इजम	२०५४सं.
तान्छोप्पा	अमर तुम्याङ	हाल
पालाम	डि.बि. आडबुङ	
तङ्सिङ्	अर्जुनबाबु माबुहाङ	
सेमी फक्ताङ्लुङ	अमर तुम्याङ, कमला आडदेम्बे	२०६०सं.
लाम	आइन्द्रसुन्दर नेम्बाङ	
फुङ (विशुद्ध लिम्बू भाषा)	अमरतुम्याङ, स्व.स्वप्नील स्मृति	२०६०सं.
थाङसाङ (विशुद्ध लिम्बू भाषा)	थाम्सुहाङ पुष्प सुभा	

हिन्जा	थाम्सुहाड पुष्प सुभा,भवानी तावा	
नुमाफुड	स्वर्णिमहाड फोम्बो	२०५९सं.
माइसेबुड बुलेटिन	माइसेबुड इलाम	२०६३ सं.
सेहोनाम्लाड	कमला आडदेम्बे	
लुडा	सेसेमी सेरेड	
चुम्लुड	सेसेमी सेरेड	
पालाम	डि.बि. आडबुड	
किरात आवाज	नविन लिङ्देन	
किरात चेली	खुविन शेर्मा, भीमा खजुम	
तिखो प्रहार	ओमप्रकाश नेम्बाड	
नामसेमी	हिमालय कुरुम्बाड 'तुखेसा'	२०५८सं.
सिङजाङगो	नरेन्द्रकुमार केरुड	
सुम्हा? लुड	लक्ष्मीकुमार शेर्मा,भवानी तावा	२०५४सं.
पक्कन्दी	नाल्बो सन्देश	२०६३सं.
लाजम्	भरतराज सुब्बा	२०६२सं.
लिम्बूवान् इक्ला	?	२०६४सं.
आनि चोःत्लुड	विनोद कुगेनाम्बा	२०५५

लगायत वि.सं. २०६४ असोजदेखि गोरखापत्र दैनिकमा नयाँ नेपाल श्रृङ्खला प्रकाशन हुन थालेदेखि लिम्बू भाषा साहित्य प्रकाशनले नयाँ सशक्त मञ्च पाएदेखि अझ यस भाषाको विकास भएको छ ।

काव्यसङ्ग्रह

पुस्तक	लेखक	वर्ष
मना चइःत्हा?	दिल्ली लिङ्दम	२०५८सं.
सेवारो	अमर तुम्याड	२०५८सं.
तोलिङसोमुबा आसाम्मिलाहा	सेसेहाड फियाक	२०६०सं.
इक्सासाम्दाङबा फुङहा	सेसेहाड फियाक	२०६१सं.
फुङकाप्ला	तोङसा नेयोङ	२०६१सं.
पेन्जिरि पेमिक्खा	टङ्क वनेम	
याक्थुङ साम्लो	उत्तमकुमार यङहाङ	२०६२सं.

लाओत येहाड्लेन् नुबोड्लेन् नुबोड् साम्मिल्लाहा? लाओती येहाड
 आहिम्मन् दिलेन्द्र सुभा कुरुम्बाड ई. २००६/२०६३सं.

खण्डकाव्य	लेखक	वर्ष
युमा मुन्धुम	इमानसिंह चेम्जोड (अप्रकाशित)	
उबाहाड मुन्धुम	इमानसिंह चेम्जोड (अप्रकाशित)	
किरात मिक्हन साम्लो	सुब्बा खड्ग नेम्बाड	सं. २०१२
सेम्मुइ	वीर नेम्बाड	ई. १९६८
इत्तिमहा?	पुष्प थाम्सुहाड	सं. २०५७
केसामी नाम्सामी	विरही काइँला	ई. १९८७
सोबुहाड्मा	सेसेमी सेनाल्बो	सं. २०५६
थक्लारेन् ताराप्पो तगि पोमेल्ले	हरि चडवाड 'सेन्छेन्हाड'	?
तेत्लागेन् लाजम् नेत्तार युआ	जसहाड मादेन	
पालाम तथा बलिहाड तड्नाम्	नर यडहाड	सं. २०५२, २०५३

महाकाव्य	लेखक	वर्ष
सोधुडगेन् इमानसिंड चोत्लुड	अमर तुम्याहाड	सं. २०६०
रजलसड्ग्रह		
सुक्कुम्	प्रेमदीप थाम्सुहाड	सं. २०६१
थाड्वेन	निशेष आडदेम्बे	सं. २०६२

कथा सड्ग्रह	लेखक	वर्ष
पाडखरे योबा आड येरा	काजीमान कन्दडवा	सं. २०१८
फाडसेसे खेदाहा?		
रुमेरे कुसेप्माड	सेसेहाड फियाक	सं. २०६१
मिक्तोक्	राजभक्त चेम्जोड र दिल्ली लिडदम्	सं. २०६२

उपन्यास	लेखक	वर्ष
थत्थामा	पदमसिंह मुरिडला, सिक्किम,	ई. १९८३
लोजी	उत्तमकुमार यडहाड	सं. २०६२

नाटक	लेखक	वर्ष
सेप्पाडले कुसेप्पाड् मिसे:क्ता सनारुड कोप्मानइल्ले खोम्मनावा तनालुड्डिन् नवीकला आडदेम्बे गोरखापत्र, २०६४/७/२१	उत्तमकुमार यडहाड अमर तुम्याड र दिल्ली लिड्दम तान्छोप्पा वर्ष ७ अड्क ६	सं. २०६२

निबन्ध	लेखक	वर्ष
तडहुप्ला सुम पुस्तक	उत्तमकुमार यडहाड	सं. २०६२

कक्षा- १ देखि कक्षा-५ सम्म

आनि पा:न लिम्बू भाषा पा.वि.के. सानेठिमी भक्तपुर प्रथम संकरण : २०५५

यसका साथै लिम्बू भाषा र लिपिलाई संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्ने अन्य विधाहरुमा यी पनि पर्छन् । मुन्धुम र लोकसाहित्यको सङ्कलन र सम्पादनमा लिम्बूभाषको तर देवनागरी लिपिमा थुपै सम्पादन, सङ्कलन , अनुवाद र प्रकाशन गर्ने लेखकहरुमा मु. कृष्णबहादुर लावती, वैरागी काइँला, रणध्वज सेरेड, दुर्गाप्रसाद पाफोहाड, खगेन्द्रसिंह आडबुहाड, रणबहादुर मेन्याडबो, लक्ष्मण मेन्याडबो, तेजबहादुर फागो आदि प्रमुख छन् ।

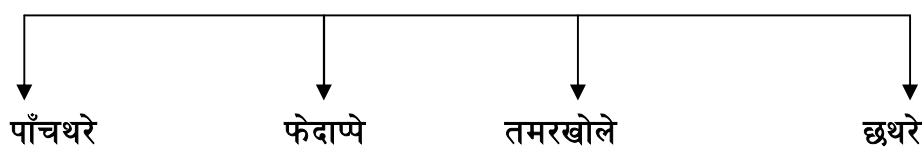
नेपालमा लिम्बू भाषाको कार्यक्रम प्रसारित हुने एफ.एम.हरु

सप्तकोशी एफ.एम.	इटहरी
कोशी एफ.एम.	विराटनगर
मेट्रो एफ.एम.	काठमाडौँ (हाल स्थगित)
एच.वी. सी. एफ.एम.	काठमाडौँ (हाल स्थगित)
गोरखा एफ.एम.	काठमाडौँ
स्थानीय एफ.एम.	इलाम
स्टार एफ.एम.	धरान
गणतन्त्र एफ.एम.	धरान
मेन्ड्युयायेम एफ.एम.	तेह्रथुम
तमोर एफ.एम.	ताप्लेजुड
सुम्हा?लुड एफ.एम.	फिदिम
गणतन्त्र एफ.एम.	धरान

यसरी यी माथि उल्लेख गरिएका पुस्तक, पत्रपत्रिका, साहित्यिक पत्रपत्रिका, अनुवाद तथा विभिन्न सञ्चारका माध्यमले पनि लिम्बू भाषालाई विकास र विस्तर गर्न सहयोग पुऱ्याइरहेको पाइन्छ । यसका साथै आजको विज्ञान र प्रविधिको युगमा लिम्बू भाषा सम्बन्धी लिम्बू भाषा र साहित्य अनलाइनमा पनि पढ्न पाइन्छ ।

(काइँला र अमर तुम्याहाड, २०६४ :कार्यपत्र)

२.२.३. लिम्बूभाषाका चार भाषिका

(क) पाँचथरे

पाँचथर र यसका आसपासका इलाकामा बोलिने भाषिका नै पाँचथरे भाषिका हो । यो भाषिका पूर्वी नेपालको वर्तमान लिम्बूवान क्षेत्रको नुवो उत्तर याडरोक, नुवो दक्षिण इलामसम्म तथा धनकुटाको चौविस थुम, इलाम, पाँचथरका पूरै गा.वि.स. तथा देश विदेशका माथि उल्लिखित विभिन्न ठाउँहरूमा बोलिन्छ । जस्तै भारतको सिक्किम, दार्जिलिङ, आसाम, डुवर्स, मणिपुर, वर्मा, भोटाङ, नागाल्याण्ड, सिलाङ, हङ्कङ, ब्रुनाइ, युके, सिङ्गापुर र नेपालका प्रमुख सहर काठमाडौं, भक्तपुर, ललितपुर लगायत विभिन्न गाँउमा यो भाषिका बोलिन्छ । त्यसैले यही भाषिका नै प्रयोगको चलनचल्तीमा बढी बाहुल्य समाजमा आएको हुनाले पुस्तक-पत्रपत्रिका यसै भाषिकामा प्रकाशित हुने भएकोले एवम् समग्र रूपमा भन्नुपर्दा लेखन प्रकाशन, पठन-पाठन, पुस्तक निर्माण र बोधगम्यताका दृष्टिले पनि यो पाँचथरे भाषिका नै अगाडि छ र यसै भाषिकाले मानक लिम्बू भाषाको दर्जा पनि पाएको छ ।

(ख) फेदाप्पे

यो भाषिका पनि लिम्बू जातिले पूर्वी नेपालको फेदाप वा तेह्रथुम जिल्लामा बोलिने भाषिका हो । यो भाषिका बोल्ने लिम्बू व्यक्तिहरू एकै ठाँउमा सबभन्दा बढी जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषिका हो तर मानक भाषिका भएका कारणले पाँचथरे भाषिका बोल्ने र लेखपढ गर्ने

लिम्बूहरू धेरै भएपनि एकै चकलामा लिम्बूहरूको सबैभन्दा ठूलो जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषिका फेदाप्ये नै हो । केही लेख्य सामग्रीहरू फेदाप्ये भाषिकामा पाइएता पनि भौगोलिक कारणकबाट विकसित हुनपुगेको अधिकांश लेख्य सामग्रीहरू पाइने, पाठ्यपुस्तक निर्माण हुने, पुस्तक-पत्रिका प्रकाशित हुने अधिकांश जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषिका पाँचथरे नै हो, तर पनि फेदाप्ये भाषीले पाँचथरे भाषा सजिलै बुझ्न, बोल्न र लेख्न सक्छन् ।

(ग) तमरखोले

यो भाषिका पनि पूर्वी नेपालको मेची अञ्चलको पहाडी इलाका वर्तमान ताप्लेजुङ जिल्लाको ताप्लेजुङ, तमरखोला, मेवा, मैवा खोला आसपासमा लिम्बूहरूको ठूलो जनसङ्ख्याले बोल्ने लिम्बू भाषिका हो । यी भाषीहरूको भाषिक लवजमा पाँचथरे भाषासँग केही भिन्नता भए पनि तमरखोले भाषीले पाँचथरे भाषा सजिलै बुझ्न, बोल्न, लेख्न र पढ्न सक्छन् ।

(घ) छथरे

यो भाषिका मुख्यतः धनकुटा जिल्लाका ताङ्खुवा, भीरगाउँ, हात्तीढुङ्गे र बन्चरे तथा तेह्रथुमका सुदाप क्षेत्रका हमरजुङ, दाङगाप्पा, छथर पोखरी र ओखरबोटे आदि तेह्रथुमका दक्षिण-पश्चिमी क्षेत्रका ठाउँमा बोलिने लिम्बू भाषाको अन्य भाषिकाको भन्दा भिन्न भाषिका हो । यो अरु भाषिका भन्दा फरक किसिमको शब्दनिर्माण प्रक्रियाले बनेको छ । त्यसैले छथरे भाषिका चाहिँ अरु भाषिका भन्दा टङ्कारै फरक भएकाले पारस्परिक बोधगम्यताका दृष्टिले छथरे भाषिकाबाहेक अरु भाषिका धेरै नजिक छन् । अरु भाषिका बोल्ने एक-अर्का व्यक्तिले सजिलै कुरा आदानप्रदान गर्न सक्छन् । उनीहरूलाई एक-आपसमा बोल्दा कुनै कठिनाई पर्दैन तर अरु भाषिका बोल्नेलाई छथरे भाषिका बुझ्न र बोल्न कठिन छ तर छथरे भाषिका बोल्ने शिक्षित लिम्बूहरूले अरु भाषिका पाँचथरे, फेदाप्ये, तमरखोले बुझ्छन् र बोल्न पनि सक्छन् तथा लेखपढ गरी पाँचथरे भाषामा पुस्तक प्रकाशन गर्नुका साथै आपसमा अन्य लिम्बू भाषीसँग व्यवहार पनि गर्न सक्छन् ।

२.२.४. लिम्बू भाषाको प्रयोग क्षेत्र र सीमा

किरात अन्तर्गतका एक जाति नै “लिम्बू जाति” हो । यिनीहरूले लिम्बू भाषा बोल्दछन् र यी जाति बसोबास गरेका ठाउँमा नै लिम्बू भाषा बोलिन्छ । लिम्बू भाषीहरू खास गरी वर्तमान नेपालको पूर्वी पहाडी “पल्लो किरात” अरुण पूर्व लिम्बूवान क्षेत्रका मेची र कोशी अन्चलका पहाडी जिल्ला ताप्लेजुङ, पान्थर, इलाम, सङ्खुवासभा, धनकुटा, तेह्रथुम तथा तराईका झापा, मोरङ, सुनसरी जिल्लामा पर्याप्त मात्रामा बसोबास गर्छन् र त्यही स्थानमा नै मुख्य रूपमा यो भाषा बोलिन्छ । ती जिल्लाका नक्साको नाम पछ्याडि परिशिष्टमा देखाइएको छ ।

हाल आएर बसाइँ सरेर बसोबास गरेको ठाँउ काठमाडौँ, ललितपुर, भक्तपुर, मकवानपुर जिल्लामा लगायत नेपालका विभिन्न ठाँउमा पनि लिम्बू भाषा बोलिन्छ । नेपालबाहिर म्यानमार, भुटान, भारतका आसाम, डुबर्स, मेघालय, नागाल्याण्ड र मणिपुरमा पनि उल्लेख्य रूपमा यो भाषा बोल्छन् । हाल ब्रिटिश सेनाका परिवारहरू हङ्कङ, यु.के., सिङ्गापुर गएर बसोबास गरी यही भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

जहोस प्राचीन, मध्यकालतिर केही कष्टसहित बाँच्दै आएको यो लिम्बू भाषा वर्तमान आधुनिक कालमा आएर यसका भाषीहरू केही जगरुक भएर विभिन्न संघ, संस्था खोलेर, पत्रपत्रिका प्रकाशन गरेर, कार्यक्रम सञ्चालन गरेर आफ्नो भाषा लिपिको पहिचान र प्रचार गरी भाषालाई विकसित पार्ने कार्यमा लागि परेको देखिन्छ । यसरी लिम्बू भाषाको प्रयोग क्षेत्र पनि क्रमिक रूपमा विकास हुँदै बढेर गएको पाइन्छ ।

२.२.५. विभिन्न भाषासँग लिम्बू भाषाको तुलना

लिम्बू किराती जाति अन्तर्गतको एक जाति भएकोले लिम्बू भाषाको केही शब्दमा अन्य किराती जातिको भाषा र नेपाली भाषाको सङ्क्षिप्त रूपमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । नेपाली भाषाबाहेक अन्य भाषाहरू क्रमशः वान्तवा, चाम्लिङ, रुम्दाली, वायुङ लगायत नेपालमा बोलिने नेवारी, तामाङ, मगर आदि भाषासँग लिम्बू भाषाको सामान्य रूपमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

(क) लिम्बू भाषासँग अन्य भाषाको केही नाम शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	नाम	नाम	नाम	नाम्	नाम्	घाम
	च्वा	चाक्वा	वा	पःकु	पःकु	पानी
	सुम्बाक्,थिनुमा	खान्	खै	खान्	खान्	तरकारी,तिहुन
	मि	मि	मि	मि	मि	आगो
	युम	युम	रुम	युक्सि	युक्सि	नून
	खाम्	बाखा	बाखा	खापि	खापि	माटो

घाम, आगो जस्ता शब्दमा लिम्बू र राई जातिका रुम्दाली, वायुङ, वान्तावा र चाम्लिङ भाषामा एउटै शब्द र स्वरूपको प्रयोग भएको छ भने अन्य शब्द रुम्दाली र वायुङ भाषामा माटो बुझाउने शब्द पनि एउटै प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषासँग पनि यी शब्दको ध्वनिगत समानता पाइन्छ । पानी र नून शब्द लिम्बू र वान्तवामा एउटै शब्दको प्रयोग भएको छ । यसरी लिम्बू र राई वान्तवाको भाषाबीच केही समानता पाइन्छ । तरकारी र नून जस्ता शब्दमा वायुङ र रुम्दाली एउटै भए पनि लिम्बू भाषासँग भिन्नता छ भने नेपाली भाषासँग लिम्बू भाषाको घाम र नून जस्ता शब्दमा सामान्य ध्वनिगत समानता पाइन्छ तर अन्य शब्दमा चाहिँ धेरै फरक पाइन्छ ।

(ख) साइनोवाची शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	सुथेवा	दिवा जु जु				हजुरबाजे
	थेवा	दिवा	कोपा	किकि	किकि	बाजे
	युमा	दिमा	ककु	पिपि	पिपि	बजू
	पाप्पा	आपा	पापा	पापा	पापा	बाबु
	माम्मा	आम्मा	मामा	मामा	मामा	आमा
	तुम्बा	देवा	तिप्पा	पात्जेठा	पात्जेठा	बडाबाबु
	तुम्मा	देमा	तिम्मा	माम्जेठी	माम्जेठी	बडीआमा
	फुडा	वाडा	पासिवा	पाप्कान्छा	पाप्कान्छा	काका
	सुमा,आन्छमा	छना	मासिमा	माम्कान्छी	माम्कान्छी	काकी

नेपाली भाषामा बाजे वा हजुरबा तथा हजुरमासम्मको मात्र साइनोवाची शब्दको प्रयोग पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा बाजेको बाजे (थेबा, सुथबा, याक्थेबा)-सम्मको साइनोवाची शब्द पाइन्छ र ती दुई भाषाका शब्दमा प्रशस्त भिन्नता पनि छन् । आमा शब्दमा मात्र ध्वनिगत समानता पाइन्छ भने अन्य शब्दमा शब्दगत र ध्वनिगत भिन्नता पाइन्छ । अन्य राई भाषाका भाषा तथा लिम्बू भाषाका बाबु, आमा बुझाउने शब्दमा एउटै शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ भने अन्य शब्दमा भिन्नता छ तर राई भाषा कै रुम्दाली र वायुङका शब्दहरु एउटै अनि वान्तवा र चाम्लिङका भेद केही फरक छन् ।

(ग) सर्वनाम शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	आङ्गा	इंका	काडा	गु	गु	म
	आन्छि	आन्कान	कैनी	गै	गै	हामी
	खेने	खानानीन	खैनी	गनि	गनि	तिमी
	कन्	ओको	ओको	एमे	एमे	यो
	हुने, खुने	मोको	मोको	मेमे	गनि	तिनी
	हेन्	खोको	खु	मेमे	एमे	ऊ
	खेन्	मोको	त्योका	हरे	हरेमे	त्यो
	खेने, हेने	खना	खाना	गो	गनि	तँ

लिम्बू र नेपाली शब्दका सर्वनाममा प्रष्टै रूपमा भिन्नता पाइन्छ भने राई जातिको विभिन्न अन्य भाषासँग लिम्बू भाषाका सर्वनाम शब्दहरु फरक छन् । त्यस्तै राई जाति भित्रका रुम्दाली र वायुङ तथा वान्तवा र चाम्लिङ भाषाका शब्दमा समानता पाइन्छ ।

(घ) क्रियावाची शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	चामा	चामा	चामा	जाका	जाचो	खानु
	युङ्मा	युङ्मा	हिङ्मा	बने	निस्चो	बस्नु
	पेक्मा	खात्मा	खौमा	गोलाउ	लाचो	जानु
	एत्मा	इमा	रिमा	रिस्ती	रिस्चो	हाँस्नु
	इम्मा	इम्मा	इम्मा	इत्ती	इम्चो	सुत्नु
	चाङ्मा	हुम्मा	खाम्मा	फिस्ती	फिस्ती	लगाउनु
	ता:त्मा	बात्मा	वैइमा	पिने	पिने	ल्याउनु

लिम्बू र नेपाली भाषाका शब्दगत रूपमा क्रियाहरु फरक पाइए पनि नेपाली र लिम्बू भाषामा क्रियापदका रूप चल्छन् । लिम्बू भाषामा 'मा' र नेपालीमा प्राय 'नु' प्रत्यय लागेर क्रियापद बन्छ । यी शब्दमा पनि राई जातिका रुम्दाली र वायुङ तथा वान्तवा र चाम्लिङ भाषाका शब्दहरुमा केही समानता पाइन्छ भने लिम्बू भाषासँग यी भाषाका वान्तवा र चाम्लिङसँग ध्वनिगत तथा शब्दगतमा केही समानता पाइन्छ ।

(ड) विशेषण शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	किलिम्बा	लेम्छोक्वा	बोले	जीजी	जीजीम	गुलियो
	केसुपा	सुन्चक्वा	स्युराको	जुजुर	जुर्जा	अमिलो
	यरिक	बट्ठे	केमा	धेरै	ध्यङ्क	धेरै
	नुवा	खान्नुओ	खुन्याको	रिम्बा	रिम्आ	राम्रो
	चुक्सा	चुक्ता	इकिनिका	आँचा	आँचा	सानो
	केम्बा			भोआ	भोआ	अग्लो

लिम्बू र नेपाली भाषामा विशेषण शब्दमा ध्वनिगत र बनोटगत रूपमा भिन्नता पाइन्छ । लिम्बू र राई जातिका विभिन्न भाषामा पनि फरक पाइन्छ भने राई जाति कै अन्य भाषामा केही ध्वनिगत समानता पाइन्छ । सानो बुझाउने शब्द चुक्सा र चुक्ता क्रमशः लिम्बू र वान्तवा भाषामा केही शब्दगत र ध्वनिगत समानता पाइन्छ ।

(च) जीवजन्तु बुझाउने शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	फाक्	वांग	वीसे	पो	पो	सुँगुर
	पित्मा	पित्तु	गाई	गाई	गाई	गाई
	साँवैत	साङ्वा	मेसी	मेसो	मेसो	भैँसी
	मेन्दाक	बाखा	बाखा	सङ्गरा	सङ्गरा	बाखा
	केवा	साक्सड	चामा			बाघ
	वा?	वा	वाची	पा,वा	पा,वा	कुखुरा

यी शब्दमा पनि लिम्बू र नेपाली भाषामा प्रशस्त भिन्नता पाइए पनि राई जातिका वान्तवा भाषासँग भने कुखुरा, भैंसी र गाई शब्दका एउटै शब्द प्रयोग भई लिम्बू भाषासित समानता पाइन्छ भने अन्य राई भाषासँग भिन्नता छ । राई जाति कै रुम्दाली र वायुङ भाषामा भने ध्वनिगत र बनोटगत समानता पाइन्छ ।

(छ) वनस्पति शब्दको तुलना

भाषा	लिम्बू	वान्तवा	चाम्लिङ	रुम्दाली	वायुङ	नेपाली
शब्द	या?	काया	चाउहा	बुरा	बुरा	धान
	माकी	क्रलपासी	क्रलपासी	माकाई	माकाई	मकै
	माङ्दक	साम्पीचा	चार्मा	चार्जा	चार्जा	कोदो
	स्या	चायङ	चारुङ	सेरी	सेरी	चामल
	तेल्लासे	डाक्सी	डसी	ग्रामुची	ग्रामुची	केरा
	पइत	पुयुप	फुर्मा	वाबुङ्सी	वाबुङ्सी	काक्रो

मकै शब्दमा भने लिम्बू भाषा र नेपाली भाषामा केही ध्वनिगत र शब्द बनोटगत समानता पाइन्छ भने अन्य शब्दमा भने भिन्नता छ । त्यस्तै लिम्बू र राई जातिका अन्य भाषाका शब्दमा पनि फरक छ तर राई जाति भित्र कै भाषामा भने रुम्दाली र वायुङ तथा वान्तवा र चाम्लिङ भाषाले निकै सामिप्यता राख्छन् ।

(ज) लिम्बू, तामाङ, नेवार र नेपाली भाषाका केही साइनोवाची शब्दका तुलना

भाषा	लिम्बू	तामाङ	नेवार	नेपाली
शब्द	माम्मा	आमा	माँ	आमा
	पाप्पा	आबै	बाँ	बाबु
	फुडा	आगु	कका	काका
	सुमा	आरु	चिरिमा	काकी
	आन्धबा	आखे	बाजे	हजुरबा
	आइमा	माम	बजेमा	हजुरमा
	फु	ज्यो ज्यो	दाइ	दाजु
	ने?	नाना	तता	दिदी
	नुसा	आले	किजा	भाइ
	नुसा	बुरिड	मैँ	बहिनी
	न्या	आनी	निनी	फुपू
	आड्बा, कुक्वा	आस्याङ	पाजु	फुपाजु
	आड्बा, कुक्वा	आस्याङ	पाजु	मामा
	आन्या	आरु	मोल्जू	माइजू
	ने?द्रे	चाङ	मोट्	भाउजू
	फु?द्रे, कुड्बा	माहा	दाइ	भिनाजु

आमा, बाबु शब्द सबै भाषामा एउटै रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ भने अन्य शब्दमा लिम्बू, तामाङ, नेवार र नेपाली भाषाका शब्दमा प्रशस्त भिन्नता पाइन्छ ।

(भ) केही अन्य शब्दका तुलना

भाषा	लिम्बू	तामाङ	मगर	नेपाली
शब्द	खाम्	साप्रा	भा	माटो
	च्वा	कुइ	दि	पानी
	हिम्	धिम्	इम्	घर
	याङ	ज्याबा	पैसा	पैसा
	युम	चाचा	छा	नून
	तःक्	कान्	छो	भात
	सुम्बाक्,थिनुमा	खु	मेट्	तिहुन,तरकारी
	मी	मे	मे	आगो

तामाङ, मगर र लिम्बू भाषाका आगो, घर जस्ता शब्दमा ध्वनिगत केही समानता भए पनि अन्य शब्दमा फरक पाइन्छ भने नेपाली भाषासँग पनि लिम्बू भाषामा भिन्नता पाइन्छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत गरिएका शब्दहरूको सङ्कलनका आधारमा फरक भाषा परिवारका लिम्बू र नेपाली भाषाका आमा जस्ता शब्दमा ध्वनिगत केही समानता पाइए पनि यी दुई भाषामा धेरै नै भिन्नता पाइन्छ । त्यस्तै एउटै भाषा परिवार भोटबर्मेली परिवारका राई भाषाका वान्तवासँग धेरै शब्दगत तथा ध्वनिगत समानता पाइन्छ भने अन्य भाषासँग ध्वनिगत र शब्दगत समानता पाइदैन । यसरी नै रुम्दाली र वायुङको तथा चाम्लिङ र वान्तवाको भाषामा भने केही समानता पाइन्छ । त्यस्तै आमा, बाबु शब्दमा नेपाली, नेवारी, तामाङ र लिम्बू भाषामा समानता पाइन्छ भने आगो र घर जस्ता शब्दमा तामाङ र लिम्बू भाषाको समानता छ । अन्य शब्दमा भने पूरै भिन्नता छ । यसरी माथिको अध्ययनले के पुष्टि गर्छ भने लिम्बू भाषाले वान्तवा भाषासँग केही सामिप्यता राखे पनि यो लिम्बू भाषा अन्य नेपाली, राई, तामाङ, नेवार, मगर भाषाभन्दा अलग भिन्न भाषा हो भन्न सकिन्छ ।

अध्याय-तीन

लिम्बू र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरु

३.१. लिङ्ग, वचन र पुरुषका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

यस अध्यायमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका लिङ्गको परिचय दिँदै, नेपाली भाषाको लिङ्ग व्यवस्था र लिम्बू भाषाको लिङ्ग व्यवस्थाबीच तुलनात्मक अध्ययन गरी पाइने समानता र भिन्नता देखाइएको छ। जुन नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिअन्तर्गत पर्ने लिङ्ग, वचन र पुरुषका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन, किरात लिम्बू व्याकरण र परम्परागत नेपाली व्याकरणको मान्यताका आधारमा यस अध्यायमा अध्ययन गरिएको छ।

“लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो। यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०४९ : ७५)।”

“लिङ्ग वाक्यगत पदहरूको सङ्गति कति किसिमले हुन्छ भन्ने कुराको वाचक हो (पोखरेल, २०५१ : १)।”

“नामसँग सम्बन्धित भई भाले, पोथी वा निर्जीवताको सङ्केत जसले गर्दछ सामान्यतः त्यही नै लिङ्ग हो (राई, २०५३ : ४५)।”

नेपाली भाषामा लिङ्गलाई तीन प्रकारमा विभाजन गरिएको छ।

पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग र नपुंसक लिङ्ग।

भाले जाति वा पुरुषवर्ग बुझाउने पुलिङ्ग, पोथीजाति वा स्त्रीवर्ग बुझाउने स्त्रीलिङ्ग र भाले पोथी नछुट्टिने निर्जीव वर्गलाई नपुंसक लिङ्ग भनिन्छ। यी बाहेक दुवै लिङ्गलाई एउटै नाउँले बोलाउने शब्दलाई उभय लिङ्ग भन्दछन्। यसको प्रयोग नेपाली भाषाको लिङ्गमा त्यति समावेश गरेको पाइदैन।

लिम्बू किरात व्याकरणका अनुसार (चेम्जोड, २०६० : २०) लिङ्गलाई ‘चु’ भनिन्छ। ‘चु’ अर्थात् लिङ्ग सामान्यतः २ प्रकारका हुन्छन्। येःक्यारिक्क चु नेत्छि, परिक्पा मेवा-येम्चु नु मेःत्चु। येम्चु शब्दले पुलिङ्गको बोध गराउँछ। त्यसरी नै मेःत्चु शब्दले स्त्रीलिङ्गको बोध गराउँछ। यी बाहेक दुवै लिङ्गलाई एउटै नाउँले बोलाउने शब्दलाई नेत्चु अर्थात् उभय लिङ्ग भन्दछन्। फेरि लिङ्ग नै नभएको शब्दलाई सिङ्गारु चु अर्थात् नपुंसक लिङ्ग भन्दछन्। यस प्रकार लिम्बू भाषामा चार किसिमका लिङ्ग पाइन्छन्।

३.१.१. कर्ता र क्रियापद

तालिका नं. १

नेपाली भाषा

	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग
क)	सुहाड भात खान्छ ।	क)	माङ्गेना भात खान्छे ।
ख)	छोरो स्कुल गयो ।	ख)	छोरी स्कुल गई ।
ग)	सिक्कुम भोलि आउने छ ।	ग)	सेमिना भोलि आउने छिन् ।
घ)	भाइ काम गर्दैन् ।	घ)	बहिनी काम गर्दिन् ।

उपर्युक्त तालिकामा देखाएअनुसार नेपाली भाषाका वाक्य संरचनाको अध्ययन गर्दा सबै पुलिङ्गी वाक्यहरूमा कर्ता क्रमशः 'सुहाड', 'छोरो', 'सिक्कुम' र 'भाइ' का साथमा पुलिङ्गी क्रियापद क्रमशः 'खान्छ', 'गयो', 'आउनेछ', 'गर्दैन्' प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी स्त्रीलिङ्ग वाक्यहरूमा कर्ता 'माङ्गेना', 'छोरी', 'सेमिना' र 'बहिनी' का साथमा स्त्रीलिङ्गी क्रियापद क्रमशः 'खान्छे', 'गई', 'आउने छिन्' र 'गर्दिन्' प्रयोग भएको छ । अतः नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा कर्ता र क्रियापद लिङ्गबाट प्रभावित छ । यसकारण नेपाली भाषाको वाक्यमा पुलिङ्गी कर्ता भए पुलिङ्गी क्रियापद र स्त्रीलिङ्गी कर्ता भए स्त्रीलिङ्गी क्रियापदको प्रयोग हुन्छ ।

लिम्बू भाषामा लिङ्गलाई 'चु' भनिन्छ । नेपालीमा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि मुख्य गरेर 'चु' (लिङ्ग) दुई प्रकारका हुन्छन् ।

(क) येम्चु (पुलिङ्ग)

(ख) मेःत्चु (स्त्रीलिङ्ग)

येम्चु शब्दले पुलिङ्गको बोध गराउँछ । त्यसरी नै मेःत्चु शब्दले स्त्रीलिङ्गको बोध गराउँछ । यी बाहेक दुवै लिङ्गलाई एउटै नाउँले बोलाउने शब्दलाई नेत्चु अर्थात् उभय लिङ्ग भन्दछन् । फेरि लिङ्ग नै नभएको शब्दलाई सिङ्गारु चु अर्थात् नपुंसक लिङ्ग भन्दछन् । यसप्रकारले लिम्बू भाषामा चार किसिमका लिङ्ग हुन्छ ।

(चेम्जोड, २०६० : ३५)

तालिका नं.२

लिम्बू भाषा

	पुलिङ्ग (येम्चु)		स्त्रीलिङ्ग (मेःत्चु)
क)	सुहाड तःक् च ।	क)	माङ्गेना तःक् च ।
ख)	सा निसामहिम पेगा ।	ख)	सा निसामहिम् पेगा ।
ग)	सिक्कुम तान्दिक ता ।	ग)	सेमिना तान्दिक ता ।
घ)	नुसा?रे याम्बक मेजोगुन् ।	घ)	नुसा?रे याम्बक मेजोगुन् ।

उपर्युक्त तालिकामा देखाइए अनुसार लिम्बू भाषाका वाक्य संरचनामा सबै पुलिङ्गी वाक्यहरू कर्ता 'सुहाड', 'सा', 'सिक्कुम' र 'नुसा?' का साथमा प्रयोग भएका क्रियापद स्त्रीलिङ्गी वाक्यहरूमा कर्ता 'माङ्गेना', 'सा', 'सेमिना' र 'नुसा?'का साथमा पनि उही पुलिङ्गी वाक्यमा प्रयोग भएका पूर्ववत् क्रियापदहरू नै क्रमशः 'चा', 'पेगा', 'ता' र 'मेजोगुन' को प्रयोग भएको छ । त्यसैले यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने लिम्बू भाषामा नेपाली भाषाको जस्तो वाक्य गठनमा कर्ता र क्रियापद लिङ्गबाट प्रभावित हुँदैन । यसरी लिम्बू भाषाको वाक्य गठनमा पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी वाक्यमा रहेको कर्ताअनुसार क्रियापद एउटै रूपमा प्रयोग हुन्छ ।

अतः लिम्बू भाषाका माथिका वाक्य गठनमा वर्तमान काल, भूतकाल र भविष्यत् कालका क्रियापदलाई लिङ्गले प्रभावित पारेको देखिँदैन, तसर्थ उपर्युक्त दुई तालिकाको वाक्यहरूलाई लिङ्गको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाको वाक्यमा लिङ्गले प्रभाव पारेको देखिन्छ, किनभने कर्ता परिवर्तन भएअनुसार क्रियापदसमेत परिवर्तन भएको छ, तर लिम्बू भाषाको वाक्यमा कर्ता परिवर्तन भए पनि पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी कर्ता अनुसार क्रियापद तटस्थ रहेको देखिएकोले लिङ्गले प्रभाव पारेको देखिँदैन ।

३.१.२. विशेषण र विशेष्य

कुनै पनि भाषाको लिङ्गभिन्न कर्ता र क्रियापदका बीच सङ्गति रहेजस्तै ती भाषामा विशेषण र विशेष्यको बीचमा पनि सङ्गति रहन्छ । त्यसैले यहाँ लिङ्गका आधारमा विशेषण र विशेष्यको बीचमा पनि नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाबीचमा तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ ।

तालिका नं. ३

नेपाली भाषा

	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग
क)	दुब्लो मुक्कुम आयो ।	क)	दुब्ली नशान आई ।
ख)	कालो केटो गयो ।	ख)	काली केटी गई ।
ग)	अग्लो लादिप्पा घर गयो ।	ग)	अग्ली लोजिना घर गई ।
घ)	सानो भाइ रोयो ।	घ)	सानी बहिनी रोई ।

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएअनुसार नेपाली भाषाको वाक्य संरचनामा लिङ्गगत सङ्गतिमा विशेषण र विशेष्यको प्रभाव देखिन्छ, किनभने माथिका वाक्यहरूमा प्रयोग भएका पुलिङ्गका विशेषण पदहरू 'दुब्लो', 'कालो', 'अग्लो', 'सानो' शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी स्त्रीलिङ्गी वाक्यका विशेषण पदहरू 'दुब्ली', 'काली', 'अग्ली' र 'सानी' परिवर्तित भएका छन् । पुलिङ्गी विशेषणका साथमा 'मुक्कुम', 'केटो', 'लादिप्पा' र 'भाइ' विशेषणका साथ 'नसान', 'केटी', 'लोजिना' र 'बहिनी' विशेष्य प्रयोग भएको छ ।

यसर्थ नेपाली भाषामा पुलिङ्गी विशेष्य हुँदा विशेषणमा 'ओ' कार लागेको देखिन्छ भने स्त्रीलिङ्गी विशेष्य हुँदा विशेषणमा पुलिङ्गीको 'ओ' कार 'इ' कारमा परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

तालिका नं. ४

लिम्बू भाषा

	येम्चु (पुलिङ्ग)		मेःत्चु (स्त्रीलिङ्ग)
क)	सिगिक्किक्पा मुक्कुम फेरा ।	ख)	सिगिक्किक्पा नसान फेरा ।
ख)	माक्ला हिन्जा? पे ।	ख)	माक्लामा हिन्जा? पे ।
ग)	केःम्बा लादिप्पा हिम्मो पे ।	ग)	केःम्मा लोजिना हिम्मो पे ।
घ)	चुक्पा नुसा? हावा ।	घ)	चुक्पा नुसा? हावा ।
ङ)	नुबा तरेवा फेरा ।	ङ)	नुमा तरेमा फेरा ।

माथिको तालिकामा भए अनुसार लिम्बू भाषाको वाक्य संरचनामा लिङ्गगत आधारमा विशेषण र विशेष्यको प्रभाव देखिन्छ, किनभने माथिका वाक्यहरूमा पुलिङ्गका विशेषण पदहरू 'सिगिक्किक्पा', 'माक्ला', 'केःम्बा', 'माक्ला', 'चुक्पा' शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै स्त्रीलिङ्गी वाक्यका विशेषण पदहरू क्रमशः 'सिगिक्किक्पा', 'माक्लामा', 'केःम्मा',

‘चुक्मा’ शब्दहरू परिवर्तित देखिन्छ । पुलिङ्गी विशेषणका साथ मुक्कुम, हिन्जा?, लादिप्पा, नुसा? विशेष्यका रूपमा प्रयोग भएको छ । स्त्रीलिङ्गी विशेषणका साथ ‘नसान’, ‘हिन्जा?’, ‘लोजिना’, ‘नुसा’ विशेष्यका रूपमा प्रयोग भएका छन् ।

नेपाली भाषामा विशेषणसँग विशेष्यको सङ्गति रहेको देखिए भैं लिम्बू भाषामा पनि विशेषण र विशेष्यको प्रभाव भएको पाइन्छ । लिङ्ग बदले पछि विशेषण पदहरू पनि बदलेको देखिन्छ । लिम्बू भाषामा पुलिङ्गी अर्थात् येम्चु विशेष्य हुँदा विशेषणमा ‘पा’, ‘ला’, ‘बा’, ‘सा’ क्रमशः ‘सिगिक्किक्पा’, ‘माक्’, ‘केम्’, ‘चुक’, मा माथिको प्रत्यय जोडी पुलिङ्गी अर्थात् येम्चुको विशेषण बुझाएको छ भने विशेष्य स्त्रीलिङ्गी हुँदा विशेषणमा ‘मा’, ‘लामा’, ‘मा’, मा प्रत्ययको प्रयोग भएको छ । पुलिङ्गी विशेषणको शब्द ‘सिगिक्किक्पा’ मा ‘पा’ परिवर्तन भई ‘मा’ भएको, माक्ला ‘ला’ परिवर्तन भई ‘लामा’ भएको, केम्बामा ‘बा’ परिवर्तन भई ‘मा’ भएको, चुक्साको ‘सा’ परिवर्तन भई ‘मा’ भएको देखिन्छ ।

यसर्थ नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि (फरक प्रत्यय जोडिई) लिङ्ग बदले पछि विशेषण पदहरू पनि बदलिएको देखिन्छ । तर नुसा? विशेष्य नामिक पदले भाइ वा बहिनी बुझाउने भएकोले दुईवटै लिङ्गमा नुसा? एउटै शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

३.१.३. भेदक र भेद्य

नेपाली भाषाको लिङ्गसङ्गतिमा भेदक र भेद्यले पनि वाक्य संरचनामा प्रभाव पार्ने भएकोले यसको पनि भूमिका रहने गर्दछ । यसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

तालिका नं. ५

नेपाली भाषा

	पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग
क)	मेरो दाइ आउनुहन्छ ।	क)	मेरी भाउजू आउनुहुन्छ ।
ख)	लालसोरको छोरा जान्छ ।	ख)	लालसोरको छोरी जान्छे ।
ग)	उसको छोरा ले भात खान्छ ।	ग)	उसकी छोरी ले भात खान्छे ।
घ)	तपाईंको भाइ आयो ।	घ)	तपाईंकी बहिनी आई ।
ङ)	तपाईंको बुबा आउनुभयो ।	ङ)	तपाईंकी आमा आउनुभयो ।

नेपाली भाषाको वाक्य संरचनामा लिङ्ग संरचनामा भेदक र भेद्यको सङ्गति देखिन्छ, किनभने माथिका वाक्यहरूमा क, ख, ग, घ का भेदक मेरो, लालसोरको, उसको, तपाईंको सँग दाइ, छोरा, भाइ आदि नामिक पद दुवै लिङ्ग प्रयोग हुँदा विभक्ति लागेर भेद्य

मात्र बदलिएर क्रियापद प्रभावित देखिन्छ । स्त्रीलिङ्गीमा भेदक मेरी, लालसोरकी, उसकी र तपाईंकी हुँदा भेद्य भाउज्यू, छोरी, बहिनी भएर परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

तालिका नं.६

लिम्बू भाषा

	येम्चु (पुलिङ्ग)		मेःत्चु (स्त्रीलिङ्ग)
क)	आङ्गा? आम्भु त्या ।	क)	आङ्गा? आन्द्रे त्या ।
ख)	लालसोरले कुसा? पेक् ।	ख)	लालसोरले कुसा? मेन्छुया पेक् ।
ग)	खुने? कुसा?रे तःक च ।	ग)	खुने कुसा? मेन्छुमा तःक च ।
घ)	खेने? केनुसा? त्या ।	घ)	खेने? केनुसा? त्या ।
ङ)	खेने? केम्बा फेरा ।	ङ)	खेने? केम्बा फेरा ।

लिम्बू भाषाका लिम्बू सङ्गति भेदक र भेद्यबाट सङ्गति अप्रभावित देखिन्छ, किनभने वाक्य क, ख, ग, घका आङ्गा, लालसोर, खुने?, खेने? नामिक पद दुवै लिङ्ग प्रयोग भई भेद्य मात्र बदलिएर क्रियापद पनि अप्रभावित देखिन्छ ।

यसर्थ पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गीमा एउटै भेदक आङ्गा?, लालसोर, खुने? र खेने?को प्रयोग भएको छ । त्यसैले माथि उल्लेख गरिएका वाक्य संरचनाका आधारमा लिम्बू भाषाका वाक्यमा लिङ्गका आधारमा भेदक र भेद्यका बीचमा अप्रभावित देखिन्छ ।

संरचनाका आधारमा नेपाली भाषाका वाक्यहरूमा पुलिङ्गबाट स्त्रीलिङ्गी नामिक पदमा मेरो-मेरी, लालसोरको-लालसोरकी, उसको- उसकी, तपाईंको-तपाईंकी भएर क्रियापदमा समेत प्रभाव पारेकोले नेपाली वाक्य संरचनाको भेदक र भेद्य सङ्गतिबाट प्रभावित देखिन्छ भने लिम्बू भाषाका वाक्यहरूमा लिङ्गगत भेदक र भेद्य अप्रभावित देखिन्छ, किनभने लिम्बू भाषाका स्त्रीलिङ्गीमा पनि आङ्गा?, लालसोर, खुने, खेने पुलिङ्ग कै भेदक प्रयोग भई लिङ्गगत भेदक सङ्गति प्रभावहीन देखिन्छ ।

३.१.४. लिम्बू र नेपाली भाषाका लिङ्गगत केही शब्दबीच तुलना

पुलिङ्ग (येम्चु) - पुरुष वा भाले जाति बुझाउने लिङ्ग नै पुलिङ्ग हो । यसलाई लिम्बू भाषामा येम्चु भनिन्छ । लिम्बू र नेपाली भाषाका केही पुलिङ्ग शब्दलाई यहाँ देखाइन्छ ।

तालिका नं.७

लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
सुथेबा	हजुरबाजे	नुपा	ससुरा
थेबा	बाजे	पाङ्मी	जुवाइँ
पा	बुबा	फुद्रे(छोरीले)	भेनाजु
तुम्बा	बडाबा	कुड्बा	भेनाजु/साला
फुडा	काका	येम्बा	श्रीमान्
नुसा?	भाइ	योपा	विर (सुँगुर)
क्वा?	मामा	पिप्पा	गोरु
फु	दाजु	इच्छाबा	सम्धी
सरम्बा	माइला	सोमिपा	देवर
फो?वा	कान्छा	ला?बा	जार

स्त्रीलिङ्ग (मे:त्व) : पोथी वा स्त्रीजातिको सङ्केत गर्ने लिङ्ग स्त्रीलिङ्ग हो । यसलाई लिम्बू भाषामा मे:त्वु भनिन्छ ।

तालिका नं.८

लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
सुयुमा	हजुरबज्यै	सोमिप्पा	सोल्टिनी
युमा	बज्यै	मेत्	स्वास्नी
मा	आमा	योप्पा	माउ सुँगुर
तुम्मा	बडीमा	पित्	गाई
छुमा/सुमा	काकी	इत्छामा	सम्धिनी
नुसा	बहिनी	तुम्मा	जेठी
न्या?	माइजू	सरम्मा	माइली
मिछोना	देवरानी	फो?मा	कान्छी
नो:प्पा	सासू	मेन्छिमा	स्वास्नी मानिस
पाङ्लीमा	बुहारी	वा?मा	पोथी
ने?	दिदी	साम्मेप्पा	गायिका

उभयलिङ्ग (नेत्चु/नेप्फु चु) : पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग दुवै बोध गराउने शब्दको लिङ्गलाई नेत्चु/नेप्फु चु अर्थात् उभयलिङ्ग भनिन्छ । यसलाई नेपाली व्याकरणले प्रयोग गरेको पाइँदैन ।

तालिका नं.९

लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
याप्पी	मानिस	वाज्याक	चिङ्ना
हिन्जा?	केटाकेटी	थक्सा	जनावर
अडेक्वा	नानी	तुम्याडहाड	भद्रभलाद्मी
सा?	सन्तान	चानाक्पा	भिखारी
पित्	गाई/गोरु	खासेन्लो:म्वा	न्यायधीश

नपुंसक लिङ्ग (सिङ्गारु चु)

लिङ्ग नै नभएकोलाई सिङ्गारु चु अर्थात् नपुंसक लिङ्ग भन्दछन् वा प्राण नभएका निर्जीव वस्तुलाई कुभाउने नाम पदका वा अन्य पदको लिङ्गलाई नपुंसक लिङ्ग भनिन्छ ।

तालिका नं.१०

लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
सिङ्	काठ	फुड	फूल
सिङ्बुड	रुख	लुड	ढुङ्गा
नाक्चा	कलम	या?	धान
साप्ला	कागज	खोरे	बटुका
हिम	घर	नाक्चा	कलम

नेपाली भाषामा शब्दको अन्त्यमा एनी/इनी लगाएर स्त्रीलिङ्गी बनाए भैं लिम्बू भाषामा 'मा' प्रत्ययको प्रयोग गरिन्छ ।

तालिका नं.११

लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
येम्बिच्छा	लोगने	मेन्छिमा	आइमाई
साम्लोबा	गायक	साम्लोमा	गायिका
सोमिप्पा	देवर	सोमिप्पा	देवरानी
फेम्बा	कामी	फेम्मा	कामिनी
मुर्मी	तामाङ	मुर्मिमा	तामाङ्नी
मुदेम्बा	शेर्पा	मुदेम्मा	शेर्पेनी
पनिबा/पेनिबा	बाहुन	पनिमा/पेनिमा	बाहुनी
याक्थुङ्बा	लिम्बू	याक्थुङ्मा	लिम्बूनी
फेदाङ्बा	कुलपूजक	फेदाङ्मा	कुलपूजिका
यम्बा	ठूलो	यम्मा	ठूली
सिक्साम्बा	शिक्षक	सिक्साम्मा	शिक्षिका
माक्लाबा	कालो व्यक्ति	माक्लामा	काली व्यक्ति

यसरी माथिका शब्दहरूले तुलनाबाट नेपाली भाषामा पुलिङ्गी शब्द (कामी, मगर, तामाङ, शेर्पा)मा 'नी', 'इनी/एनी' जोडेर स्त्रीलिङ्ग बनाइन्छ। लिम्बू भाषामा ती शब्दका प्रत्यय 'बा' परिवर्तन भई 'मा' हुने र ती स्वयम् शब्दमा 'मा' प्रत्यय जोडिई पुलिङ्ग शब्दबाट स्त्रीलिङ्ग बन्दछ।

नेपाली भाषामा भैं पूरै रूप फेरिएर पनि लिम्बू भाषाको ते-ति, पा-मा, छा-मा पुलिङ्ग शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग बनाउन सकिन्छ।

तालिका नं.१२

लिम्बू	नेपाली	लिम्बू	नेपाली
फु?	दाजु	नेद्रे/सोमिप्पा	भाउज्यू
पा	बुबा	मा	आमा
ये:म्बा	श्रीमान्	मे:त्	श्रीमती
थेबा	बाजे	युमा	बजू
कुङ्बा	भिनाजु	ने?	दिदी

सारांश

यस अध्ययनमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको लिङ्गका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा के देखिन्छ भने नेपाली भाषाका वाक्य संरचनामा कर्ता-क्रिया, विशेषण-विशेष्य र भेदक-भेद्यबीच प्रभावित भएको देखिन्छ । लिम्बू भाषाको वाक्य संरचनामा कर्ता, क्रियाबीच लिङ्गको आधारमा अप्रभावित भएको देखिन्छ । विशेषण-विशेष्यबीच प्रभावित भएको देखिन्छ । भेदक-भेद्यबीच भने प्रभावित भएको देखिँदैन ।

तसर्थ यी दुई भाषाका बीच वाक्य संरचनामा केही भिन्नता र केही समानता पाइन्छ ।

३.२. वचन

यस अध्यायमा नेपाली र लिम्बू भाषामा वचन व्यवस्थाको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

कुनै व्यक्ति वा वस्तुको एक वा एकभन्दा बढी सङ्ख्या जनाउने शब्दलाई वचन भनिन्छ । नेपालीमा एउटा सङ्ख्याको मात्र बोध गराउने एक वचन तथा धेरैलाई बुझाउने शब्द बहुवचन गरी दुईप्रकारका वचन छन् । वचन सामान्यतः नामको सङ्ख्यासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो , यसले एक वा अनेक बुझाउँछ । लिम्बू भाषामा वचनलाई पाल्ला भनिन्छ । जुन तीन प्रकारका छन् :- थिक्पाल्ला, निपाल्ला र यःक्पाल्ला ।

नेपालीमा क) एकवचन ख) बहुवचन

३.२.१. कर्ता र क्रियापद

तालिका नं.१३

नेपाली भाषा

	एकवचन		बहुवचन
क)	कुकुर गयो ।	क)	कुकुरहरू गए ।
ख)	साथी आयो ।	ख)	साथीहरू आए ।
ग)	केटो खाना खान्छ ।	ग)	केटाहरू खाना खान्छन् ।
घ)	भाइ रोयो ।	घ)	भाइहरू रोए ।
ङ)	चरो उड्ने छ ।	ङ)	चराहरू उड्ने छन् ।

माथिको तालिका नं.७ मा भएका उदाहरणहरू हेर्दा नेपाली भाषाको वाक्यसङ्गतिमा वचनले प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

यहाँ एकवचनका वाक्यहरू क, ख, ग, घ र ड मा एकवचन कर्ता क्रमशः कुरुर, साथी, केटो, भाइ र चरोका साथमा एकवचन क्रियापद क्रमशः गयो, आयो, खान्छ, रोयो र उड्नेछको प्रयोग भएको छ भने बहुवचन कर्ता कुरुरहरू, साथीहरू, केटाहरू, भाइहरू र चरोहरूका साथमा बहुवचन क्रियापद क्रमशः गए, खाए, खान्छन्, रोए र उड्ने छन् प्रयोग भएको छ । यसलाई हेर्दा नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा कर्ता र क्रियापदलाई वचनले प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

लिम्बू भाषामा वचनलाई पाल्ला भनिन्छ । याक्थुङ् पान्तो पल्लाहा? सुम्सि परिक्पा मेबोःड । लिम्बू भाषामा वचनहरू तीन प्रकारका हुन्छन् । एकवचनलाई थिक्पाल्ला, द्विवचनलाई निपाल्ला तथा बहुवचनलाई यक्पाल्ला भन्दछन् । सामान्यतया लिम्बू भाषामा एकवचनबाट द्विवचन र बहुवचन बनाउँदा सि र हा? प्रत्ययहरू जोड्नुपर्छ ।

लिम्बू भाषा

तालिका नं. १४

	थिक्पाल्ला (एकवचन)		निपाल्ला (दुईवचन)		यक्पाल्ला (बहुवचन)
क)	ख्यावा पे ।	क)	ख्याव्सि? पेसेछि ।	क)	ख्यावाहा? मेवे ।
ख)	तेड्वा त्या ।	ख)	तेड्वासि? त्येसि ।	ख)	तेड्वाहा? मेद्या ।
ग)	चुक्पा चा च ।	ग)	चुक्पासि? चा चासि ।	ग)	चुक्पाहा? चा मेजा ।
घ)	नुसा? हावा ।	घ)	नुसा?सि हावेछि ।	घ)	नुसा?हा? मेहावा ।
ड)	पु पेरा ।	ड)	पुसि? पेरेछि ।	ड)	पुहा? मेवेरा ।

उपर्युक्त उदाहरणहरू हेर्दा लिम्बू भाषामा तीन प्रकारका वचन छन् । जसमा एकवचन वाक्यहरू क्रमशः क, ख, ग, घ र ड मा एक वचन कर्ता ख्यावा, तेड्वा, चुक्पा, नुसा? र पु का साथमा एकवचन क्रियापद पे, त्या, चा, हावा र पेरा क्रियापदको प्रयोग भएको छ भने दुईवचन वाक्यहरू क, ख, ग, घ र ड मा दुईवचनका कर्ता ख्याव्सि, तेड्वासि, चुक्पासि, नुसा?सि र पुसि का साथमा दुईवचन क्रियापद क्रमशः पेसेछि, त्येसि, चासि, हावेछि र पेरेछि प्रयोग भएको छ । त्यस्तै बहुवचन वाक्यहरू क्रमशः क, ख, ग, घ र ड मा बहुवचनका कर्ता ख्यावाहा?, तेड्वाहा?, चुक्पाहा?, नुसा?हा? र पुहा? को साथमा बहुवचन क्रियापद क्रमशः मेवे, मेद्या, मेजा, मेहावा र मेवेरा प्रयोग भएको छ । यस्तो वाक्य संरचनालाई हेर्दा लिम्बू भाषाको वाक्य गठनमा कर्ता र क्रियापदलाई वचनले प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

नेपाली भाषाका एक वचनबाट बहुवचन बनाउँदा कर्तामा 'हरू' प्रत्यय लाग्छ र क्रियापदको धातुपछिको मा, एमा, छ, छन्मा परिवर्तन हुन्छ भने लिम्बू भाषामा एकवचनको कर्ता पछाडि 'सि' लागेर दुईवचन र 'हा?' लागेर बहुवचन बन्छ र क्रियापदमा अेछि(सि), प्रत्यय लागेर क्रमशः दुईवचन र धातुको अघि 'मे' उपसर्ग र पघि 'आ' र 'अे' प्रत्यय लागेर बहुवचनमा परिवर्तन हुन्छ ।

३.२.२. विशेषण र विशेष्य

नाम वा सर्वनामको गुण, दोष र अवस्था बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ भने जसको विशेषता खुलाउने उक्त नाम वा सर्वनामलाई विशेष्य भनिन्छ ।

विशेष्य जुन वचन लिङ्गमा छ विशेषण पनि सोही लिङ्ग, वचनमा हुनु विशेषण र विशेष्यका बीचको वचनसङ्गति हो ।

विशेषण विशेष्यले नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वाक्यसङ्गति के कस्तो किसिमले प्रभावित हुन्छ , सो कुरा तल उल्लेख गरिन्छ ।

तालिका नं. १५

नेपाली भाषा

	एकवचन		बहुवचन
क)	कालो मान्छे जान्छ ।	क)	काला मान्छेहरू जान्छन् ।
ख)	मोटो मान्छे छ ।	ख)	मोटा मान्छेहरू छन् ।
ग)	बूढो मान्छे जाँदैन ।	ग)	बूढा मान्छेहरू जाँदैनन् ।
घ)	मान्छे राम्रो छ ।	घ)	मान्छेहरू राम्रा छन् ।

उपर्युक्त नेपाली भाषाका उदाहरणहरूमा आएका कालो, मोटो, बूढो र राम्रो विशेषण शब्द र विशेष्यको वचनमा सङ्गति देखिन्छ । एकवचनका वाक्यहरू क, ख, ग र घ मा विशेषण कालो, मोटो, बूढो र राम्रोसँग विशेष्य क्रमशः मान्छे, प्रयोग भएको छ । बहुवचन वाक्यहरू क, ख, ग र घ मा विशेषण काला, मोटा, बूढा र राम्रोसँग विशेष्य क्रमशः मान्छेहरू भएर वचनसङ्गति देखिन्छ । यसरी विशेषण शब्द कालो, बहुवचनमा काला, मोटो बहुवचनमा मोटा, बूढो बहुवचनमा बूढा र राम्रो बहुवचनमा राम्रा 'ओ' कार 'आ' कारमा परिवर्तन भई सङ्गति देखिन्छ ।

क्रियापदतर्फ वाक्यको जान्छ बहुवचनमा जान्छन्, खान्छ बहुवचनमा खान्छन्, जाँदैन बहुवचनमा जाँदैनन् र छ बहुवचनमा छन् भएको छ । त्यसकारण नेपाली भाषामा विशेषण र विशेष्यको वचनमा सङ्गति देखिन्छ ।

तालिका नं. १६

लिम्बू भाषा

	थिक्पाल्ला (एकवचन)		निपाल्ला (दुईवचन)		यक्पाल्ला (बहुवचन)
क)	माक्ला मना पेक् ।	क)	माक्ला मनासि पिच्छि	क)	माक्ला मनाहा? मेवेक् ।
ख)	केमेबा मना वा ।	ख)	केमेबा मनासि वासि ।	ख)	केमेबा मनाहा? मेवा ।
ग)	काप्पो मना मेवेक्नेन् ।	ग)	काप्पोमनासि मेबिच्छिन्	ग)	काप्पोमनाहा? मेम्बेक्नेन्
घ)	नुबा मना वा ।	घ)	नुबा मनासि वासि ।	घ)	नुबा मनाहा? मेवा ।

उपर्युक्त एकवचन, दुईवचन र बहुवचनका उदाहरणहरूमा आएका 'माक्ला', 'केमेबा', 'काप्पो', 'नुबा' एकवचनका विशेषण शब्दसँग विशेष्य क्रमशः 'मना' को प्रयोग भएको छ । दुईवचनका वाक्यहरूमा क्रमशः विशेषण 'माक्ला', 'केमेबा', 'काप्पो' र 'नुबा'सँग विशेष्य क्रमशः 'मनासि' प्रयोग भएको छ । बहुवचनमा वाक्यहरूमा विशेषण क्रमशः 'माक्ला', 'केमेबा', 'काप्पो' र 'नुबा'का साथमा विशेष्य 'मनाहा?' प्रयोग भई लिम्बू भाषाको वाक्यको विशेष्यमा वचन सङ्गति भएपनि विशेषण भने एक, दुई र बहुवचन गरी तीनै वचनका वाक्यमा प्रयोग भएका विशेषणबीच एउटै रूप प्रयोग भएकाले विशेषण विशेष्यबीच वचनगत देखिएको छैन ।

क्रियापदतर्फ एकवचनका वाक्यमा प्रयुक्त भएका 'पेक्', 'वा', 'मेवेक्नेन्' र 'वा' दुईवचनमा गएर 'पिच्छि', 'वासि', 'मेबिच्छिन्' र 'वासि' भएको छ । त्यस्तै बहुवचन तृतीय पुरुषमा क्रियापद 'मेवेक्', 'मेवा', 'मेम्बेक्नेन्' र 'मेवा' आएका छन् । त्यसकारण लिम्बू भाषाका क्रियापदका वचनमा सङ्गति भएपनि विशेषण र विशेष्यमा वचनमा सङ्गति देखिएको छैन ।

३.२.३. भेदक र भेद्य

वाक्य गठनमा भेदक र भेद्यको भूमिका विशेषण र विशेष्यको जस्तै रहने गर्दछ ।

तालिका नं.१७

नेपाली भाषा

	एकवचन		बहुवचन
क)	मेरो साथी आउँछ ।	क)	मेरा साथीहरू आउँछन् ।
ख)	तपाईंको भाइ आयो ।	ख)	तपाईंका भाइहरू आए ।
ग)	तेरो भाइ खान्छ ।	ग)	तेरा भाइहरू खान्छन् ।
घ)	उसकी छोरी जान्छे ।	घ)	उसका छोरीहरू जान्छन् ।

माथि उल्लिखित नेपाली भाषाका एकवचन वाक्य क, ख, ग र घमा एकवचन भेदक मेरो, तपाईंको, तेरो र उसको का साथमा एकवचन भेद्य साथी, भाइ र छोरी प्रयोग भएको छ । बहुवचन वाक्य क, ख, ग र घ मा बहुवचन भेदक मेरा, तपाईंका, तेरा र उसका (आकारान्त) का साथमा भेद्य साथीहरू, भाइहरू र छोरीहरू प्रयोग भएको छ । अतः नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा भेदक र भेद्यलाई वचनले प्रभावित पारेको देखिन्छ ।

तालिका नं.१८

लिम्बू भाषा

	थिक्पाल्ला (एकवचन)		निपाल्ला (दुईवचन)		यक्पाल्ला (बहुवचन)
क)	आङ्गा? आन्देड्बान् ता	क)	आङ्गा? आन्देड्बाहा?	क)	आङ्गा? आन्देड्बाहा?
ख)	खेने? केन्सा ता ।	ख)	तासि ।	ख)	मेदा ।
ग)	खेने? केन्सारे च ।	ग)	खेने? केन्सासि तासि	ग)	खेने? केन्सासि मेदा ।
घ)	खुने? कुसा पेक्	घ)	खेने? केन्सासिरे चासु	घ)	खेने? केन्सासिरे मेज
			खुने? कुसाहा? पिच्छ	घ)	खुने? कुसाहा? मेवेक् ।

उल्लिखित लिम्बू भाषाका एकवचन वाक्य क, ख, ग र घमा एकवचन भेदक आङ्गा?, खेने? र खुने?का साथमा एकवचन भेद्य क्रमशः आन्देड्बान्, केन्सा, केन्सारे र कुसा प्रयोग भएको देखिन्छ । दुईवचनका वाक्य क, ख, ग र घ मा भेदक आङ्गा?, खेने? र खुने?, खुने?का साथमा दुईवचन भेद्य आन्देड्बाहा?, केन्सासि, केन्सासिरे र कुसाहा? प्रयोग भएको छ । त्यस्तै बहुवचन वाक्य क, ख, ग र घ मा भेदक आङ्गा?, खेने? र खुने?का साथमा बहुवचन भेद्य क्रमशः आन्देड्बाहा?, केन्सासि, केन्सासिरे र कुसाहा? प्रयोग भएको देखिन्छ ।

अतः नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका वचनका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाका वाक्य गठनमा भेदक र भेद्यलाई वचनले प्रभाव पारेको पाइन्छ तर लिम्बू भाषाका वाक्य गठनमा भेदक पदलाई वचनले प्रभाव पारेको पाइँदैन भने भेद्य पद वचनबाट प्रभावित देखिन्छ ।

यी तीन प्रकारका वचनलाई लिम्बू र नेपालीकरण गरी यसरी देखाउन सकिन्छ ।

तालिका नं.१९

लिम्बू भाषा

थिक्पाल्ला (एकवचन)	निपाल्ला (दुईवचन)	यक्पाल्ला (बहुवचन)
मना	मना?सि	मनाहा?
हिन्जा?	हिन्जा?सि	हिन्जाहा?
अदड	अदड?सि	अदडहा?
अन्	अन्सि	अनहा?
याप्मि	याप्मिसि	याप्मिहा?
साप्पन	साप्पनसि	साप्पनहा?
खुने?	खुनेसि	खुन्छि?
खेने	खेन्छि?	खेनि?
आड्गा?	आन्छि?	आनि?

तालिका नं.२०

नेपाली भाषा

एकवचन	दुईवचन	बहुवचन
बच्चा	दुई बच्चा	बच्चाहरू
गधा	दुई गधा	गधाहरू
घोडा	दुई घोडा	घोडाहरू
मान्छे	दुई मान्छे	मान्छेहरू
ऊ	उनी दुईजना	उनीहरू
तँ	तिमी दुई	तिमीहरू
म	हामी दुई	हामीहरू

यी माथिका दुई तालिकाको अध्ययन गरेर हेर्दा नेपाली भाषामा दुई प्रकारका मात्र एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था छ, भने लिम्बू भाषामा लिम्बू भाषाको एक मात्र पुरानो व्याकरण 'किरात व्याकरण' इमानसिंह चेम्जोङद्वारा लिखितमा वचन वा पाल्ला तीन प्रकारका छन्। जसमा तालिका १३ मा प्रयुक्त नामिक शब्द हिन्जा?, हिन्जासी र हिन्जा?हा? जस्तै अदड, अन, याप्मि, साप्पन शब्दका दुईवचन वा निपाल्लामा सि? र बहुवचन वा यक्पाल्लामा हा? जस्ता प्रत्यय जोडिएर अदडसि, अन्सि, याप्मिसि, साप्पन्सि शब्द दुई वचनको प्रयोग भएको छ। त्यस्तै बहुवचनमा क्रमशः हिन्जाहा?, अदडहा?, अनहा?, याप्मिहा? र साप्पन्हा?को प्रयोग भएको छ। तसर्थ, लिम्बू भाषामा तीन प्रकारका वचनको व्यवस्था भएको पाइन्छ।

यसैगरी तालिका नं १४ अध्ययनले पनि नेपाली भाषामा दुई प्रकारका वचन व्यवस्था हुने र नाम शब्दमा 'हरू' लागेर वचन बनेको देखाइएको छ, र लिम्बू भाषाको दुई वचनलाई नेपाली भाषामा वचन व्यवस्था नगरिए पनि नेपाली भाषामा उल्था गर्दा दुई वा दुईजना र शब्दमा 'हरू' थपिने कुरा पाइन्छ।

यसर्थ, लिम्बू भाषा र नेपाली भाषामा वचन व्यवस्था फरक रहेको र वचनका परिवर्तित रूप प्रक्रिया पनि फरक रहेको यस तुलनात्मक अध्ययनबाट देखिन्छ।

३.२.४. सर्वनामका आधारमा वचन व्यवस्था

नेपाली सर्वनाम शब्द

प्रथम पुरुष- म, हामी

द्वितीय पुरुष- तँ, तिमी, तपाईं

तृतीय पुरुष- ऊ, उनीहरू, त्यो, तिनीहरू

लिम्बू भाषाका सर्वनाम शब्द

तालिका नं. २१

एकवचन	बहुवचन			एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
म	हामी	उत्तम	समावेशी	आङ्गा?	आन्छि?	आनि?
		पुरुष	असमावेशी		आन्छिगे?	आनिगे?
तँ, तिमी, तपाइँ	तिमीहरू, तपाइँहरू	मध्यमपुरुष		खेने?	खेन्छि?	खेनि?
ऊ यो त्यो	उनीहरू यिनीहरू तिनीहरू	अन्य पुरुष	प्राणी वाचक	खुने/हुने	खुन्छि?/हुन्छि?	खुनि?/हुनि?
			अप्राणी वाचक	खेन्/हेन्		खेन्-हा?/हेन्- हा?

उक्त, तालिका नं.१५ अध्ययन गर्दा नेपाली भाषामा सर्वनामका एकवचन र बहुवचन दुई रूप मात्र देखिन्छ भने लिम्बू भाषामा सर्वनाम शब्द वचनका आधारमा तीन रूप एकवचन, दुईवचन र बहुवचन देखिन्छ ।

तालिका नं.२२

म-	हामी	आङ्गा?	आन्छि?	आनि?
तँ-	तिमी	खेने?	खेन्छि?	खेनि?
तपाइँ-	तपाइँहरू			
ऊ-	उनीहरू	खुने/हुने	खुन्छि?,हुन्छि?	खुनि?
यो-	यिनीहरू	कन्	कन्छि	कन्हा?
त्यो	तिनीहरू	खेन्		खेन्हा?

सारांश

नेपाली भाषामा दुई प्रकारका वचन छन्, तर लिम्बू भाषामा वचनहरू तीन प्रकारका हुन्छन् । वचनलाई लिम्बू भाषामा पाल्ला भनिन्छ । याक्थुङ पाःन्नो पाल्लाहा सुम्सि परिक्पा मेवा? । एकवचनलाई थिक्पाल्ला, दुईवचनलाई निपाल्ला र बहुवचनलाई यक्पाल्ला भन्दछन् ।

यसरी लिम्बू भाषामा नेपाली भाषामा भन्दा वचन व्यवस्था बढी रहेको पाइन्छ । अझ सर्वनाममा भन् धेरै व्यवस्था भएको पुष्टि माथिको तालिकाले देखाउँछ ।

३.३. पुरुषका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

यस अध्ययनमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका पुरुषबीचमा तुलनात्मक अध्ययन गरी यी दुई भाषाकाबीच पाइने समानता र भिन्नता देखाउनुका साथै लिम्बू भाषामा पुरुषका कति प्रकार छन् तथा लिम्बू भाषाका वाक्य गठन पुरुषबाट प्रभावित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने बारे अध्ययन गरिन्छ ।

“कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०६२ : ८८) ।”

“पुरुष सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो (वन्धु, २०५३ : ५२) ।”

कथनका सन्दर्भमा वक्ता (आफै बोल्ने व्यक्ति) प्रथम पुरुष, श्रोता (सुन्ने दोस्रो व्यक्ति) द्वितीय पुरुष र वक्ता र श्रोताबाहेक अन्य व्यक्तिलाई तृतीय पुरुष भनिन्छ । नेपाली भाषामा तथा लिम्बू भाषामा पुरुषलाई तीन प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । पुरुष विशेषतः नेपाली र लिम्बू भाषामा सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छन् ।

क) प्रथम पुरुष

ख) द्वितीय पुरुष

ग) तृतीय पुरुष

नेपाली र लिम्बू भाषाको पुरुषका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा यी दुवै भाषाका सर्वनाम र क्रियाको तालिका देखाउन सकिन्छ ।

तालिका नं. २३

	प्रथम पुरुष		तुम्मना
	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क	म भात खान्छु ।	क	आङ्गा तःक चाड ।
ख	हामी भात खान्छौं । (तँ र म)	ख	आन्छि तःक आजासि ।
ग	हामी भात खान्छौं । (ऊ र म)	ग	आन्छिगे तःक चासिगे ।

तालिका नं. २४

	नेपाली भाषा / द्वितीय पुरुष		लिम्बू भाषा / लुम्मना
क	तँ भात खान्छस् ।	क	खेने तःक केजवि ।
ख	तिमी भात खान्छौं/खान्छ्यौ ।	ख	खेने तःक केजवि ।
ग	तपाईं भात खानुहन्छ ।	ग	खेने तःक केजवि ।
घ	तिमीहरु भात खान्छौं/खान्छ्यौ । (दुईजना)	घ	खेन्छि तःक केजासुवि ।
ङ	तिमीहरु भात खान्छौं/खान्छ्यौ । (धेरैजना)	ङ	खेनि तःक केजाम्बि ।
च	हजुरहरु भात खानुहन्छ ।	च	आदाङ्वासि तःक केजाम्बि ।

तालिका नं. २५

	तृतीय पुरुष		वे?मना
	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क	त्यो भात खान्छ/खान्छे ।	क	हेन् तःक च ।
ख	ऊ भात खान्छ/खान्छे ।	ख	हेन् तःक च ।
ग	उनी भात खान्छिन् ।	ग	हुने तःक च ।
घ	तिनी भात खान्छिन् ।	घ	हुने तःक च ।

मथिको तालिकामा देखाए अनुसार नेपाली भाषाका प्रथम पुरुषका वाक्य क र ख मा प्रथम पुरुष कर्ता, (सर्वनाम) 'म' र 'हामी' का साथमा प्रथम पुरुषका क्रियापद 'खान्छु' र 'खान्छौं' आएका छन् । त्यस्तै द्वितीय पुरुषका वाक्य क, ख, ग, घ, ङ मा क्रमशः कर्ता सर्वनाम 'तँ, तिमी, तपाईं, तिमीहरु, तिमीहरु, हजुरहरु' का साथमा द्वितीय पुरुषका क्रियापद 'खान्छस्', 'खान्छौं/खान्छ्यौ', 'खानुहन्छ', 'खान्छौं/खान्छ्यौ', 'खान्छौं/खान्छ्यौ', 'खानुहन्छ

'प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै तृतीय पुरुष कर्ता (सर्वनाम) त्यो, ऊ, उनी, तिनी का साथमा तृतीय पुरुषका क्रियापद क्रमशः खान्छ/खान्छे , खान्छ/खान्छे , खान्छिन्, खान्छिन् प्रयोग गरिएको छ । अतः नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा कर्ता र क्रियापदलाई पुरुषले प्रभावित पारेको देखिन्छ, भने लिम्बू भाषाको प्रथम पुरुषका वाक्य क र ख मा प्रथम पुरुष कर्ता 'आङ्गा', 'आन्छि' र 'आन्छिगे' का साथमा प्रथम पुरुषका क्रियापद 'चाङ', 'आजासि' र 'चासिगे' को प्रयोग भएको छ । त्यसै गरी द्वितीय पुरुषको वाक्य क्रमशः क, ख, ग, घ, ङ र च मा द्वितीय पुरुषका कर्ता खेने, खेने, खेने, खेन्छ, खेनि, आदाङ्वासीका साथमा क्रियापद 'केजबि, केजबि केजबि', 'केजासुबि', 'केजाम्बि', 'केजाम्बि' प्रयोग भएको छ । त्यस्तै तृतीय पुरुषका कर्ता 'हेन्, हेन्, हुने, हुने' का साथमा क्रियापद क्रमशः 'च, च, च, च' प्रयोग भएको छ । यसर्थ लिम्बू भाषाको वाक्य गठनको प्रथम पुरुषमा पूरै प्रभाव पारेको छ भने द्वितीय पुरुष कर्ता 'खेने', 'खेन्छ' र 'खेनि' अनुसारको केही क्रियापदमा मात्रै पुरुषले प्रभाव पारेको देखिन्छ । एवम् प्रकारले लिम्बू भाषाको तृतीय पुरुषमा 'हेन्' र 'हुने' अलग कर्ताका आधारमा पनि क्रियापदको एउटै रूप देखिने भएकोले यो तृतीय पुरुषमा कर्ताले क्रियापदमा प्रभाव नपारेको देखिन्छ , तर द्वितीय पुरुषमा भने 'त', 'तिमी' र 'तपाईं' कर्ताको एउटै क्रियापदको रूप र तिमीहरु, तिमीहरु कर्ता क्रमशः दुईजना र धेरैजना बुझाउने लिम्बू भाषामा क्रियापद 'केजासुबि', 'केजाम्बि' र 'हजुरहरु' को ठाउँमा पनि क्रियापद 'केजाम्बि' कै प्रयोग भई कर्ताले क्रियापदमा द्वितीय पुरुषको आधारमा केही प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

अध्याय-चार

काल, पक्ष र भावका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

४.१. काल

यस अध्यायमा कालको परिचय, नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वाक्य गठन देखाएर समानता र भिन्नता देखाउनुका साथै यी दुई भाषाबीच तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ ।

“क्रियापदमा समयको सङ्केत गर्ने व्याकरणात्मक कोटिलाई काल भनिन्छ (अधिकारी, २०६२ : ११७) ।”

“क्रियाको कार्यव्यापारसँग सम्बन्धित समयलाई काल भनिन्छ । यो क्रियाको रूपायनमा व्यक्त हुन्छ (राई : २०५३ : ५२) ।”

कालले क्रियाद्वारा व्यक्त हुने कार्य व्यापारको अवस्था वा घटना घटित भएको वा घटित हुने समय विशेषलाई जनाउने गर्दछ । यस्तो काल नेपाली भाषामा तीन प्रकारका छन् ।

क) वर्तमान काल

ख) भूत काल

ग) भविष्यत् काल

वर्तमान र भविष्यत् काललाई अभूत र भूत काललाई भूत गरी काललाई जम्मा दुई प्रकारमा छुट्याइएको पनि पाइन्छ । क्रियाद्वारा काम भइसकेको जनाउन भूतकालको प्रयोग हुन्छ र सो भन्दा बाहेकको स्थितिमा अभूतकालको प्रयोग हुन्छ । यसरी बितेको समय जनाउने भूतकाल हो र नबितेको समय जनाउने अभूतकाल हो । यी अन्तर्गतका चालू रहेको समय वर्तमान तथा पछि हुने समय भविष्यत् काल हो ।

लिम्बू भाषामा पनि कालका आधारमा क्रियापद तीन प्रकारको हुन्छ

क) अक्खेल्ले येम् अर्थात् वर्तमान काल

ख) उन्छोन येम् (पेयेम्) अर्थात् भूत काल

ग) ताःन्दि येम (तायेम्) अर्थात् भविष्यत् काल

४.१.(क) वर्तमान काल

अभूत काल अन्तर्गतको चलिरहेको समय नै वर्तमान काल हो । वर्तमान कालको क्रियापदले अहिलेको समयमा कार्य व्यापार भइरहेको भन्ने बताउँछ ।

यहाँ नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको वर्तमान काल वा अक्खेल्ले येमका वाक्य गठन अनुसार तुलनाको क्रममा यी दुवै भाषाका क्रियात्मक रूपावलीबीच यसरी तुलना गरिन्छ ।

तालिका नं. २६

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	म घर जान्छु ।	क)	आङ्गा? हिम्मो पेका? ।
ख)	तँ घर जान्छस् ।	ख)	खेने? हिम्मो केवेक् ।
ग)	तिमी घर जान्छौं ।	ग)	खेने? हिम्मो केवेक् ।
घ)	ऊ घर जान्छ ।	घ)	खुने? हिम्मो पेक्? ।
ङ)	तपाइँ घर जानुहुन्छ ।	ङ)	खेने? हिम्मो केवेक् ।

नेपाली भाषाको वाक्य गठनको क्रियापद जान्छु, जान्छस्, जान्छौं, जान्छ र जानुहुन्छ को प्रयोग भई वर्तमान कालको बोध गराएको पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा पेका, केवेक्, केवेक्, पेक, केवेक् क्रमशः आङ्गा?, खेने?, खेने?, खुने र खेने? कर्तासंगको प्रयोगमा यो क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । यिनै क्रियाले नै अक्खेन् येम् अर्थात् वर्तमान कालको बोध गराउँछ ।

यसरी प्रस्तुत अध्ययनले के देखाउँछ भने लिम्बू भाषामा 'पेक्मा' क्रियाका मूल रूपबाट कर्ता अनुसार पेका?, केवेक्, पेक?, केवेक् क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा वर्तमान कालको सङ्केतमा धातु पछिको प्रत्यय रूप छु, छस्, छौं, छ र हुनुहुन्छ भने लिम्बू भाषामा 'पेक्' धातुमा अगाडि के प्रत्यय लागी सो क्रियापदले वर्तमान कालको बोध गराएको पाइन्छ । यिनै काल सङ्केतका आधारमा कर्ता, कर्मअनुसार क्रियाका रूप लाग्दछन् ।

४.१.(ख) भूतकाल

भूतकालले बितिसकेको समयलाई जनाउँछ । लिम्बू भाषाको किरात व्याकरणमा इमानसिंह चेम्जोङले पनि भइसकेको काम बुझाउने क्रियालाई उन्छोन् येम (पेयेम्) अर्थात् भूतका भन्दछन् भनिएको पाइन्छ ।

नेपाली र लिम्बू भाषाका भूतकालका क्रिया र रूपावलीलाई तल तुलनात्मक रूपले प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २७

	नेपाली भाषा		लिम्बूभाषा
क)	मैले भात खाएँ ।	क)	आङ्गा? तक् चाड (च्याड) ।
ख)	तैले भात खाइस् ।	ख)	खेने? तक् केज ।
ग)	उसले भात खायो ।	ग)	खुने? तक् च ।
घ)	तिमीले भात खायौ ।	घ)	खेने? तक् केज ।
ङ)	तपाइँले भात खानुभयो ।	ङ)	खेने? तक् केज ।

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययन गर्दा नेपाली भाषामा खाएँ, खाइस्, खायो, खायौ र खानुभयो क्रियापद क्रमशः मैले, तैले, उसले, तिमीले र तपाइँले कर्ता अनुसार प्रयोग भएको र लिम्बू भाषामा कर्ता क्रमशः आङ्गा?, खेने?, खुने?, खेने? र खेने?का साथमा चाड, केज, च, केज र केज क्रियापदको प्रयोग भई भूतकालको बोध गराएको पाइन्छ ।

यसर्थ नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको भूतकालका क्रियाको अध्ययन गर्दा नेपाली भाषामा मैले कर्तासँग खाएँ, तैलेसँग खाइस्, उसलेसँग खायो, तिमीलेसँग खायौ र तपाइँलेसँग खानुभयो क्रियापदको प्रयोग भई खा: धातुवाट यी विभिन्न प्रत्यय एँ, इस्, यो, यौ, नुभयो जोडिएर भूतकालीन क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

लिम्बू भाषामा आङ्गा? कर्तासँग 'चामा' क्रियापदबाट चाड,, खेने? कर्तासँग केज, खुने? कर्तासँग च, खेने? कर्तासँग च र खेने? कर्तासँग च प्रयोग भई यी क्रियापद चामा मूल क्रियाबाट ड, प्रत्यय लागी बनेका तथा क्रियापदको के प्रकृति लागेर र 'चामा' को 'मा' आकार लोप भएर 'च' मात्र प्रयोग भई यी क्रियापदले भूतकालको बोध गराउँछन् ।

४.१.(ग) भविष्यत् काल

भविष्यत् काल पनि अभूतकाल अन्तर्गत पर्दछ । भविष्यत् काल भनेको पछि आउने समय हो । यस कालको क्रियापदले कार्य व्यापार पछिल्लो समयमा हुनेछ भन्ने बुझाउँछ । नेपाली भाषाको व्याकरणमा भविष्यत् कालका क्रियात्मक रूपावली अरु काल भन्दा फरक हुन्छ भने लिम्बू भाषाको व्याकरणमा भविष्यत् कालको छुट्टै क्रियात्मक रूपावली हुँदैन ।

इमानसिं (चेम्जोङ, २०६० : २७) को अनुसार “पछि हुने काम बुझाउने क्रियालाई ताःन्दि येम (तायेम्) अर्थात् भविष्यत् काल भन्दछन् ।” किराती लिम्बू भाषामा भविष्यत् कालको कुरा वर्तमान काल कै क्रियाले बुझाउने भएकाले अर्को भविष्यत् कालको रूपहरू हुँदैनन् ।

लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका भविष्यत् कालका वाक्यका क्रियापदलाई यसरी देखाइन्छ ।

तालिका नं. २८

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क	म घर जानेछु ।	क	आङ्गा हिम्मो पेःक्का ।
ख	तँ घर जानेछस् ।	ख	खेने हिम्मो केवेक ।
ग	तिमी घर जानेछौ ।	ग	खेने हिम्मो केवेक ।
घ	तपाईं घरमा जानुहुनेछ ।	घ	खेने हिम्मो केवेक ।
ङ	ऊ घर जानेछ ।	ङ	खुने हिम्मो पेक् ।
च	उहाँ घर जानुहुनेछ ।	च	खुने हिम्मो पेक् ।

मथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाको वाक्य गठनमा क्रियापद नेछु, नेछस्, नेछौ, नुहुनेछ, नेछन्, हुः धातुमा प्रत्यय प्रयोग भई भविष्यत् कालीन समयको सङ्केत गरेको देखिन्छ । लिम्बू भाषाको वाक्य गठनमा भने क्रियापदमा प्रथम पुरुष एक वचनमा ‘पेक्का’, द्वितीय पुरुष एकवचनमा ‘केवेक’ र तृतीय पुरुष एकवचनमा ‘पेक्’ क्रियापदको प्रयोग भई ‘अक्खेल येम’ अर्थात् वर्तमान कालको क्रियापद कै प्रयोग भएको पाइन्छ । तसर्थ लिम्बू भाषाको व्याकरणमा ‘ताःन्दि येम’ अर्थात् भविष्यत् कालको क्रियापद छैन ।

तर कुनै-कुनै अवस्थामा लिम्बू भाषाका वाक्यमा तीनै कालका प्रयोगमा एउटै क्रियापदको प्रयोग भई तीनै कालको बोध गराएको पाइन्छ ।

यहाँ तलको तालिकामा तीन प्रकार कै कालको प्रयोगमा केही क्रियापदको रूप एउटै अवस्था भएको देखाइन्छ ।

तालिका नं. २९

नेपाली भाषा

	वर्तमान काल	भूत काल	भविष्यत् काल
क	म भन्छु ।	मैले भने ।	म भन्ने छु ।
ख	म लेख्छु ।	मैले लेखें ।	म लेख्ने छु ।
ग	म खाना खान्छु ।	मैले खाना खाएँ ।	म खाना खाने छु ।
घ	बच्चा रुन्छ ।	बच्च रोयो ।	बच्चा रुने छ ।
ङ	मान्छे कुद्छ ।	मान्छे कुदयो ।	मान्छे कुदने छ ।
च	म जान्छु ।	म गएँ ।	म जाने छु ।
छ	म हाँस्छु ।	म हासैं ।	म हाँस्ने छु ।

तालिका नं. ३०

लिम्बू भाषा

	अक्खेःल् येम ।	पेःयेम(उन्छोःन् येम) ।	तायेम(ताःन्दि येम) ।
क	आङ्गा मेत्तुड ।	आङ्गा मेत्तुड ।	आङ्गा मेत्तुड ।
ख	आङ्गा साप्तुड ।	आङ्गा साप्तुड ।	आङ्गा साप्तुड ।
ग	आङ्गा चा चाड ।	आङ्गा चा चाड् (च्याड) ।	आङ्गा चा चाड् ।
घ	ओडेक्वा हाब ।	ओडेक्वा हाबे ।	ओडेक्वा हाब ।
ङ	मना लोक् ।	मना लोःक्ते ।	मना लोक् ।
च	आङ्गा पेःक्का ।	आङ्गा पेगाड ।	आङ्गा पेःक्का ।
छ	आङ्गा एःत्ता ।	आङ्गा एराड् ।	आङ्गा एःत्ता ।

यसरी यो तालिकाबाट वर्तमान र भविष्यत् कालको क्रियापदको रूप एउटै देखिएको छ । फेरि चुक्पाम्मे अर्थात् सकर्मक क्रियामा यो भाषा अनुसार वर्तमान, भूत तथा भविष्यत् कालमा क्रियाको रूप एउटै हुन्छ । भूतकालको बहुवचनमा केही हेरफेर हुन्छ । (चेम्जोड, १९७० : २७), सामान्यतया वर्तमानकालका क्रियापदमा लिम्बू मुक्फ्रेड (?) चिन्हको प्रयोग गरिन्छ भने भूतकालका क्रियापदमा यस्तो चिन्हको प्रयोग गरेको पाइदैन ।

४.२. पक्षका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

यस अध्यायमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका कालका सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्षका विभिन्न क्रियापदका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ । “पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०६२ : १२१) ।” त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था वा चरणहरु व्यक्त हुन्छन् ।

“व्याकरणात्मक कोटि पक्षले क्रियाका कालको अवधि र अवस्थालाई बुझाउँछ (शर्मा, २०५४ : १७६) ।”

४.२.(क) सामान्य पक्ष

सामान्य पक्षले काल विशेषमा क्रियाको सामान्य कार्य व्यापारको बोध गराउँछ ।

तालिका नं. ३१

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	म खाना खान्छु ।	क)	आङ्गा? तक् चाड? ।
ख)	मैले भात खाँँ ।	ख)	आङ्गा? तक् चाड (च्याड) ।
ग)	म जान्छु ।	ग)	आङ्गा? पेका? ।
घ)	म गएँ ।	घ)	आङ्गा? पेगाड ।
ङ)	म जानेछु ।	ङ)	आङ्गा? पे:का ।

नेपाली भाषामा सामान्य पक्षमा क्रियाको (पहिलो रूप) सामान्य रूप धातुमा छ, एँ, छु, एँ,नेछु जस्ता प्रत्ययको प्रयोग भई सामान्य पक्षको बोध गराएको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा मूल क्रियाको रूप ‘चामा’ बाट ‘चाड?’, ‘च्याड’ त्यस्तै ‘पेक्’ बाट ‘पेका?’, ‘पेगाड’ र ‘पे:का’ कर्ता अनुसारको क्रियापदको प्रयोग भई सामान्य पक्षको बोध गराएको पाइन्छ ।

४.२.(ख) अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्य व्यापार सुरु भएर समाप्त नभएको अथवा चालू रहेको अवस्था भन्ने बुझाउँछ ।

तालिका नं.३२

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	म भात खाँदैछु ।	क)	आङ्गा? तक् चाङ्ल पत्ता ।
ख)	मैले भात खाँदै थिएँ ।	ख)	आङ्गा? तक् चाङ्ल वयाड ।
ग)	म भात खाँदै हुनेछु	ग)	आङ्गा? तक् चाङ्ल पत्ता ।
घ)	म जाँदैछु ।	घ)	आङ्गा? पेकार पत्ता ।

नेपाली भाषामा धातुमा 'तै/दै' रुपबाट अपूर्ण पक्षको बोध गराइन्छ भने लिम्बू भाषामा 'चाङ्ल पत्ता', 'चाङ्ल वयाड', 'चाङ्ल पत्ता' र 'पेकार पत्ता' रुपबाट अपूर्ण पक्षको बोध भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा 'दै' रुपको प्रयोग गरिए भैं लिम्बू भाषामा 'चाङ्ल' रुपको प्रयोगले तीन प्रकारको कालको अपूर्ण पक्षको प्रयोग गरिन्छ ।

४.२.(ग) पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्य व्यापार पूरा भइसकेको अवस्था भन्ने बुझाउँछ ।

तालिका नं.३३

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	मैले भात खाएको छु ।	क)	आङ्गा? तक् चाङ्आड वाआ ।
ख)	मैले भात खाएको थिएँ ।	ख)	आङ्गा? तक् चाङ्आड वयाड ।
ग)	हामीले भात खाएका छौँ ।	ग)	अनिगे? तक् चाम्बेआड वयिगे? ।
घ)	उसले भात खाएको छ ।	घ)	खुने? तक् च आड वा ।

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययन गर्दा नेपाली भाषामा धातुमा एको/एका/एकी प्रत्ययको प्रयोग भई तीन वटै कालमा पूर्ण पक्षको बोध गराउँछ भने लिम्बू भाषामा तीनवटै कालका पूर्ण पक्षको क्रियापद बन्नका लागि 'आङ्' प्रत्यय प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी नेपाली भाषामा एको/एकी/एका प्रत्ययको क्रियाको रुपबाट पूर्ण पक्षको सङ्केत गरिएको पाइन्छ र उक्त प्रत्ययको रुपले तीनवटै कालमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा एउटै

‘आड’ रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपालीमा वचन, लिङ्गअनुसार फरक सङ्केत पूर्णबोधक रूपको प्रयोग पाइन्छ तर लिम्बू भाषामा यस्तो पाइँदैन । पुलिङ्ग एकवचनमा ‘एको’, स्त्रीलिङ्ग एकवचनमा ‘एकी’ र बहुवचन दुवैमा प्रयोग हुने ‘एका’ प्रत्ययलाई लिम्बू भाषामा एउटै रूप ‘आड’ ले बुझाउँछ ।

४.३. भाव

यस अध्यायमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका वाक्य गठनमा पाइने समानता र असमानतालाई भावका आधारमा अध्ययन गरिन्छ ।

“क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव र मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ (अधिकारी, २०६२ : १२५) ।”

“भाव क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसको सम्बन्ध पूरै वाक्यसँग रहन्छ (राई, २०५३ : ५६) ।”

वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने क्रियापदको कोटिलाई भाव भनिन्छ । नेपालीमा यस्तो भाव निम्न प्रकारमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

सामान्यार्थ, इच्छार्थ, आज्ञार्थ, सम्भावनार्थ, संकेतार्थ

प्रस्तुत सन्दर्भमा भावका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको समानता र भिन्नताको चर्चा गरिएको छ ।

४.३.१. सामान्यार्थ

तालिका नं. ३४

नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा	
क)	सुहाड घर जान्छ ।	क)	सुहाड हिम्मो पेक ।
ख)	सुहाड घर गयो ।	ख)	सुहाड हिम्मो पेगा ।
ग)	सुहाड घर जानेछ ।	ग)	सुहाड हिम्मो पेक् ।
घ)	म खाना खान्छु ।	घ)	आडगा चा चाड् ।
ङ)	म लेख्छु ।	ङ)	आडगा साप्तुड ।
च)	म लेखिदैन ।	च)	आडगा मेसाप्तुड्नेन् ।

सामान्यार्थ : वाक्यको सामान्य अवधारणा क्रियापदको सामान्य पक्षद्वारा सकारात्मक वा नकारात्मक बुझाउने कार्यलाई सामान्यार्थ भनिन्छ ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा सामान्य पक्षका क्रियापदको प्रयोग धातुमा 'छ, यो, नेछ, छु , छु' जोडी जान्छ ,गयो, जानेछ, खान्छु , लेख्छस् ,लेख्दिन भएर नेपाली भाषामा प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषाको वाक्य गठनको क्रियापदमा प्रयोग भएको क्रियापद 'पेक्मा' बाट 'पेक्, पेगा, पेक्' 'चामा' बाट 'चाड' र साप्माबाट 'साप्तुड' को प्रयोगले वाक्यमा सामान्य पक्षको बोध गराएको पाइन्छ । दुवै भाषामा क्रमशः अभूत र भूत काल छन् ।

४.३.२. इच्छार्थ

वाक्यमा व्यक्त कुराप्रति वक्ताको इच्छा वा प्रार्थना बुझाउने वाक्यलाई वा इच्छाको भाव जनाउनुलाई इच्छार्थ भनिन्छ । इच्छार्थ तीनै पुरुषबाट व्यक्त गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं ३५

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	भाइ घर जाओस् ।	क)	नुसा हिम्मो पेक्ल ।
ख)	म भात खाऊँ ।	ख)	आङ्गा तक् चाड? ।
ग)	हामी घाँस काट्न जाऔँ ।	ग)	आनी? सुड हेक्से आवेक्ल ।
घ)	तँ घर गएस् ।	घ)	खेने हिम्मो केवेक्ल ।
ङ)	लाजेसा कथा पढोस् ।	ङ)	लाजेसारे खेदा? निरुर ।
च)	उनीहरू लेखून् ।	च)	खुन्छि? मेसाप्तुर ।

उल्लिखित तालिकाको अध्ययन गर्दा नेपाली भाषामा प्रयोग भएका वाक्यका क्रियापद जाओस्, खाऊँ, जाऔँ, गएस्, पढोस्, लेखून् का प्रयोगले मनोभावनाभिन्नको इच्छा व्यक्त भएको पाइन्छ । त्यस्तै लिम्बू भाषामा पनि क्रमशः पेक्ल, चाड, आवेक्ल, केवेक्ल, निरुर र मेसाप्तुर क्रियापद प्रयोग भई इच्छा व्यक्त भएको पाइन्छ । यी दुवै भाषामा इच्छार्थ व्यक्त भए पनि खाः धातुबाट 'खाऊँ' जस्तै चः धातुबाट 'चाड' भएको र 'जाऔँ' को जा ध्वनि तथा लिम्बूको 'आवेक्ल' को आ ध्वनिमा भने केही समानता पाइए पनि यी दुई भाषाबीचको क्रियापदको बनावटमा धेरै फरक पाइन्छन् ।

४.३.३. आज्ञार्थ

वाक्यमा क्रियापदबाट आज्ञा, आदेश, अनुरोध, निम्तो आदिको भाव जनाउनुलाई आज्ञार्थ भनिन्छ। आज्ञार्थले वक्ताको उपस्थितिमा श्रोताको कार्यव्यापार सम्पन्न हुने आज्ञाको भाव बुझाउँछ। आदर बढ्दै जाँदा आज्ञाभन्दा अनुरोध, आग्रह र निम्तोको स्थिति सिर्जना भएको देखिन्छ। प्रस्तुत तालिकामा आज्ञार्थका वाक्यका आधारमा नेपाली र लिम्बू भाषाको समानता र भिन्नताको चर्चा गरिएको छ।

तालिका नं. ३६

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	तँ घर जा ।	क)	खेने हिम्मो पेगे? ।
ख)	तिमी घर जाऊ ।	ख)	खेने हिम्मो पेगे? ।
ग)	तँ बस् ।	ग)	खेने युडे? ।
घ)	तिमीहरू जाओ । (धेरै)	घ)	खिनी पेगेम्मे ।
ङ)	तिमी (दुई) जाओ ।	ङ)	खेन्छ? पेगेच्छे ।
च)	तपाईं आउनुहोला ।	च)	खेने फेरे ।
छ)	तँ लेख् ।	छ)	खेने? साप्ते ।

माथिको तालिकाबाट नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाको द्वितीय पुरुषबोधक क्रियाबाट आज्ञार्थ भावको बोध हुन्छ। नेपालीमा जा, जाऊ, बस्, जाओ, लेख क्रियापदको प्रयोग कर्ता तँ, तिमी, तिमीहरूमा प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषामा पेगे, युडे, पेगेम्मे, पेगेच्छेको प्रयोग भएको क्रियापदले आज्ञार्थ बुझाएको छ, र कर्ता तँसँग 'पेगे' कै प्रयोग भएको छ। त्यस्तै तिमीसँग 'पेगेम्मे' को प्रयोग भएको छ। यसरी लिम्बू र नेपाली दुवै भाषामा आज्ञार्थक क्रियापद कर्ता अनुसार प्रयोग भई दुवै भाषामा आज्ञार्थकको प्रयोग हुन्छ।

४.३.४.सम्भावनार्थ

निश्चित भइनसकेको कुराको पूर्वानुमान वा सम्भावना बुझाउनेलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ । (अधिकारी, २०६२, : १२७)

वाक्यमा व्यक्त कुराप्रति क्रियापदबाट अनुमान वा सम्भावना बुझाउनुलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ । सम्भावनार्थमा काम हुने वा नहुने सम्भावना प्रकट भई कुनै कार्य निश्चित नहुने सङ्केत हुन्छ ।

नेपाली भाषा र लिम्बू भाषामा सम्भावनार्थ वाक्यहरूको तुलानात्मक रूप तल पस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका नं. ३७

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	ऊ जाला ।	क)	खुने पेक्लावा ।
ख)	उनीहरू (दुई) जालान् ।	ख)	खुन्छि? पिच्छलावा ।
ग)	उनीहरू जालान् । (धेरै)	ग)	खुनि?सी मेवेक्लावा ।
घ)	म जाउँला ।	घ)	आङ्गा? पेकालावा ।
ङ)	तँ जालास् ।	ङ)	खेने केवेक्लावा ।

माथिका नेपाली भाषाका वाक्यहरूमा 'जाला', जालान्, जाउँला, जालास्, जस्ता क्रियापदहरूको प्रयोग भई सम्भावनार्थ वाक्य बुझाएको छ भने लिम्बू भाषाका वाक्यहरूमा पेक्लावा, पिच्छलावा, मेवेक्लावा, पेक्लावा र केवेक्लावा क्रियापदहरूको रूप पेक्मा क्रियाबाट बनेर सम्भावनार्थ वा सम्भावनाको भाव बोध भएको देखिन्छ । यसर्थ नेपालीमा ला र लान्, उँला, लास् लागेका रूप धातु 'जा' बाट सम्भावनार्थको बोध गराएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा 'ला' रूपबाट लिङ्ग सङ्केत रूप पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा 'लावा' पछाडि र अगाडि के, मे, पे, पि रूपबाट सम्भावनार्थको सङ्केत रूप पाइन्छ ।

४.३.५. सङ्केतार्थ

क्रियाको कार्यव्यापारको सङ्केत भाव व्यक्त भएको सङ्केतार्थ हुन्छ । एकभन्दा बढी क्रियाहरू रहने हुनाले यसमा दुई उपवाक्य निहित हुन्छन् । नेपाली र लिम्बू भाषामा सङ्केतार्थ वाक्यहरूको तुलनात्मक रूप तल प्रस्तुत गरिएका छन् । यसमा क्रियाहरूका बीच अनुमानात्मक कारण र कार्यको स्थिति रहन्छ ।

तालिका नं. ३८

	नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा
क)	उसले बोलाएको भए जान्थेँ ।	क)	खुने उताडिडल आङ्गा? पेगाड्वाथ्यो।
ख)	पानी परेनभने आएस् ।	ख)	वाहित् मेधानेगर त्ये ।
ग)	सितैमा पाउँदो हो त खाँदो हो ।	ग)	पा खोसुगर चथ्यो ।
घ)	पानी पर्दो हो त सबैले खेत जोत्दो हुन् ।	घ)	वाहित् थ्याहेक्केल्ले ग केरेक्ले प्याङ्सी मेधोखुमेन् ।
ङ)	पानी परे शीतल हुन्थ्यो ।	ङ)	वाहित् थ्याहेक्केल्ले सुसु ल?थ्यो ।
च)	पानी परेको भए खेत रोपिन्थ्यो ।	च)	वाहित् थ्याहेक्केल्ले प्याङ्सी ले:थ्यो ।
छ)	हरिले पढ्योभने पास हुन्छ ।	छ)	हरिरे निरुनेगर पास पोड ।

माथिका तालिकामा नेपाली भाषाका वाक्यमा क्रमशः 'बोलाएको भए' 'जान्थेँ', पानी परेन भने आएस् , पाउँदो हो त खाँदो हो, पर्दो हो त सबैले खेत जोत्दो हुन् , परे शीतल हुन्थ्यो, परेको भए खेत रोपिन्थ्यो, पढ्योभने पास हुन्छ दुई उपवाक्यको संयुक्त क्रियाबाट सङ्केतार्थको बोध भएको देखिन्छ । त्यस्तै अर्को लिम्बू भाषाका वाक्यमा अताडिडल्ले र पेगाड्थ्यो, मेधानेगर त्ये, खोसुगर चथ्यो, थ्याहेक्केल्ले ग केरेक्ले प्याङ्सी मेधोखुमेन् , वाहित् थ्याहेक्केल्ले प्याङ्सी ले:थ्यो, निरुगर पास पोड जस्ता दुई उपवाक्यको संयुक्त क्रियाबाट सङ्केतार्थको बोध भएको देखिन्छ । यसर्थ दुवै भाषामा सङ्केतार्थ भाव व्यक्त गर्ने क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

अध्याय-पाँच

वाच्य र आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

५.१ वाच्य

यस अध्यायमा वाच्य तथा आदरका आधारमा नेपाली भाषाका र लिम्बू भाषाका वाक्यबीचका वाक्य गठनलाई हेरेर समानता र भिन्नता के छ, सो पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

‘वाक्यको कर्ता, कर्म वा भाव (क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ ।’ (अधिकारी, २०६२ : १६५)

वाच्य मुख्यतः क्रियासित सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छ । वाक्य तत्वको प्रधानता वा वाच्यताका आधारमा नेपालीमा वाच्यहरू तीन किसिमका मानिन्छन् ।

कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य

५.१.(क) कर्तृवाच्य

वाक्यमा कर्तालाई मुख्य मानेर गरिने क्रियापदको प्रयोगलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ । नेपाली र लिम्बू भाषाका कर्तृवाच्यका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका नं. ३९

कर्तृवाच्य

काल	नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
वर्तमानकाल	म भात खान्छु । सेमिना किताब पढ्छे ।	आङ्गा? तःक चाड? । सेमिना साप्पन निरु ।
भूतकाल	मैले खाना खाँँ । कान्देनहाडले तिमीलाई बोलायो ।	आङ्गा? चा चाड । कान्देनहाडरे खेने केअुते ।
भविष्यत्काल	म भात खानेछु । उनीहरू भोलि जानेछन् ।	आङ्गा? तःक चाड । खुनि? तान्दिदक मेवेक् ।

नेपाली भाषामा कर्तृवाच्यमा कर्ता र क्रियापदका बीच सम्बन्ध भई कर्ताअनुसार क्रियापदको लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरसमेतको सङ्गति रहेको देखिन्छ, भने लिम्बू भाषामा

पनि कर्ताअनुसार नै क्रियापदको प्रयोग भएका पाइए पनि वर्तमान र भविष्यत्को क्रियापदको एउटै रूप 'चाड' प्रयोग भएकोले वर्तमानको क्रियापदले भविष्यत्कालीन क्रियापदको बोध गराएको छ तर यी दुबै भाषाका वाक्यमा कर्ता प्रमुख भई क्रियापदसँग कार्य गरेकाले यी दुबै भाषामा कर्तृवाच्यको रूप पाइन्छ ।

यी नेपाली भाषाका वाक्यमा मद्वारा खाने काम, सेमिनाबाट पढ्ने काम, मबाट खाने काम, कान्देनहाडबाट बोलाउने काम, उनीहरुबाट जाने काम हुने भएकोले यी वाक्यहरु कर्तृवाच्य हुन् । त्यस्तै लिम्बू भाषामा पनि कर्ता आडगा अनुसार चाड, सेमिना अनुसार निरु, कान्देनहाड अनुसार केअुत, खुनि? अनुसार मेवेक् क्रियापद आएकाले यी वाक्य पनि कर्तृवाच्यका वाक्य हुन् ।

५.१. (ख). कर्मवाच्य

वाक्यमा कर्मलाई मुख्य मानेर कर्म अनुसार गरिने क्रियापदको प्रयोगलाई कर्मवाच्य भनिन्छ । नेपाली र लिम्बू भाषाका कर्मवाच्यका केही उदाहरणहरु तल प्रस्तुत गरिएका छन् ।

कर्मवाच्य

नेपाली भाषा

मद्वारा खाना खाइन्छ ।
सीताद्वारा किताब पढिन्छ ।
मद्वारा भात खाइयो ।
रामद्वारा किताब पढियो ।
मद्वारा खाना खाइनेछ ।
रामद्वारा किताब पढिनेछ ।

लिम्बू भाषा

आङ्गालाम तःक् अजाम ।
सीतालम्बा साप्ला आनिरुम ।
आङ्गालाम्बा तःक् आजाम ।
रामलाम्बा साप्ला निप्मा पोखे ।
आङ्गालाम् तःक् आजाम्बा वा ।
रामलाम्बा साप्ला आनिरुम्बा वा ।

यहाँ प्रस्तुत गरिएका नेपाली भाषाका कर्मवाच्यका वाक्यहरुलाई लिम्बू भाषामा हु-वाहु अनुवाद गर्दा मद्वारा खाना खाइन्छ भन्ने वाक्यको वर्तमान र भूतकालमा एउटै वाक्य आङ्गालाम तःक् अजामको प्रयोग भएको छ । जुन अजाम भन्ने क्रियापदले बहुवचन खान्छौँ भन्ने बुझाउँछ । यसरी नै यी सम्पूर्ण लिम्बू भाषाका 'आ' लागेका क्रियापदले बहुवचनको रूप जनाएको पाइन्छ भने 'रामलाम्बा साप्ला निप्मा पोखे' भन्ने वाक्यले पनि रामबाट किताब पढ्ने काम भयो र रामबाट किताब पढ्नु पर्छ भन्ने अर्थ लाग्न जान्छ , तसर्थ यस

वाक्यको एउटा अर्थमा कर्मवाच्यको केही सङ्केत पाइए पनि लिम्बू भाषामा नेपाली क्रियापद 'पढियो' को 'निप्मा पोखे' ले नबुझाएको हुनाले लिम्बू भाषामा कर्मवच्यको रूप पाइदैन

५.१.(ग) भाववाच्य

वाक्यमा कर्ता र कर्मलाई मुख्य नमानेर भावलाई मुख्य मानी गरिने क्रियापदको प्रयोगलाई भाववाच्य भनिन्छ । नेपाली र लिम्बू भाषाका भाववाच्यका केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् ।

भाववाच्य

नेपाली भाषा

भात खाइन्छ ।

किताब पढिन्छ ।

भात खाइयो ।

किताब पढियो ।

भात खाइनेछ ।

किताब पढिनेछ ।

लिम्बू भाषा

तःक् आजाम् ।

साप्ला आनिरुम् ।

तःक् आजाम् ।

साप्ला आनिरुम् ।

तःक् आजाम्बा वा ।

साप्ला आनिरुम्बा वा ।

यहाँ प्रस्तुत गरिएका नेपाली भाषाका भाववाच्यका वाक्यहरूलाई लिम्बू भाषामा हु-वाहु अनुवाद गर्दा खाना खाइन्छ भन्ने वाक्यको वर्तमान र भूतकालमा एउटै वाक्यको प्रयोग भएको छ । लिम्बू भाषामा आएका क्रियापद क्रमशः आजाम्, आनिरुम्, आजाम्बा वा र आनिरुम्बा वा जस्ता 'आ' लागेका क्रियापदले बहुवचनको रूप जनाएको पाइन्छ । त्यसैले लिम्बू भाषामा कर्मवच्यको रूप पाइदैन ।

लिम्बू भाषाका वाक्यात्मक संरचनामा नामिक पद (कर्ता र कर्म) मध्ये नेपाली कर्मवाच्य जस्तो कर्ता निष्पृह रही कर्ममात्र क्रियापदमा देखिने स्थिति नरहेकाले कर्मवाच्य नै हुँदैन तर सहभागी सर्वनाम (प्र.पु. र दि.पु.) कर्म भएर आएको अवस्थामा तिनीहरू क्रियापदमा प्रष्टै देखिन्छन्, जसलाई कर्मवाच्यको भ्रूलक/प्रारूप वा अवशेष हो भनी विश्लेषण गर्न नसकिने होइन यद्यपि यहाँ त्यस्तो अवस्थालाई जटिल सर्वनामीकरणको एक विशेषता मानी कर्मवाच्यको अवधारणालाई हटाइएको छ ।

तसर्थ लिम्बू भाषामा कर्मवाच्यको केही सङ्केत पाइए पनि भाववाच्यको वाक्यात्मक संरचना भने छैन । (सुब्बा, २०५५ : २४)

आदर

५.२. आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

प्रस्तुत अध्यायमा नेपाली भाषाका आधारमा लिम्बू र नेपाली भाषाकाबीच आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

“आदर मूलतः श्रोता र अन्य सन्दर्भमा व्यक्त भई व्याकरणात्मक कोटि दर्साउने मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०६२ : ९१) ।”

“व्यक्तिको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठालाई अभिव्यक्त गर्न प्रयोग गरिने सार्वनामिक रूपलाई आदर भनिन्छ । आदर मूलतः द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषको सन्दर्भमा अभिव्यक्त हुन्छ (पोखरेल, २०६५ : १५५) ।”

“सम्मान जनाउने क्रियापदको प्रक्रियालाई आदर भनिन्छ (ढकाल, २०५७ : २०६) ।”

आदरलाई प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारीले आदरार्थी, आदररहित, मध्ययम आदर, उच्च आदर, विशेष आदर, उच्चतर आदर, उच्चतम आदर ० देखि ५ तहसम्म गरी छुट्याएका छन् ।

तर यहाँ अनादर, आदर, उच्च आदर, अति उच्च आदरका आधारमा मात्र लिम्बू र नेपाली भाषामा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

५.२.१. अनादर वा निम्न आदर

मन, सम्मान र इज्जत नगरिएको अवस्था बुझाउने शब्दलाई अनादरवाची शब्द भनिन्छ ।

तँ आँप खान्छस् ।

ऊ आयो ।

खेने आम्बे केज ।

खुने फेरे ।

५.२.२. सामान्य आदर

सामान्य मान, सम्मान र इज्जत गरिएको अवस्था बुझाउने शब्दलाई सामान्य आदरवाची शब्द भनिन्छ ।

तिमी आँप खान्छौ ।

खेने आम्बे केज ।

उनी आए ।

खुने फेरा ।

५.२.३. उच्च आदर

मान, सम्मान र इज्जतको माथिल्लो तह बुझाउने शब्दलाई उच्च आदरवाची शब्द भनिन्छ ।

तपाईं घर जानुभयो ।

खेने हिम्मो केवे ।

हजुर आउनुभयो ।

आदाडवा केफेरे ।

५.२.४. अतिउच्च आदर

राजा र राजपरिवारका सदस्यहरुका लागि प्रयोग गरिने शब्दलाई अतिउच्च आदरवाची शब्द भनिन्छ ।

मौसुफबाट नजर गरिबक्सियोस् ।

हाडलाम्बा ओममा पोड्ल ।

मौसुफ विदेश सवारी होइबक्सिन्छ ।

हाड वै लाजे पेक्पा वा ।

माथि दिइएका नेपाली र लिम्बू भाषाबीचको वाक्यहरुलाई आदरका आधारमा तुलना गर्दा तँ, ऊ कर्तासँग क्रियापद खान्छस् , आयो, सामान्य आदर तिमी र उनीसँग खान्छौ, आए सामान्य आदरवाची क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यस्तै उच्च आदरवाची शब्दका कर्ता क्रमशः तपाईं, हजुरका साथमा जानुभयो, आउनुभयो जस्ता उच्च आदरवाची क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । अतिउच्च आदरवाची शब्द कर्ता मौसुफबाट, मौसुफ हुँदा क्रमशः क्रियापद गरिबक्सियोस् , होइबक्सिन्छ जस्ता अतिउच्च आदरवाची क्रियापदको प्रयोग भई प्रस्तुत यी वाक्यहरुमा कर्ताको आदरको तह अनुसार क्रियापदको तह परिवर्तन भएकोले नेपाली भाषाको वाक्यमा आदरसङ्गति पाइन्छ ।

लिम्बू भाषाका वाक्यहरुमा क्रमशः नेपालीको कर्ता तँ, ऊ का ठाउँमा खेने, खुने र क्रियापद केज, फेरा को प्रयोग भएको र सामान्य आदर तिमी, उनी का सट्टामा खेने, खुने कै प्रयोग भई एउटै निम्न आदरका क्रियापद केज, फेरा को प्रयोग भएको पाइन्छ । उच्च आदरवाची शब्द तपाईंका ठाउँमा लिम्बू भाषामा एउटै रूप कर्ता खेने को प्रयोग भएको र हजुरको ठाउँमा मात्र फरक शब्द 'आदाडवा' को प्रयोग भएको तथा कर्ता अनुसार क्रियापद 'केवे' र 'केफेरे' को प्रयोग भएको छ । कर्ता मौसुफ हुँदा क्रियापद 'गरिबक्सियोस्' , 'होइबक्सन्छ' को बदलामा लिम्बू भाषामा 'हाड' र क्रियापद 'पोड्ल', 'पेक्पा वा' सामान्य कर्तावाची क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

तसर्थ प्रस्तुत तुलनात्मक अध्ययनबाट नेपाली भाषामा कर्ताको आदरको तह अनुसार क्रियाको आदरको तह देखिन आएकोले कर्ताको आदर अनुसार क्रियापद प्रभाव परेको पाइन्छ , भने लिम्बू भाषामा कर्ता अनुसार क्रियापदको प्रयोग भए पनि कर्ताको आदर अनुसार क्रियापदमा फरक नआई निम्न आदरदेखि लिएर अति उच्चआदरसम्म पनि एउटै क्रियापदका रूपको प्रयोग भएकोले लिम्बू भाषामा आदरसङ्गति हुँदैन तर हजुर र मौसुफका सट्टामा क्रमशः 'आदाडवा' र 'हाड' भन्ने सर्वनाम शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

अध्याय-छ

करण र अकरणका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

६.१. करण र अकरण

वाक्यमा क्रियाद्वारा क्रियाको व्यापार भएको भल्काउने करण वाक्य हो भने क्रियाव्यापार नभएको भल्काउने अकरण हो, अथवा क्रियापदद्वारा कार्य भएको जनाउने वाक्यलाई करण र क्रियापदले निषेधात्मक कार्य जनाउने व्याकरणात्मक युक्तिलाई अकरण भनिन्छ। यसलाई करणका सापेक्षतामा हेरिन्छ।

यस अध्यायमा नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाबीच करण-अकरणका आधारमा अध्ययन गरी समानता र भिन्नता देखाइन्छ।

नेपाली भाषा

तालिका नं. ४०

करण	अकरण
क) ऊ स्कुलमा जान्छ।	क) ऊ स्कुलमा जाँदैन।
ख) उनीहरू स्कुल जान्छन्। (दुई जना)	ख) उनीहरू स्कुल जाँदैनन्।
ग) उनीहरू स्कुलमा जान्छन्। (धेरै)	ग) उनीहरू स्कुलमा जाँदैनन्।
घ) म जान्छु।	घ) म जान्ँ।
ङ) तँ जान्छस्।	ङ) तँ जाँदैनस्।
च) आगोले पोल्छ।	च) आगोले नपोल्ने होइन।
छ) पृथ्वी गोलो छ।	छ) पृथ्वी चेप्टो छैन।
लिम्बू भाषा करण	लिम्बू भाषा अकरण
क) खुने निसाम्हिम्मो पेक्?।	क) खुने? निसाम्हिम्मो मेवेक्नेन्।
ख) खुन्छि? निसाम्हिम्मो पित्छि?।	ग) खुन्छि? निसाम्हिम्मो मेबित्छिन्।
ग) खुनि? निसाम्हिम्मो मेवेक्।	ग) खुनि? निसाम्हिम्मो मेम्बेक्केन्।
घ) आङ्गा? पेका?।	घ) आङ्गा? मेवेकाइन्?।
ङ) खेने केवेक्।	ङ) खेने केम्बेक्किन्।
च) मि रे आओ?।	च) मि रे आन्ओन्निबा मेन्।
छ) इक्सा काक्रोक्लोक् चोक्?।	छ) इक्सान् चाप्पेपेबा मेजोक्किन्।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाका वाक्यहरू क्रमशः क, ख, ग, घ, ङ, च, छ मा प्रयोग भएका क्रियापद जान्छ, जान्छन्, जान्छु, जान्छस्, पोल्छ, छ ले जाने, पोल्ने, छ ले हुने कार्यको बोध गरेको पाइन्छ। त्यस्तै जाँदैन, जाँदैनन्, जान्नुं, जाँदैनस्, नपोल्ने होइन, छैन जस्ता सकारात्मक क्रियापदमा पछि 'न' लागेर ती क्रियापदले कार्य नहुने बोध गरेको छ। यसरी नै लिम्बू भाषामा पनि पेक्, पित्छि, मेबेक्, पेका, केबेक, आओ?, चोक्? क्रियापदले कार्य हुने र मेबेक्नेन्, मेबित्छिन्, मेम्बेक्नेन्, मेबेकाइन्, केम्बेक्किन्, मेन्, मेजोक्किन् क्रियापद क्रमशः वाक्यमा प्रयोग भई यी क्रियापदले जाने कार्यलाई निषेध गरेको छ। यसले के देखाउँछ भने करणको विपरित अकरण हुने प्रक्रिया नेपालीमा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि त्यस्तै व्यवधान व्यवस्था रहेको पाइन्छ। नेपालीमा जान्छको जा+दैन-जाँदैन, लिम्बूभाषामा पेक्को अगाडि मे+पेक्+एन् को मेबेक्नेन् रूपले अकरण जनाउँछ।

६.१.१. लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका करण,अकरणका केही क्रियापद

तालिका नं. ४१

नेपाली भाषा		लिम्बू भाषा	
करण	अकरण	करण	अकरण
खान्छ	खाँदैन	च?	मेजनेन्?
बस्छ	बस्दैन	युड?	मेयुड्नेन्?
लेख्छ	लेख्दैन	साप्तु	मेसाप्तुन्:
भएछ	भएनछ	पोखारेछ	मेबोखान्छ
बनाएछ	बनाएनछ	चोगुरेछ	मेजोगुरेछ
गएछ	गएनछ	पेरेछ	मेबेगान्छ
खा	नखा	चे	मेजेनेन्

तालिका नं. ४२

करण	अकरण
पेक्	मेवेक्नेन्
पिच्छी	मेबित्छिन्
मेवेक्	मेम्बेक्नेन्
केवेक्	केम्बेक्किन्
चाड?	मेजाडिन्
पेगिगे	मेवेगिगेन्
आवेक्	आम्बेक्किन्
पित्छिगे	मेविच्छिगेन्
आबित्छि	आम्बित्छिन्
पेक्	मेवेक्नेन्
केबिगि?	केम्बिगिन्
केबित्छि?	केम्बित्छिन्

नेपाली भाषाको अकरण क्रियापदमा अगाडि-पछाडि र बीचमा 'न' को प्रयोग भए भैं लिम्बू भाषाको अकरण क्रियापदमा पछाडि 'न' लागेर पनि मूल धातुमा अगाडि प्रकृति र पछाडि प्रत्यय पनि लाग्दछ ।

अध्याय-सात

कारक र विभक्तिका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन

७.१.१. कारक

वाक्यमा नामको क्रियासँगको सम्बन्धलाई कारक मानिन्छ, अथवा वाक्यमा क्रियासँग नामिकपद वा पदावलीको बीचको आर्थी सम्बन्धको भूमिकालाई कारक मानिन्छ । (अधिकारी, २०५९ :)

यहाँ लिम्बू भाषा तथा नेपाली भाषा दुबैमा पाइने कारकका वाक्यको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

कारक वाक्यमा आउने नामपदको क्रियासँगको सम्बन्ध हो । यसलाई वाक्यमा नामपदको अर्थ तात्विक भूमिकाका रूपमा पनि लिइन्छ । (यादव र रेग्मी, २०५९ : २०२) लिम्बू भाषामा कारकलाई सोःक् भनिन्छ । याक्थुड पाःन्तो तुक्सी परिक्पा सोःक् मेवा ।

किराती लिम्बू भाषामा छ प्रकारका कारकहरू छन् ।

- (क) चोःक् सोःक्- कर्ता कारक
- (ख) ताःक् सोःक्- कर्म कारक
- (ग) सेःन् सोःक्- करण कारक
- (घ) ओ सोःक्- अधिकरण कारक
- (ङ) काप् सोःक्- सम्बन्ध कारक
- (च) उ/ऊःत सोःक्- सम्बोधन कारक

(क) कर्ताकारक

वाक्यमा क्रियाको कार्यसम्पादन गर्न आएको नामिक पदलाई कर्ता कारक भनिन्छ । यो चिन्ह जनाउन प्रथमा विभक्तिको 'ले' चिन्ह लगाइन्छ । यो चिन्ह सबै ठाउँमा नआउन पनि सक्छ ।

तालिका नं. ४३

कर्ताकारक

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
ऊ गयो ।	खुने? पेगे ।
उनी दुई गए ।	खुन्छि? पेगेच्छि ।
उनीहरू गए ।	खुनि? मेबेगे ।
चरा उड्यो ।	पुःन् पेरा ।
हामीबाट काम भयो ।	आनि?लाम् याम्बक पोखा ।
मैले तिमिलाई कुट्टे ।	आङ्गा? खेने? हिप्ते ।
सरोजले हात्ती चढ्यो ।	सरोजरे तक्मिबान् युक्तु? ।
हामीबाट काम भयो ।	आनि?लाम् याम्बक पोखा ।
चरो उड्यो ।	पुःन् पेरा ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुवै भाषामा कर्ताप्रधानका वाक्य भए पनि दुवैमा प्रथमा विभक्ति लोप भएको पाइएको छ, तर पनि यी दुवैका विभक्ति चिन्ह फरक छ । क्रमशः वाक्यमा 'बाट' को सट्टामा 'लाम', कर्ता नाम पछिको 'ले' का ठाउँमा 'रे' विभक्तिको प्रयोग र कर्ता मैलेको ठाउँमा लिम्बू भाषामा विभक्ति लोप भएको पाइन्छ । यी माथिका तालिकामा आएको कर्ता र क्रियापद ऊ गएको, उनी दुई गएका, उनीहरू गएका, चरा उडेको, हामीबाट काम भएको, मैले तिमिलाई कुटेको, सरोजले हात्ती चढेको, हामीबाट काम भएको क्रमशः कर्ताले कार्य सम्पादन गर्नका लागि आएका छन् । लिम्बू भाषामा पनि यही कुरा नै माथि तालिकामा प्रयुक्त वाक्यहरूले व्यक्त गरेका छन् । तसर्थ यहाँ कर्ता कारक भएको छ । त्यसैले यी दुवै भाषामा कर्ता कारक हुन्छ ।

(ख) कर्मकारक

वाक्यमा क्रियाको कार्यसम्पादन गर्न आएको कर्ताले गरेका कार्यको असर वा फल प्राप्त गर्ने नामिक पदलाई कर्मकारक भनिन्छ । यसको सम्बन्ध द्वितीय विभक्तिको 'लाई' चिन्हसँग छ ।

तालिका नं. ४४

कर्मकारक

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
उसले तँलाई पिट्यो ।	खुने? खेने? केहिप्ते ।
उनी दुईले तँलाई पिटे ।	खुन्छि? खेने केहिप्ते ।
उनीहरूले तँलाई पिटे ।	खुनि? खेने केहिप्ते ।
सिपाहीले चोरलाई समात्यो ।	तिलिङ्गारे केघुम्बान् तेम्सु ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुवै भाषामा कर्मप्रधानका वाक्य भए पनि लिम्बू भाषामा द्वितीय विभक्ति लोप भएको पाइन्छ तर पनि यी दुवै भाषामा कर्म कारक हुन्छ । क्रमशः नेपाली वाक्यमा 'लाई' र 'ले' विभक्तिको प्रयोग भएको तर लिम्बू भाषामा विभक्ति लोप भएको पाइन्छ । कर्मकारकको विभक्ति लागेमा नाममा 'इन्' विभक्तिको प्रयोग हुन्छ । जस्तै :- आङ्गा हिन्जाइन् अतुड । मैले बच्चालाई बोलाएँ ।

माथिको तालिकामा प्रयुक्त वाक्यहरूले उसले तँलाई पिटेको, उनी दुईले तँलाई पिटेको, उनीहरूले तँलाई पिटेको र सिपाहीले चोरलाई समातेको भाव व्यक्त भएको छ । त्यसैले यहाँ कार्यसम्पादन गर्ने कर्ताले गरेका कार्यको असर वा फल कर्ममा परेको छ । लिम्बू भाषामा पनि यही कुरा नै माथि तालिकामा प्रयुक्त वाक्यहरूले व्यक्त गरेका छन् । त्यसैले यहाँ कर्म कारक भएको छ । त्यसैले यी दुवै भाषामा कर्म कारक हुन्छ ।

(ग) करणकारक

वाक्यमा क्रियाको कार्यसम्पादन गर्नका लागि कर्तालाई सहयोग गर्न साधन, कारण, हेतु वा शक्ति बनी आउने नामिक पदलाई करणकारक भनिन्छ । यसमा तृतीय विभक्तिका ले, बाट, द्वारा चिन्ह लगाइन्छ ।

तालिका नं. ४५

करण कारक

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
अनुप लट्ठीले घोडालाई कुट्छ ।	अनुप तक्कात्तिल्ले अन्नन् हिप्तु ।
देवारीले फूलले पूजा गर्नहुन्छ ।	फेदाइमाल् फुङ्नु साम्माड चोक् ।
हावाले ढोका खोल्थो ।	सुरिमाल्ले लाम्धेप्पान् हन्दु ।
भाइ कलमले चिठी लेख्छ ।	नुसा नाक्चारे सक्इडघड साप्तु ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुबै भाषामा करण कारक भए पनि नेपालीको 'ले' विभक्ति को ठाउँमा लिम्बू भाषामा 'ले', 'नु', 'रे' विभक्तिको प्रयोग भएको र कहीं नेपाली र लिम्बू भाषामा विभक्ति लोप भएको पनि पाइन्छ। यी वाक्यमा अनुप लट्ठीले घोडालाई कुटेको, देवारीले फूलले पूजा गरेको, हावाले ढोका खोलेको, भाइ कलमले चिठी लेखेको कुराले वाक्यमा क्रियाको कार्यसम्पादन गर्नका लागि कर्तालाई सहयोग गर्न साधन कारण बनेर आएको पाइन्छ। लिम्बू भाषामा पनि यही कुरा नै माथि तालिकामा प्रयुक्त वाक्यहरूले व्यक्त गरेका छन्। त्यसैले यहाँ करण कारक भएको छ। त्यसैले यी दुबै भाषामा करण कारक हुन्छ।

(घ) सम्प्रदान कारक

वाक्यमा क्रियाको कार्य सम्पादन गर्ने क्रममा कुनै वस्तुलाई प्राप्त गर्ने, स्वीकार गर्ने वा नगर्ने, अथवा भविष्यमा प्राप्त गर्ने सम्भावना व्यक्त गर्ने कारकलाई सम्प्रदान भनिन्छ। सम्प्रदान कारकलाई जनाउन चतुर्थी विभक्तिका लाई, लागि वा निमित्त चिन्ह लाग्छन्।

तालिका नं. ४६

सम्प्रदान

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
मैले बहिनीलाई कलम दिएँ ।	आङ्गा? नुसाइन् नाक्चा पिरुड ।
पसलले साहुलाई बाखा बेच्यो ।	इड्सडसाबाल्ले साहुन् मेन्दाक सड्घु ।
मैले आमालाई लुगा किनी दिएँ ।	आङ्गा माम्मा तेत्फुड इडुड पिरुड ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुबै भाषामा सम्प्रदान कारक भए पनि नेपालीको 'लाई' विभक्तिको ठाउँमा लिम्बू भाषामा 'इन्' विभक्तिको प्रयोग भएको र कहीं (आमा शब्दमा) लिम्बू भाषामा विभक्ति लोप भएको पनि पाइन्छ । यी वाक्यमा बहिनीलाई कलम दिएको, साहुलाई बाखा बेचेको, आमालाई लुगा किनी दिएको कुरा व्यक्त भएको छ । लिम्बू भाषामा पनि यही कुरा नै माथि तालिकामा प्रयुक्त वाक्यहरूले व्यक्त गरेका छन् । त्यसैले यहाँ सम्प्रदान कारक भएको छ । त्यसैले यी दुबै भाषामा सम्प्रदान कारक हुन्छ ।

(ड) अपदान कारक

वाक्यमा क्रियाको कार्य सम्पादन गर्न कुनै व्यक्ति, वस्तु ठाउँ, स्रोतसँग छुट्टिएको वा अलगिएको सङ्केत गर्ने नामिक पदलाई अपदान कारक मानिन्छ । यसमा देखि, बाटजस्ता पञ्चमी विभक्ति चिन्हहरू लाग्छन् ।

तालिका नं. ४७

अपदान

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
ऊ पाँचथरबाट आउँदैछ ।	खुने पान्थरलाम् तारपत् ।
रुखबाट आँप भन्थो ।	कुबुडलाम् आम्बे? थ्या ।
रवि गाउँबाट आयो ।	रवि पाङ्भे?लाम् त्या ।
म अस्तिदेखि घरमा छु ।	आङ्गा? उन्छोन्नाड धो हिम्मो वा?आ

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुबै भाषामा अपदान कारक भए पनि नेपालीको 'बाट', 'देखि' पञ्चमी विभक्तिको ठाउँमा लिम्बू भाषामा 'लाम्', 'धो' विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ र यसले कुनै स्थानबाट केही छुट्टिएको जनाएको छ,, त्यसैले यहाँ लिम्बू र नेपाली भाषामा अपदान कारक भएको छ । त्यसैले यी दुबै भाषामा अपदान कारक हुन्छ ।

(च) सम्बन्ध कारक

षष्ठी विभक्तिका चिन्ह को, का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी लागेका सम्बन्ध बुझाउने नामिक पदलाई कतिपय विद्वान्ले सम्बन्ध कारक भनेको पाइन्छ , तर यो वाक्यमा नामिक पद र क्रियापदको सोभै सम्बन्ध नहुने भएकाले यसलाई कारक मानिदैन ।

तालिका नं. ४८

सम्बन्ध

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
रामको साथी आयो ।	रामरेन् कुन्देड्वान् त्या ।
मेरा किताबहरू देऊ ।	आङ्गा आसाप्पनहा? पिराडे ।
म आफ्नो काम आफैं गर्छु ।	आङ्गा? आबाडे याम्बक आबाडे चोगुड ।
मेरो छोरो असल छ ।	आङ्गा? आसान् सिङ्सिङ्वा चोक् ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुवै भाषामा सम्बन्ध कारक भए पनि नेपालीको को, रा, नो विभक्तिको ठाउँमा लिम्बू भाषामा 'रेन्', 'लेन्' विभक्तिको प्रयोग भएको र कहीं लिम्बू भाषाको सर्वनाममा विभक्ति लोप भएको पनि पाइन्छ । नेपाली भाषाको वाक्यमा सम्बन्ध बुझाउने वाक्यहरू क्रमशः रामको साथी, मेरा किताबहरू, म आफ्नो, मेरो छोरो एक आपसमा सम्बन्धित भएर आएका छन्, भने लिम्बू भाषामा पनि सोही अनुरूप कै अर्थ बुझाउने वाक्यहरू आएका छन् । त्यसैले यी दुवै भाषामा सम्बन्ध कारक हुन्छ ।

।

(ज) अधिकरण कारक

वाक्यमा क्रियाले सम्पादन गरेको कार्य व्यापारको आधार स्थान, समय, विषय आदि बुझाउन आउने नामपदलाई अधिकरण कारक भनिन्छ । यसको सम्बन्ध सप्तमी विभक्तिको मा चिन्हसँग रहेको हुन्छ ।

तालिका नं. ४९

अधिकरण

नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा
चरो हाँगामा बस्यो ।	पुःन् सिङपोराकओ चुप्ते ।
कान्छी घरमा बस्छे ।	फो?मान् हिम्मो युड ।
टेबलमा पुस्तक छ ।	चप्तेन्ओ साप्पन्निन् ने ।

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा दुवै भाषामा अधिकरण कारक भए पनि नेपालीको 'मा' विभक्तिको ठाउँमा लिम्बू भाषामा 'ओ' र 'मो' विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ । चरो हाँगामा बसेको, कान्छी घरमा बसेकी, टेबलमा पुस्तक भएको नेपाली भाषाको

वाक्यमा जनाएको छ ,भने लिम्बू भाषामा पनि सोही अनुरूप कै अर्थ बुझाउने वाक्यहरु आएका छन् । त्यसैले यी दुबै भाषामा अधिकरण कारक हुन्छ ।

ज) सम्बोधन

ए, हे, अरे जस्ता निपातहरू सम्बोधनसूचक शब्द भए पनि यी शब्दको पनि क्रियापदसँग सोभो सम्बन्ध नहुने हुँदा यिनलाई पनि कारक मान्न सकिँदैन ।

जस्तै, ए छोरा खाना खाऊ । सा-ए तःक् चे ।
हे विद्यार्थी हो हल्ला नगर । निसामसा-ए सेल्लाक्लाक् मेल्लरेम्मे ।

यी माथिका नेपाली भाषाका वाक्यहरूमा 'ए' र 'हे' को ठाउँमा सम्बोधन कारक लिम्बू भाषामा पनि 'ए' कै प्रयोग भएको छ । त्यसैले यी वाक्यमा सम्बोधन कारक प्रयोग भएको पाइन्छ ।

७.२.१. विभक्ति

विभक्तिले वाक्यभित्रका पदहरूको पारस्परिक सम्बन्ध बुझाउँछ । सामान्यतः विभक्तिहरूलाई कारक व्यक्त गर्ने चिन्ह मानिन्छ । तर यसलाई प्रयोग सन्दर्भका आधारमा कारकीयका साथै शब्दवर्गीय, पदावलीगत उपवाक्यीय तथा अन्यदृष्टिले पनि हेरिनु उपयुक्त देखिन्छ । (अधिकारी, २०६२ : १९३)

लिम्बू भाषामा विभक्तिलाई सेम्बे भनिन्छ ।

यहाँ नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका विभक्तिलाई तुलना गरिएको छ ।

(क) प्रथमा (ले/बाट/द्वारा)

भाइले लुगा च्यात्यो ।

सीताले कपाल कोरी ।

चरो उड्यो ।

भाइ हाँस्यो ।

थिक्पे (इल्ले/रे)

नुसाइल्ले तेत्तिन् थेखु ।

सीतारे कुधेगेक्पान् खोतु ।

पुःन् पेरा ।

नुसा एरा ।

यी माथिका वाक्यहरूमा प्रथमा विभक्ति ले, बाट, द्वाराको ठाउँमा लिम्बू भाषामा थिक्पे 'इल्ले/रे' कै प्रयोग भएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा प्रथमा विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(ख) द्वितीय (लाई)

पुलिसले चोरलाई समात्यो ।
उमेशले कपाल काट्यो ।
केटाले केटीलाई देख्यो ।
पर्यटकले हिमाल देखे ।

निबे(इन्)

तिलिङ्गारे केघुम्बान् तेम्सु ।
उमेशरे कुधेगेक्पान् खक्तु ।
चप्रक्पाल्ले चप्रक्मान् निसु ।
लाजे?कन्जावाहा?रे नाडजड मेनिसु ।

यी माथिका वाक्यहरुमा द्वितीय विभक्ति 'लाई' को ठाउँमा लिम्बू भाषामा निबे 'इन' कै प्रयोग भएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा द्वितीय विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(ग) तृतीय (ले/द्वारा)

म चम्चाले भात खान्छु ।
भाइले लट्ठीले सर्प माच्यो ।
बहिनीले कुचोले बढारी ।

सुम्बे(रे, ले, ल्)

आङ्गा? चम्चारे तक चाड? ।
नुसारे तकातिल्ले असेक्पान् सेरु ।
नसारे ताम्दुखेल् तुगु ।

यी माथिका वाक्यहरुमा तृतीय विभक्ति ले, द्वारा को ठाउँमा लिम्बू भाषामा सुम्बे रे, ले, ल् कै प्रयोग भएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा तृतीय विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(घ) चतुर्थी (लाई/लागि/निम्ति)

मैले बहिनीलाई कलम दिएँ ।
दाजुले भाइलाई पैसा दियो ।

लिबे(इन्)

आङ्गा? नुसाइन् नाक्चा पिरुड ।
फु?रे नुसाइन् याड पिरु ।

यी माथिका वाक्यहरुमा चतुर्थी विभक्ति लाई, लागि का ठाउँमा लिम्बू भाषामा लिबे 'इन्' विभक्ति कै प्रयोग भएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा चतुर्थी विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(ङ) पञ्चमी (देखि/बाट)

भोलिबाट हाम्रो परीक्षा सुरु हुन्छ ।
रुखबाट आँप भच्यो ।

डाबे(लाम् ,धो)

तान्दिकलाम् आनि?गे सेन्लाप हेक्सिड ।
कुबुडलाम् आम्बे थ्या ।

यी माथिका वाक्यहरुमा पञ्चमी विभक्ति देखि, बाट का ठाउँमा लिम्बू भाषामा डाबे 'लाम्' विभक्ति को प्रयोग भएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा पञ्चमी विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(च) षष्ठी (को/रा/नी)

रामको साथी आयो ।

मेरा किताबहरू देऊ ।

तुम्पे (रे, रेन् ,लेन्)

रामरे कुन्जुम त्या ।

आङ्गा आसाप्पनहा? पिराडे ।

यी माथिका वाक्यहरूमा षष्ठी विभक्ति को, रा, नी का ठाउँमा लिम्बू भाषामा तुम्पे 'रे' विभक्ति कै प्रयोग भएको छ । मेरा शब्दलाई 'आङ्गा' र साप्पानको 'आ' ले जनाएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा षष्ठी विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

(छ) सप्तमी (मा)

तिमी मेचमा बस ।

पुस्तकहरू टेबुलमा राख ।

चरी हाँगामा बस्यो ।

नुबे(ओ)

खेने मेचओ युडे ।

साप्पनहा? चप्तेन्ओ नेस्से ।

पुसामान् सिडपोराकओ युडे ।

यी माथिका वाक्यहरूमा सप्तमी विभक्ति 'मा' को ठाउँमा लिम्बू भाषामा नुबे 'ओ' विभक्ति कै प्रयोग भएको छ । त्यसैले दुबै भाषामा सप्तमी विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

अध्याय-आठ

उपसंहार

८.१. निष्कर्ष

यस शोधपत्रको अध्ययन लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाबीच व्याकरणत्मक कोटिका आधारमा जम्मा आठ अध्यायमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । जुन शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोधपत्रको परिचय समावेश गरिएको छ । जुन अध्यायमा भारोपेली भाषा नेपाली भाषाको सामान्य परिचय दिँदै यही भाषाका निकटताको आधारमा नेपाल कै पूर्वी पहाडी भूभागमा बोलिने भोटबर्मेली भाषा परिवारको किराती अन्तर्गतको लिम्बू भाषाको पृष्ठभूमि बताउँदै, परिचय दिँदै शोधपत्रको शीर्षक, प्रयोजन, समस्या कथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य, सामग्रीको स्रोत र सङ्कलन पद्धति, शोध विधि लगायत अध्ययनको सीमाङ्कन र शोधपत्रको रूपरेखा बताइएको छ ।

शोधपत्रको दोस्रो अध्यायमा लिम्बू जातीय परिचय र भाषाको परिचय अन्तर्गत लिम्बू जाति र भाषा उत्पत्ति र विकास बारेमा चर्चा गर्दै र यिनीहरूको वर्तमान स्थिति, बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या तथा धर्म, पेसाका बारेमा पनि उल्लेख गरिएको छ । किराती मूलका पल्लो किरातका धनुर्धारी हावा बतासका सन्तान यी भाषीहरू पूर्वतर्फबाट आएका शमानी धर्मसँग सम्बन्धित संस्कारसित मिल्दो यिनीहरूको मुन्धुम छ । यी जातिका बसोबास क्षेत्र खास गरी पूर्वी पहाडी मेची, कोशी अञ्चलका जिल्ला भए पनि हाल यी दुई अञ्चलका तराईका क्षेत्रमा पनि बसोबास गर्दछन् । २०५८को जनगणना अनुसार यी भाषी वक्ताहरू कुल जनसङ्ख्याको १.५८ प्रतिशत अर्थात् ३,५९,३७९ जना छन् भने लिम्बू भाषा बोल्ने व्यक्ति चाहिँ ३,३३,६३३ अर्थात् १.४७ प्रतिशत मात्र छन् । यिनीहरू किरात धर्म मान्दछन् र यी जातिमा जाँड, रक्सी बनाउने, खेतीपाती गर्ने तथा साना तिना व्यापार व्यवसाय पनि गर्ने गर्दछन् । श्रीजङ्गा लिपि र आफ्नै संस्कृति भएको यी जाति भाषाका पुस्तक, पत्रपत्रिका प्रशस्तै प्रकाशन भए पनि बसोबास क्षेत्रका आधारमा यो भाषाका चार भाषिका भेद पनि छन् ।

अध्याय तीनमा लिम्बू भाषाको र नेपाली भाषाको लिङ्ग, वचन र पुरुषका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । जुन अध्यायद्वारा नेपाली भाषाका लिङ्ग, वचन र पुरुष भन्ने लिम्बू भाषामा पनि यस्तो व्यवस्था देखिएको तर वचन व्यवस्था तीन प्रकारका रहेको र तीन पुरुष जनाउने सर्वनामहरू पनि ११ वटा व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यस्तै अध्याय चारमा काल, पक्ष र भावको चर्चा गरिएको छ । यो अध्यायमा नेपाली भाषामा तीन प्रकारका कालका रूप भएको तर लिम्बू भाषामा भने अक्खेल येम/वर्तमान काल र पे येम/भूतकालको क्रियापदको मात्र व्यवस्था छ किनकि पछि हुने समय भविष्यत् कालका लागि भने वर्तमानका क्रियापदले नै बुझाउँछ । यसरी नै यी दुवै कालका पक्षहरू सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्षको रूप पनि लिम्बू भाषामा व्यवस्था पाइन्छ । लिम्बू भाषामा भविष्यत्

कालको प्रयोग नभए पनि भावका सामान्यार्थ, इच्छार्थ, आज्ञार्थ, सम्भावनार्थ, सङ्केतार्थ वाक्यका व्यवस्था भने अवस्य नै देखिन्छ । एवम् प्रकारले वाच्य, आदरका आधारमा गरिएको अध्याय पाँचको अध्ययनले के देखाउँछ भने नेपालीमा भएको कर्तृ, कर्म र भाववाच्यहरूको व्यवस्था लिम्बू भाषामा कर्तृवाच्यबाहेक अन्य दुई वाच्यको विधान चाहिँ नभएको तर कर्मवाच्यका केही लाक्षणिक अवशेष चाहिँ पाइएको देखिन्छ । नेपाली भाषामा आदरको व्यवस्थाको पाँच तहहरू भएपनि लिम्बू भाषाका क्रियापदमा आदरको एउटै रूप प्रयोग भई आदर नभएको देखिन्छ । अध्याय छ मा गरिएको करण, अकरणको आधारमा गरिएको तुलनात्मक अध्ययनमा करण, अकरणका दुवै रूप लिम्बू भाषामा पनि पाइन्छ । नेपाली भाषाका क्रियापदमा अगाडि, पछाडि र बीचमा 'न' को प्रयोगले अकरणको रूप बनाउछ भने लिम्बू भाषामा मूल क्रियापदको अगाडि 'मे' र 'के' लगाएर अकरणको रूप भएको पाइन्छ । त्यस्तै अध्याय सातमा गरिएको कारक, विभक्तिको अध्ययनमा लिम्बू भाषामा नेपालीको भैं सबै कारक वाक्यमा प्रयुक्त पदहरूले बताउने भए पनि लिम्बू भाषाको व्याकरणमा सम्प्रदान र अपदान कारकको नाम नभएको पाइन्छ । यद्यपि लिम्बू भाषाका वाक्य भने विभक्ति अनुसार मिलाउँदा मिल्न जान्छ । तसर्थ विभक्ति अनुसार कारक पनि लिम्बू भाषामा व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

अन्त्यमा भन्नु पर्दा किराती अन्तर्गतका यलम्बरका कुनै एक जाति लिम्बू हुन् र उनीहरू पूर्वी उत्तरबाट आएका अनार्यहरू हुन् । यिनीहरू आफ्नै अस्तित्व, लिपि, भाषा, धर्म, संस्कृति, वेद, संस्कार आदि भएको भोटबर्मेली भाषा परिवार बोल्ने एक आदिवासी हुन् । यी जाति नेपालमा थोरै मात्रामा बसोबास गरे पनि हाल आएर शिक्षित, विकसित बन्दै गएका, जनचेतना जागेका बोल्दा आकारको बढी प्रयोग गर्ने गह्रौँ बोली र चिम्सा आँखा भएका हाल धेरै ठाउँमा फैलिएर बसोबास गरेर बसेका छन् । देवनागरी र रोमनमासमेत लेखिने यो भाषामा अहिले सम्म एउटा मात्र किरात व्याकरण प्रकाशन भएको छ ।

यी भाषाका व्याकरणमा लिङ्गका विभिन्न प्रकारका क्रियापदमा कुनै फरक नभएको तथा आदरवाची क्रियापद पनि नपाइने, भविष्यत् कालको क्रियापद नभएको यस भाषाको क्रियापदको रूपावली नेपाली भाषाको जस्तो सरल नभई धेरै जटिल प्रकारले बन्ने र क्रियाका रूप पनि धेरै हुन सक्छन् । यस्तै यी विशेषता पाइने लिम्बू भाषामा साइनोवाची शब्द पनि नेपाली भाषाको भन्दा धेरै नै पाइन्छ । त्यस्तै कर्मवाच्य र भाववाच्यको रूप नभएको स्थिति छ भने वचन व्यवस्था तीन प्रकारका हुने भएकोले हामी साहित्यकार हुन्छौँ भन्ने वाक्यलाई हामी दुई हुने कि हामी धेरै जना साहित्यकार हुने भन्ने कुराको वाक्य व्यवस्था लिम्बू भाषामा पाइन्छ । वर्तमान कालको क्रियापदमा यस्तो चिन्ह (?) प्रयोग गन्छि, भने भूतकालमा क्रियापदमा यस्तो(?) Glottal चिन्हको प्रयोग राखिन्छ ।

जस्तै: च? (खान्छ) वर्तमान

च (खायो, खानुभयो) भूतकाल

त्यस्तै कालको अपूर्ण पक्षलाई 'ल', 'र' प्रत्यय लाग्छ भने पूर्ण पक्षमा 'आङ्' प्रत्यय लाग्छ । यसरी नै एकवचनलाई द्विवचनमा बदल्दा 'सि' र बहुवचनमा बदल्दा 'हा' लाग्छ । त्यस्तै पुलिङ्गलाई स्त्रीलिङ्गमा बदल्दा 'वा', 'पा' लाई 'मा' मा र नेपाली भाषाको जस्तै पूरै रूप बदलेर पनि स्त्रीलिङ्ग बनाउन सकिन्छ ।

यसरी यस शोधपत्रमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाकोबीच व्याकरणात्मक कोटिमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यी माथिका निष्कर्ष निकालिन्छ ।

यस शोधपत्रको अध्ययनका आधारमा निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा यहाँ उल्लेख गरिन्छ ।

- (क) नेपालको कुल जनसङ्ख्याको १.५८ प्रतिशत लिम्बू जाति भए पनि जम्मा १.४७ प्रतिशतले मात्र यो भाषा बोल्दछन् ।
- (ख) नेपालको पूर्वी भू-भागको दुई अञ्चलका नौ जिल्लामा बोलिने यो भाषा हाल काठमाडौँ, भक्तपुर, ललितपुर र देशबाहिर पनि बोलिन्छ ।
- (ग) यो भाषाका जम्मा चार भाषिका भेद भए पनि तीन भाषिकाको एकरूपता पाइन्छ भने एकमात्र छथरे भाषिका भेद केही कठिन भए पनि ती भाषीले पाँचथरे भाषा सजिलै बुझ्छन् र बोल्छन् ।
- (घ) लिम्बू भाषामा तीन प्रकारका वचन व्यवस्था छ भने कर्मवाच्य, भाववच्यका वाक्यगत क्रियापद तथा भविष्यत् कालका वाक्यहरु छैन भने नेपाली भाषामा दुई वचनको व्यवस्था छ ।
- (ङ) लिङ्ग व्यवस्था नेपाली र लिम्बू भाषामा चार प्रकार कै लिङ्ग व्यवस्था भएको पाइन्छ भने वचन व्यवस्थाको निरूपण गर्दा लिम्बू भाषामा तीन प्रकारका वचन व्यवस्था पाइए पनि वचन परिवर्तन गर्ने वा बहुवचन बनाउने पद्धतिमा भने केही भिन्नता रहेका छन् ।
- (च) दुबै भाषामा तीन प्रकारका पुरुषको व्यवस्था रहेको पाइए पनि दुबै भाषामा कर्ता सर्वनाम अनुसार क्रियाको भिन्न-भिन्न रूपको प्रयोग पाइन्छ ।
- (छ) कालको आधारमा हेर्दा नेपालीमा तीन प्रकारका क्रियाका समयवाचक रूप पाइयो भने लिम्बू भाषामा भविष्यत्बाहेक भूत र वर्तमानको क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यो भाषामा वर्तमान काल कै क्रियापदले नै भविष्यत् कालको पनि समय बोध गराएको पाइन्छ तर लिम्बू भाषामा पनि क्रियापदका सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण पक्षको प्रयोग पाइन्छ ।
- (ज) त्यस्तै यी दुबै भाषामा भावका सामान्यार्थ, इच्छार्थ, आज्ञार्थ, सम्भावनार्थ, सङ्केतार्थ भाव देखिएका छन् ।

- (भ) नेपालीमा कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य तीन किसिमका वाच्य पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा एउटा मात्र कर्तृवाच्य पाइन्छ ।
- (ज) नेपाली भाषामा आदरका पाँच तह छन् भने लिम्बू भाषामा त्यस्तो आदरका विभिन्न तह रहेको छैन ।
- (ट) नेपाली भाषामा भैं लिम्बू भाषामा करण, अकरण र कारक, विभक्तिको व्यवस्था पाइन्छ ।

अन्त्यमा यी दुवै भाषा नेपाल देशभित्र बोलिने भाषा भए पनि यी दुई अलग-अलग भाषाका बीचमा व्याकरणिक व्यवस्था अन्तर्गत क्रियापदका बनोटमा, अदरमा, वचनमा धेरै नै फरक छ ।

८.२. शैक्षणिक प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र निम्नानुसारका क्षेत्रहरूमा उपयोग गर्न सकिन्छ । यहाँ बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

- (क) लिम्बू र नेपाली भाषाका व्याकरणत्मक कोटिहरूमा पाइने समानता र भिन्नता पाउन सकिने छ ।
- (ख) लिम्बू भाषा, लिपि सम्बन्धी अध्ययन गर्ने अध्येता तथा जान्न चाहने इच्छुक जिज्ञासु वर्गलाई यसबाट सहयोग पुग्नेछ ।
- (ग) प्राथमिक तहदेखि उच्च स्तरको तहसम्म पनि लिम्बू भाषामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न यस शोधले महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्नेछ ।
- (घ) लिम्बू मातृभाषा बोल्नेहरूलाई आफ्नो भाषाको बारेमा केही थप खुराक दिएर सहयोग गर्नेछ ।
- (ज) भोटवर्मेली भाषा परिवारका अन्य भाषाको अध्ययन अनुसन्धान गर्नको लागि अनुसन्धानकर्तालाई यस शोधपत्रले सहयोग गर्नेछ ।
- (झ) लिम्बू भाषीलाई स्तरीय लिम्बू भाषा सिक्नको लागि तथा नेपाली भाषा सिक्ने लिम्बू मातृभाषीलाई नेपाली सिकाउन यस शोधले सहयोग गर्नेछ ।
- (ञ) लिम्बू भाषाप्रति चासो राख्ने जो सुकैका लागि पनि यो शोधपत्रले केही आधार प्रदान गर्नेछ ।

८.३. सुभावहरु

उक्त शोधपत्रका आधारमा नेपाली भाषा शिक्षणका दृष्टिले, लिम्बू भाषा शिक्षणका दृष्टिले र अन्य भाषी विशेषज्ञ, विद्वान्, जिज्ञासु महोदयका लागि तथा विद्यार्थीका लागि निम्नलिखित सुभावहरु उल्लेख गरिएको छ ।

- (क) नेपाली भाषा भारोपेली भाषापरिवारको भाषा हो भने लिम्बू भाषा भोटवर्मेली भाषा परिवारको भिन्न भाषा हो ।
- (ख) लिम्बू भाषामा एउटामात्र किरात व्याकरण भए पनि त्यो नै पूर्ण नभएको कारणले यस भाषामा छुट्टै व्याकरण निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (ग) लिम्बू भाषाको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि अभि व्यक्तिगत र संस्थागत रूपले अध्ययन हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (घ) नेपाल सरकारले अबका समयमा प्राथमिक तहका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक नियमित रूपमा पा.वि.के.ले प्रकाशन गर्दै लानुपर्ने तथा नि.मा.वि., मा.वि., उच्च मा.वि.हुँदै उच्च स्तरको तहसम्मको ऐच्छिक विषयमा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी कक्षा सञ्चालन गर्दै लैजानु पर्छ ।
- (ङ) लिम्बू भाषी वक्ताहरुको सबै जनसङ्ख्याका व्यक्तिहरुले दैनिक अनिवार्य रूपमा लिम्बू भाषा बोल्न प्रोत्साहित गर्नु पर्ने तथा अन्य गैह्र लिम्बू भाषी वक्ताले पनि यसको प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।
- (च) देशभित्रका सबै भाषाहरु संस्कृतिहरु हाम्रै देशको सम्पत्ति हुने भएकोले नेपाल सरकारले यसको संरक्षण, संवर्द्धन गर्दै उचित व्यवस्थासहित रेखदेख गर्नुपर्दछ ।
- (ज) लिम्बू भाषी विद्यार्थीलाई लक्ष्य भाषा सिकाउदा पहिलो स्रोत मातृभाषाले प्रभाव पार्ने हुँदा शिक्षकले दोस्रो भाषा सिकाउनु अघि उक्त शिक्षकलाई शिक्षार्थीको मातृभाषाको व्यवस्था थाहा हुनुपर्दछ । जसको लागि यो शोधपत्रले थोरबहुत कार्य गर्न सक्दछ ।
- (झ) तल्लो तहका विद्यार्थीको सिकाइमा त्रुटि निराकरण गर्नको लागि प्रयोगात्मक, सिर्जनात्मक उदाहरण दिएर अभ्यासमूलक आगमनात्मक विधिमा शिक्षण गर्नुपर्दछ ।
- (ञ) रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन जस्ता गरिमामय सरकारी सञ्चार माध्यममा लिम्बू भाषा भाषाको प्रयोग गर्दै विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

८.५. भावी अनुसन्धानका पक्षहरु

कुनै पनि शीर्षकमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धानका क्षेत्र एकै पटकमा अध्ययन गरेर सकिँदैन र पूर्ण हुँदैन । भाषाको क्षेत्र सागर भन्ने विशाल र असीम हुने भएकोले यसभित्र जति डुबेर अनुभव गर्न सक्यो त्यति नै नयाँ-नयाँ थप पक्षहरु उजागर गर्न सकिन्छ । लिम्बू भाषा एक सशक्त र नेपालमा बोलिने भोटबर्मेली भाषा परिवारको कुल जनसङ्ख्यामध्येको १.४७ प्रतिशतले बोल्ने यो भाषाको अध्ययन गर्नु अघि नेपाली भाषासँग लिम्बू भाषाको एक, दुई वटा मात्र अध्ययन भएको पाइन्छ तर पनि यो एक अध्ययनले मात्रै यस भाषाप्रति सबै पक्षको अध्ययन पूरा हुन नसके पनि एक पक्षको अध्ययन भने अवश्य भएको छ । लिम्बू भाषामा अध्ययन गर्न सकिने केही सम्भावित थप पक्षहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- (क) नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाका व्यतिरेकी अध्ययन
- (ख) लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका क्रिया रूपायनबीच तुलनात्मक अध्ययन
- (ग) लिम्बू भाषाका शब्द निर्माण प्रक्रिया : एक अध्ययन
- (घ) लिम्बू भाषाका भेदहरुको अध्ययन
- (ङ) लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरुले नेपाली भाषा सिकाइमा गर्ने सम्भावित त्रुटि उच्चारणगत, वाक्यगठनगत, शब्द प्रयोगगत एक : अध्ययन

☆ 'समाप्त' ☆

सन्दर्भग्रन्थ-सूची

- आडदेम्बे, अम्बिका (२०६६) लिम्बूको सङ्क्षिप्त इतिहास र आडदेम्बे वंशावली, पान्थर : पापोहाड आडदेम्बे ताड्सेप सडजुम्भो ।
- आडदेम्बे, तेजमान (१९९४) लिम्बू सिम्पल पर्फेक्टभ भर्व एण्ड पेरिफ्रेस्टिक पर्फेक्ट, त्रि.वि. शोधपत्र कीर्तिपुर ।
- काइँला, विरही (२०४९) लिम्बू भाषा र साहित्यको सङ्क्षिप्त परिचय, काठमाडौँ : नेराप्रप्र ।
- काइँला, वैरागी र अमर तुम्याहाड (२०६४) लिम्बूभाषा र साहित्यको वर्तमान अवस्था र समस्याहरु, काठमाडौँ ।
- काइँला, वैरागी (२०५०) लिम्बूभाषा तथा साहित्य विचारगोष्ठी, काठमाडौँ : नेराप्रप्र ।
- काइँला, वैरागी (२०५९) सम्पादक, लिम्बू-नेपाली-अंग्रेजी शब्दकोश, काठमाडौँ : नेराप्रप्र ।
- खड्का अञ्जु, केशरजंग मगर (२०६३) पहाडी बोलीचाली, काठमाडौँ ।
- गौतम, रामप्रसाद (२०६१) भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौँ : दीक्षान्त पुस्तक भण्डार ।
- चेम्जोड, इमानसिंह (१९६१, १९७८) किरात मुन्धुम, धरान : हर्कजड इजम, पहलसिंह, सर्वान्दुड,कर्णबहादुर ताप्मादेन ।
- चेम्जोड, इमानसिंह (२०६०) किरात व्याकरण, ललितपुर : कियाचु ।
- चेम्जोड, इमानसिंह (२०५९) किरातकालीन विजयपुरको सङ्क्षिप्त इतिहास, ललितपुर : कियाचु ।
- चेम्जोड, इमानसिंह (२००३) हिस्टोरी एण्ड कल्चर अफ किरात पिपुल, ललितपुर : कियाचु ।
- चेम्जोड, जनक ँ प्रोनोमिनलाइजेसन इन लिम्बू ल्याडबेज, स्नातकोत्तर त्रि.वि. शोधपत्र ।
- जर्ज, भ्यान ड्रिम (१९८७) अ ग्रामर अफ लिम्बू , न्युयोर्क : आमस्टारड्राम ।
- तुम्बाहाड, गोविन्दबहादुर (१९८६) नाउनफ्रेज स्ट्रक्चर इन् लिम्बू , स्नातकोत्तर त्रि.वि. शोधपत्र ।
- तुम्याहाड, अमर (सम्पा.) (२०६६) तान्छोप्या, मासिक पत्रिका, वर्ष-१४, अड्क-४, ललितपुर : कियाचु ।

- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६५) सामान्य तथा प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : शुभकामना ।
- पोखरेल, केशवराज (२०६५) सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : प्रधान बुक हाउस ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५३) वाक्य व्याकरण, काठमाडौं : नेराप्रप्र ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०६५) साधारण नेपाली, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- माबुहाड, अर्जुनबाबु (२०६३) लिम्बूवान, धरान : लालबहादुर लुङफुङवा, चित्रकला खेबाड, जातिय भेदभाव विरुद्ध राष्ट्रिय मञ्च नेपाल ।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र भीमनारायण रेग्मी (२०५९) दोस्रो संस्करण भाषाविज्ञान, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- राई, रामकुमार (२०५३) “नेपाली र दुमी भाषाको शब्द निर्माण र व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन,” स्नातकोत्तर एम.एड. शोधपत्र त्रि.वि. महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।
- लम्साल, रामचन्द्र, रामप्रसाद भट्टराई र अन्य (२०६५) साधारण नेपाली, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
- लिम्बू, तेजबहादुर यक्सो (२०६२) “किरात लिम्बूको रीति-थिति र वर्तमान नेपाल अधिराज्यको कानून तुलनात्मक अध्ययन”, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. ।
- लिम्बू, रणबहादुर मेन्याडबो र अन्य (२०५९) लिम्बू भाषा सिकौं, ललितपुर : कियाचु ।
- वाइडर्ट, ए. एण्ड बी. सुब्बा (१९८५) लिम्बू ग्रामर र डिक्सनरी, आमस्टारड्राम : लबस्टर पब्लिकेशन ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र लुङटेल (२०५२) शोधविधि, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- शुभेच्छु, रमेश र राज माडलाक (२०६५) पाँचथरको साहित्यिक गतिविधि, पाँचथरे स्रष्टा भेला, काठमाडौं : प्रस्तुत कार्यपत्र ।
- सुब्बा, दिलेन्द्र (२००५) पाःन, काठमाडौं : लिलडा ।
- सुब्बा, दिलेन्द्र (२००४) लिम्बू वर्णमाला, काठमाडौं : लिम्बू लिटरेचर डेभलपमेन्ट एसोशिएसन ।

सुब्बा, बेगेन्द्र (२०५५) “नेपाली भाषा र लिम्बू भाषाबीच पदसङ्गतिको तुलनात्मक अध्ययन”
स्नातकोत्तर रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, शोधपत्र त्रि.वि. काठमाडौं ।

परिशिष्टाङ्क

१. लिम्बूवान क्षेत्रको नक्सा
२. केही लिम्बू शब्दावली
३. विभक्ति र कारकको तालिका
४. लिम्बू दिशाको नाम, आवृत्तिबोधक सङ्ख्या, कोटिकर
५. लिम्बू स्वरवर्ण, व्यञ्जनवर्ण र आधा अक्षर
६. लिम्बू भाषामा वार र महिनाको नाम र अङ्क
७. लिम्बू सङ्ख्याको ज्ञान, समयको ज्ञान, क्रम सङ्ख्या र व्यक्तिवाचक सर्वनाम
८. सन्दर्भग्रन्थ-सूची

नेपाली विभक्ति र कारकको तालिका

क्र.सं.	कारक	विभक्ति	विभक्ति चिन्ह	वाक्य
१	कर्ता	प्रथमा	ले, बाट	मबाट काम भयो ।
२	कर्म	द्वितीया	लाई	पुलिसले चोरलाई समात्यो ।
३	करण	तृतीया	ले, द्वारा, बाट	उसले लट्ठीले घोडालाई कुट्यो ।
४	सम्प्रदान	चतुर्थी	लाई, लागि, निम्ति	मैले आमालाई पैसा दिएँ ।
५	अपादान	पञ्चमी	देखि, बाट	रुखबाट आँप झर्‍यो ।
६	सम्बन्ध	षष्ठी	को,का,की,रो, रा,री,नो,ना,नी	यो मानिसको घर हो ।
७	अधिकरण	सप्तमी	मा, माथि	टेबलमा पुस्तक छ ।
८	सम्बोधन		ए	ए मानिस यता आऊ ।

क्र.सं.	सोःक् (कारक)	विभक्ति	विभक्ति चिन्ह	वाक्य(सुःला)
१	चोःक् सोःक्	थिक्पे	लाम्,रे,इल्ले	आङ्गालाम् याम्बक् पोखा ।
२	ताःक् सोःक्	निबे	इन्	तिल्लिङ्गारे केघुपाइन् तेम्सु ।
३	सेःन् सोःक्	सुम्बे	ले,रे,नु,लाम्	खुने तकातिल्ले अनिन् हिप्तु ।
४		लिबे	इन्	आङ्गा माम्मा याड पिरुड ।
५		डाबे	नु,लाम्	सिङ्बुडलाम् आम्बे मक्थ्या ।
६	काप् सोःक्	तुक्पे	रेन्,इन्	यो मानिसको घर हो ।
७	ओ सोःक्	नुब	ओ	टेबलओ साप्पान् ने ।

८	उ/उत् सोःक्	ए	मना-ए क?ना फेरे ।
---	-------------	---	-------------------

लिम्बू विभक्ति र कारकको तालिका

शोधपत्र प्रश्नावलीहरु

उत्तरदाताको नाम थर :-	जात:-
पेसा:-	धर्म:-
शिक्षा:-	लिङ्ग:-
उमेर:-	
ठेगाना :- अस्थाई:-जि :-	अं :-
देश :-स्थाई:- जि :-	अं :-
सम्पर्क न :-	मिति:-

आदरणीय विद्वान् महोदयज्यूमा मेरो स्नातकोत्तर तहको आंशिक परीक्षा पूरा गर्नका लागि मैले हाम्रो लिम्बू जातिहरुले बोलिने भाषा र नेपाली भाषाबीच के कस्तो सम्बन्ध तथा अन्तरहरु पाइन्छन् ?भनी व्याकरणिक कोटिका आधारमा शोधपत्र तयार गर्ने मेरो यो प्रयासमा तपाईंको सहस्र सहयोगको आशा राखी यी प्रश्नहरु समावेश गर्दै हजुरहरुबाट ससम्मानका साथ यी प्रश्न हेरी सगौरवका साथ उत्तर दिनु भएर मलाई मेरो यस अनुसन्धानको कार्यमा थप सहयोग गरिदिनुभएमा तथा आवश्यक राय सल्लाह सुझाव दिनुभएमा मेरो यस कार्यमा सहयोग पुग्ने आपेक्षा गर्दै म यहाँ प्रति आभारी हुनेछु ।

शोधार्थी
खड्गनारायण आड्देम्बे
एम. एड. शिक्षाशास्त्र सङ्काय
महेन्द्रतन् क्याम्पस
ताहाचल काठमाडौं
नेपाली शिक्षा

नेपाली भाषालाई लिम्बू भाषामा परिवर्तन गर्नुहोस् ।

लिङ्गका आधारमा

(क) सेरहाड भात खान्छ ।

(क) सेमिना भात खान्छे ।

(ख) छोरो स्कूल गयो ।

(ख) छोरी स्कूल गई ।

विशेषण विशेष्य

(क) दुब्लो लाजेसा आयो ।
.....

(ख) कालो केटो गयो ।
.....

(क) दुब्ली शोशेना आई ।
.....

(ख) काली केटी गई ।
.....

भेदक र भेद्य

(क) मेरो भाइ आउंछे ।
.....

(ख) उसको छोराके भात खान्छे ।
.....

(क) मेरी बहिनी आउंछे ।
.....

(ख) उसकी छोरीके भात खान्छे ।
.....

वचनका आधारमा क्रियापद

(क) कुकुर गयो ।
.....

(ख) साथी आयो ।
.....

(क) कुकुरहरु गए ।
.....

(ख) साथीहरु आए ।
.....

विशेषण र विशेष्य

(क) गोरो केटो छ ।
.....

(ख) मोटो मान्छे छ ।
.....

(क) गोरा केटाहरु छन् ।
.....

(ख) मोटा मान्छेहरु छन् ।
.....

भेदक र भेद्य

(क) उसकी छोरी आउंछे ।
.....

(ग) तपाईंको भाइ आयो ।
.....

(क) उसका छोरीहरु आउंछन् ।
.....

(घ) तपाईंका भाइहरु आए ।
.....

पुरुषका आधारमा

(क) हामी भात खान्छौं । (दुई जनाले)
.....

(ख) हामी भात खान्छौं । (धेरै जनाले)
.....

(ङ) तिमी भात खान्छौ / खान्छ्यौ ।
.....

(च) तिमीहरु भात खान्छौ । (दुई जनाले)
.....

(छ) तिमीहरु भात खान्छौ । (धेरै जनाले)
.....

(ज) तपाईंहरु भात खान्छु । (दुई जनाले)
.....

(झ) तपाईंहरु भात खान्छु । (धेरै जनाले)
.....

(ञ) ऊ भात खान्छ / खान्छे ।

.....
(ट) उनीहरु भात खान्छन् । (दुई जनाले)

.....
(ठ) उनीहरु भात खान्छन् । (धेरै जनाले)

.....
कालका आधारमा

वर्तमान काल

(क) म घर जान्छु ।

.....
(ग) हामी घर जान्छौं । (धेरै जना)

(ख) हामी घर जान्छौं । (दुई जना)

.....
(घ) तँ घर जान्छस् ।

.....
भूतकाल

(क) तँ घर गइस् ।

.....
(ग) तपाईं घर जानुभयो ।

(ख) हामी घर गयौं (धेरै जना)

.....
(घ) हामी घर गयौं । (दुई जना)

.....
(ङ) ऊ घर गयो ।

.....
(च) उनीहरु घर गए । (दुई जना)

.....
भविष्यत् काल

(क) म घर जाने छु ।

.....
(घ) हामी घर जाने छौं । (दुई जनाले)

(ख) तँ घर जाने छस् ।

.....
(घ) हामी घर जाने छौं । (धेरै जनाले)

पक्ष

अपूर्ण वर्तमान

(क) हामी भात खाँदैछौं । (दुई जनाले)

.....
(ख) हामी भात खाँदैछौं । (धेरै जनाले)

.....
(ग) तिमी भात खाँदैछौ ।

.....
(घ) उनीहरु भात खाँदैछन् । (दुई जनाले)

.....
(ङ) उनीहरु भात खाँदैछन् । (धेरै जनाले)

.....
(च) तँ भात खाँदै थिइस् ।

.....
(छ) तिमीहरु भात खाँदै थियौ । (दुईजनाले)

.....
(ज) तिमीहरु भात खाँदै थियौ । (धेरै जनाले)
.....

पूर्ण वर्तमान

(क) हामीले भात खाएका छौं । (दुई जनाले)
.....

(ख) हामीले भात खाएका छौं । (धेरै जनाले)
.....

(ग) तिमीले भात खाएका छौ ।
.....

(घ) तपाईंले भात खानुभएको छ ।
.....

पूर्ण भूत

(क) हामीले भात खाएका थियौं । (दुई जनाले)
.....

(ख) हामीले भात खाएका थियौं । (धेरै जनाले)
.....

(ग) तैले भात खाएको थिइस् ।
.....

(ग) तिमीले भात खाएका थियौ ।
.....

अभ्यस्त पक्ष

(क) म भात खान्छौं ।
.....

(ख) हामी भात खान्छौं । (दुई जनाले)
.....

(ग) हामी भात खान्छौं । (धेरै जनाले)
.....

(घ) तँ भात खान्थिस् ।
.....

इच्छार्थ

(क) म भात खाऊँ ।
.....

(ख) म विरामी नहोऊँ ।
.....

(ग) हामी घाँस काट्न जाऔं ।
.....

(च) उसले भात खाओस् ।
.....

(छ) म विद्वान बन् ।

आज्ञार्थ

(क) तिमी घर जाऊ ।

(ख) तिमीहरु घर जाओ । (दुई जना)

(ग) तिमीहरु घर जाओ । (धेरै जना)

(घ) तपाईं आउनु होला ।

संकेतार्थ

(क) उसले बोलाएको भए जान्थे ।

(ख) सितैमा पाउँदो हो त खाँदो हो ।

(ग) पानी पर्दो हो त सबैले खेत जोत्दा हुन् ।

(घ) हरिले पढ्यो भने पास हुन्छ ।

वाच्य

(क) साम्झकलामा किताब पढ्छे ।

(ख) ऊ गयो ।

(ग) मैले खाना खाएँ ।

(घ) राम घर जान्छ ।

कर्म वाच्य

(क) मद्वारा खाना खाइन्छ ।

(ख) साम्झकलामाद्वारा किताब पढिन्छ ।

(ग) मुक्कुमद्वारा तिमी बोलाइयो ।

(घ) रामद्वारा घर गइन्छ ।

भाव वाच्य

(क) खाना खाइन्छ ।

(ख) खाना खाइयो ।

(ग) तिमीलाई बोलाइयो ।

(घ) घर गइयो ।

करण

(क) नसान आँप खान्छ ।

(ख) हजुर खेल्नुहुन्थ्यो ।

(ग) तँ खेल जा ।

कर्ता कारक

(क) सरोजले हात्ती चढ्यो ।

(ख) हामीबाट काम भयो । (धेरै जनाले)

कर्म कारक

(क) सिपाहीले चोरलाई समात्यो ।

(ग) उनीहरु दुई जनाले तँलाई पिटे ।

करण कारक

(क) भाइ कलमले चिठी लेख्छ ।

(ग) उमाले दुर्विनले इन्दिरालाई हेरी ।

सम्प्रदान कारक

(क) मैले बहिनीलाई कलम दिएँ ।

(क) उमाले दुर्विनले इन्दिरालाई हेरी ।

(ग) बुवा भाइलाई पैसा दिनुहुन्छ ।

अपदान कारक

(क) रुखबाट आँप झर्‍यो ।

अकरण

(क) नसान आँप खाँदैन ।

(ख) हजुर खेल्नुहुन्नथ्यो ।

(ग) तिमी खेल नखाऊ ।

(ग) हामीबाट काम भयो । (दुई जनाले)

(घ) ऊ घर गयो ।

(ख) उसले तलाई पिट्यो ।

(घ) सिपाहीले चोरलाई समात्यो ।

(ख) हावाले ढोका खोल्‍यो ।

(घ) नसान लट्ठीले घोडालाई कुट्छ ।

(ख) मैले भिखारीलाई भिक्षा दिएँ ।

(ख) नसान लट्ठीले घोडालाई कुट्छ ।

(घ) साथीले मलाई किताब दियो ।

(ख) ऊ पाँचथरबाट आउँदै छ ।

.....
(ग) म अस्तित्देखि घरमा छु ।
.....

.....
(घ) रवि गाँउबाट आयो ।
.....

अधिकरण कारक

.....
(क) डाँडामा घाम लाग्यो ।
.....

.....
(ख) चरो हाँगामा बस्यो ।
.....

.....
(ग) कान्छी घरमा बस्छे ।
.....

.....
(घ) पुस्तक टेबलमा छ ।
.....

षष्ठी विभक्ति (सम्बन्ध कारक)

.....
(क) रामको साथी आयो ।
.....

.....
(ख) मेरो छोरो असल छ ।
.....

.....
(ख) म आफ्नो काम आफैँ गछु ।
.....

.....
(घ) उसको घर छ ।
.....

लिम्बू भाषाका भौगोलिक उपभाषिकाको केही नाम शब्दको तुलना

पाँचथरे	फेदापे	छथरे	तमरखोले	नेपाली
हिम्, सिङ्खिम चुम्, तेङ या:न च्वा:,च्वा, चभत पित्मा नाप्पी,मना,याप्पी फाक् साँवेतिन, साँवेत आङ्गा आन्छि आन्छिगे खेने खेने खेने खाम्बेक, खाम मि,मुक्कुम, सेमी साम्माङ तुतुम्मा तुतुम्बा आन्धवा				घर साथी भार पानी गाई मान्छे सुँगुर भैँसी म हामी (म र तँ) हामी (म र ऊ) तिमी तँपाईं तँ माटो आगो बत्ती देवता बडीआमा बडाबा बाजे

आइमा सुमा फुडा माम्मा पाप्पा आन्छमा युम सामाड च्यधिक थेमान् मिमा नेखोवा नेवोवा आखो सिड कोत्छे मेम्बी सेक्खावी,निसेवी कोक्मा थाला				बजू काकी काका आमा बाबा सानीमा नुन देवता थोरै के हिजो कान नाक भरै दाउरा खोज् होइन साँच्चै डाँडा थल
---	--	--	--	---

विभिन्न भाषासँग लिम्बू भाषाको तुलना

(क) लिम्बू भाषासँग अन्य भाषाको केही नाम शब्दको तुलना

भाषा लिम्बू रुम्दाली दुमी वायुड वान्तावा चाम्लिड
शब्द

नेपाली
घाम
पानी
तरकारी/तिहुन
आगो
नुन
माटो

केही साइनोवाची शब्दको तुलना

लिम्बू रुम्दाली दुमी वायुड वान्तवा चाम्लिड

नेपाली
हजुरवाजे
बाजे
बजू
बाबु
आमा

						बडाबाबु बडीआमा काका काकी	
(ग) सर्वनाम शब्दको तुलना	लिम्बू	रुम्दाली	दुमी	वायुङ	वान्तावा	चाम्लिङ	नेपाली म हामी तिमी यो तिनी ऊ त्यो तँ
(घ) क्रियावाची शब्दको तुलना	लिम्बू	रुम्दाली	दुमी	वायुङ	वान्तावा	चाम्लिङ	नेपाली खानु बस्नु जानु हाँस्नु सुत्नु लगाउनु ल्याउनु
(ङ) विशेषण शब्दको तुलना	लिम्बू	रुम्दाली	दुमी	वायुङ	वान्तावा	चाम्लिङ	नेपाली गुलियो अमिलो धेरै राम्रो सानो अग्लो
(च) जीवजन्तु बुझाउने शब्दको तुलना	लिम्बू	रुम्दाली	दुमी	वायुङ	वान्तावा	चाम्लिङ	नेपाली सुँगुर गाई भैँसी बाखा कुखुरा बाघ
(छ) वनस्पति शब्दको तुलना							

लिम्बू	रुम्दाली	दुमी	वायुङ	वान्तावा	चाम्लिङ	नेपाली
						धान
						मकै
						कोदो
						चामल
						केरा
						काँक्रो

(ज) लिम्बू, तामाङ, नेवार र नेपाली भाषाका केही साइनोवाची शब्दका तुलना

लिम्बू	तामाङ	नेवार	नेपाली
			आमा
			बाबु
			काका
			काकी
			हजुरवा
			हजुरमा
			दाजु
			दिदी
			भाइ
			बहिनी
			फुपू
			फुपाजु
			मामा
			माइजू
			भाउजू
			भिनाजु

(झ) केही अन्य शब्दका तुलना

लिम्बू	तामाङ	मगर	नेपाली
			माटो
			पानी
			घर
			पैसा
			नुन
			भात
			तिहुन/तरकारी

यस शोधपत्र पूरा गर्नको लागि प्रश्नावली भरी सहयोग गर्नुहुने आदरणीय महानुभावप्रति आभार प्रकट गर्दै यस प्रश्नावलीमा सम्मिलित हुनु भएका श्रद्धेय व्यक्तिहरुको नामवली निम्नप्रकारमा तल दिइएको छ ।

लिम्बू भाषी वक्ताहरु

- (१) सेसेमी सेरेङ
- (२) दिल सुब्बा (थोप्रा)

ठेगाना

- पान्थर, मौवा
- सङ्खुवासभा

(३) राज माडलाक)	पान्थर, आड्ना
(४) सनमान चेम्जोड	पान्थर, स्यावरुम्बा
(५) पविन आडदेम्बे	पान्थर, आडसराड
(६) पूर्णकुमार आडदेम्बे	पान्थर, आडसराड
(७) नविनकला आडदेम्बे	पान्थर, साराडडाडा
(७) डि.आर. कन्दडवा	तेहथुम्, चुहानडाँडा
(८) रविना चोडवाड	तेहथुम् , श्रीजुङ्ग
(९) रामकुमार आडदेम्बे	आडसराड, पान्थर
(१०) रीता थेगिम (आडदेम्बे) लिम्बू	इलाम, आमचोक
(११) पूर्णकुमार सम्बाहाम्फे	रानीगाँउ, हाडठवा
(१२) पूर्णहाङ्ग कन्दडवा	तेहथुम् , चुहानडाँडा
(१३) चन्द्रकुमारी थक्सुवा	छथर
राई भाषी वक्ताहरु	
(१) मदनकुमार राई	पान्थर, लुडरुप्पा
(२) लेखबहादुर राई	ओखलदुङ्गा
(३) जीवनकुमार राई	कालिम्पोड, दार्जिलिङ
(४) सर्वधन राई	ओखलदुङ्गा
(५) श्रीमती विमला राई	पान्थर, इथुड
(६) इन्द्रमाया राई	भोजपुर

नेवार भाषी वक्ता

(१) सुनिता मर्हजन	पाटन, ललितपुर
(२) विष्णु श्रेष्ठ	हरिसिद्धि, ललितपुर

तमाङ भाषी वक्ता

(१) श्रीमती देवीमाया तामाङ	रामेछाप
(२) श्रीमती सविना तामाङ	तेहथुम्, चुहानडाँडा

मगर भाषी वक्ता

(१) श्रीमती नन्दकुमारी थापा मगर	स्याङ्भा, पक्वादी
(२) श्रीमती पूजा राना मगर	उदयपुर

अन्त्यमा यहाँ उल्लिखित आदरणीय व्यक्तिहरुमा हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दै धेरै-धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।